

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA İZ BIRAKAN MÜSLÜMAN KADINLAR

Hazırlayan

ESRA ÖZLÜK

Tarih Anabilim Dalı

Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Pınar ÜLGEN

TOKAT - 2019

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA İZ BIRAKAN MÜSLÜMAN KADINLAR

Hazırlayan

ESRA ÖZLÜK

Tarih Anabilim Dalı

Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Pınar ÜLGEN

TOKAT - 2019

ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA İZ BIRAKAN
MÜSLÜMAN KADINLAR

Tezin Kabul Ediliř Tarihi: 09 /05 / 2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doç.Dr.Pınar ÜLGEN

Üye : Dr. Öğr.Üyesi Murat SERDAR

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Fatma İNCE

İmzası

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 05./05./2019 tarih ve 26.03 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof.Dr. İlhan EROĐLU

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Pınar ÜLGEN'in danışmanlığında hazırlamış olduğum "Orta Çağ İslam Dünyasında İz Bırakan Müslüman Kadınlar" Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

...../...../.....

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Esra ÖZLÜK

İmzası

.....

TEŞEKKÜR

Tez yazım süreci boyunca yakın ilgi ve alakasını hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Pınar ÜLGEN'e teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanında maddi-manevi desteğini eksik etmeyen değerli eşim Doğan ÖZLÜK'e, katkıları için arkadaşım Hilal ÇETİN ve Gülnur ÖZER'e de teşekkür ederim.

TOKAT-2019

Esra ÖZLÜK

ÖZET

Orta Çağ, Hem Doğu'da hem de Batı'da toplumsal dönüşümün başladığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde Doğu-Batı etkileşimi ile birlikte gerek kadın erkek ilişkilerinde gerekse de kadınların konumlarındaki değişimlerden dolayı çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Kadın konusu da bu durumdan bağımsız değildir. Hz. Muhammed döneminden başlayarak Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri, Selçuklular, Fatımiler, Eyyubiler ve Memlükler gibi İslam tarihinin önemli devrelerinde iz bırakmış kadınların izini sürmek, zor ve bir o kadar da önemli bir meseledir. Orta Çağ İslam dünyasında iz bırakan Müslüman kadının izini sürmek, tarihsel süreç içerisinde kadının geçirdiği değişimi izlemek ve kadının dünden bugüne geçirmiş olduğu aşamaları anlamak açısından da önemli ve gereklidir.

Orta Çağda kadınların birçok alanda erkekler kadar etkinlik alanı bulamaması onları sosyo-kültürel ortamlarda daha az görünür kılmıştır. Yetenekleri ve aldıkları eğitim sonucu görünür olmayı başarmış olan kadınlar hakkında da, mevcut tarih eserlerinde çok fazla yer bulamamıştır. Ancak tüm bu sıkıntılara rağmen kadın, Orta Çağda bir iz bırakmıştır. Orta Çağ İslam dünyasında kadınlar; tıptan tarihe, edebiyattan müziğe, yazarlıktan öğretmenliğe, mimariden siyasete kadar birçok alanda varlık göstermiş ve iz bırakmışlardır. Bu izi bırakan kadınların ve bıraktıkları izlerin, yani eserlerin bilinmesi kadının durumunu, konumunu ve gelişme sürecini gözlemlemek açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, İslam Toplumu, Kadın, Bilim-Kültür-Sanat.

ABSTRACT

Medieval Ages" is a period of social transformation in both the East and the West. In this period, with the East-West interactions and following the changes of woman-man relations and also woman position in the society, very significant developments achieved. The women subject is not independent from this situation. While being difficult it is very important matter to trace women who have left significant mark on important periods of Islamic history starting from prophet Muhammad (PB UH) time all the way through the Emevis, Abbasids, Andalusian Emevis, Seljuks, Fatimids, Ayyubid and Memluks periods. Searching for Muslim woman with significant marks on the medieval Islamic world is important and necessary in terms of understanding the progress that woman has undergone in the historical process and understanding the stages that the woman has undergone from the past to the present.

In Medieval Ages, the fact that women could not find as much activity opportunity as men has made them less visible in socio-cultural environments in many fields. Even, those who have succeeded in becoming prominent as a result of their abilities and education did not found much consideration in the existing historical records. However, despite all these troubles, women left mark in the Middle Ages. Women in the Middle Ages of Islamic world have left their mark on many areas widening from medicine to history, literature to music, writing to teaching and architecture to politics. These women and their significant vestiges, namely their works, are important for understanding the status, position and sociological development state of women.

Keywords: Medieval Ages, Islamic Society, Women, Science-Culture-Art.

İÇİNDEKİLER

ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA İZ BIRAKAN MÜSLÜMAN KADINLAR . **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
EKLER LİSTESİ.....	viii
YÖNTEM.....	ix
1. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	ix
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	ix
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	ix
4. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLIKLARI.....	ix
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA KADININ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ.....	3
BÖLÜM 2: ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA İZ BIRAKAN MÜSLÜMAN KADINLAR.....	38
3.1. YILDIZ BİLİMCİ KADINLAR.....	38
3.1.1. Bibi Müneccime.....	38
3.1.2. Zerringis.....	40
3.1.3. Puranduht.....	40
3.1.4. Ayşe binti Talha.....	41
3.2. MÜELLİF KADINLAR.....	42
3.2.1. Bezl.....	42
3.2.2. Hamide Ruyideşti.....	42
3.2.3. Fatıma Saati.....	43
3.2.4. Firuze Şirazi.....	43
3.3. MÜDERRİS KADINLAR.....	43
3.3.1. Fatıma el-Fihri.....	43
3.3.2. Hatice Hatun.....	45
3.3.4. Azra Hatun Eyyubi.....	45
3.3.5. Fatıma.....	45
3.3.6. Tizkarpay Hatun.....	46
3.3.7. Shaika.....	46
3.3.8. Sare el-Halebiyye.....	46

3.4. HATTAT KADINLAR	47
3.4.1. Er-Riyad bint el-Feth	47
3.4.2. Ayşe Kurtubiyye	48
3.4.3. Şühde el-Kâtibe.....	49
3.4.4. Fatıma Hattate	49
3.5. MÜZİKLE İLGİLENEN KADINLAR	50
3.5.1. Uleyye	50
3.5.2. Zelfa	51
3.5.3. Atike bint Şehde.....	53
3.5.5. Feride	53
3.6. ŞİİR VE EDEBİYATLA İLGİLENEN KADINLAR.....	54
3.6.1. Vellade	54
3.6.2. Hamdune	56
3.6.3. Sükeyne bint Hüseyin	57
3.6.4. Fatıma Hoşab	59
3.7. MUTASAVVIF KADINLAR	59
3.7.1. Şavane	59
3.7.2. Fatma Bacı	61
3.8. TIP VE MATEMATİKLE İLGİLENEN KADINLAR.....	62
3.8.1. Şifa Bint Abdullah	63
3.8.2. Kurtubalı Lübna	64
3.9. SİYASETTE ETKİLİ OLAN KADINLAR	65
3.9.1. Terken Hatun	65
3.9.2. Arslan Hatun	66
SONUÇ	68
KAYNAKLAR.....	69
EKLER	84
ÖZGEÇMİŞ	107

EKLER LİSTESİ

Resim- 1: Emeviler Döneminde Umera Köşkü hamam süslemesi	84
Resim- 2: Abbasiler dönemi kumaş dokuyan bir kadın figürü	85
Resim- 3: Altın işlemeli kâse	86
Resim- 4: Mina tekniğiyle yapılmış Altın işlemeli kâse	87
Resim- 5: Altın işlemeli fincan	88
Resim- 6: Edward William'ın Modern Mısır'da Gelenek ve Görenekler.....	89
Resim- 7: Kadınlar mescidi.....	90
Resim- 8: Behram ve Azade.....	91
Resim- 9: Hüsrev ve Şirin	92
Resim- 10: Leyla ve Mecnun	93
Resim- 11: Yıldız sembolü.....	94
Resim- 12: Zühre yıldızı	95
Resim- 13: Altı Hatun motifi	96
Resim- 14: Üç Kadın Figürü	97
Resim- 15: Portekiz müzesi.....	98
Resim- 16: Kuş avcısı	99
Resim- 17: Harem Hanımefendisi.....	100
Resim- 18: Harem dansçısı	101
Resim- 19: Harem hizmetçisi	102
Resim- 20: Kadın şehzade.....	103
Resim- 21: İranlı müzisyenler	104
Resim- 22: Çömlek bardak.....	105
Resim- 23: Silahşor Kadın	106

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, önemi, yöntemi ve kapsam ve sınırlıklarına yer verilmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı, Orta Çağ İslam dünyasında eğitim, bilim, sanat, siyaset vb. alanlarda iz bırakmış Müslüman kadınlardan tablolar sunmaktır. Bu kapsamda Orta Çağ İslam dünyasında Hz. Muhammed ve halifeler dönemi ile Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri, Selçuklular, Fatımiler, Eyyubiler ve Memlükler döneminde kadın algısı ve kadının sosyal, kültürel ve siyasal alandaki konumunun yansıtılması amaçlanmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Tarihsel dönemler içerisinde kadının durumunu, konumunu, sosyal, kültürel, siyasal, sanatsal ve bilimsel alanlarda etkinliğini gün yüzüne çıkarmak kadın çalışmaları ve bilim tarihi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle Orta Çağ İslam dünyasında etkin olan ve iz bırakan Müslüman kadınların biyografilerini ve etkinlik alanlarını inceleyen bu araştırma, hem tarih çalışmalarına katkı sunmak hem bu dönemde kadın algısını daha iyi anlamak hem de kendi dönemlerinde öne çıkan söz konusu kadınları tanımak bakımından önemlidir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada doküman analizi ve tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma kapsamında konuyla ilgili ulaşılan Türkçe, Farsça, İngilizce ve Arapça kaynak eserler, kitaplar, ansiklopediler, süreli yayınlar, makaleler ve tezler incelenmiş ve analiz edilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLIKLARI

Bu araştırma genel olarak Orta Çağ İslam dünyasını şekillendiren Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri, Selçuklular, Fatımiler, Eyyubiler ve Memlükler dönemi; bu dönemlerde yaşayan ve kendi dönemine damgasını vuran bazı kadınların hayatı, etkinlik alanı ve faaliyetleriyle sınırlandırılmıştır.

GİRİŞ

Orta Çağ genel itibariyle bir geçiş dönemidir. Ancak VIII. ve XII. Yüzyıllar arası İslam dünyasında önemli gelişmelerin olduğu yıllardır. Dolayısıyla bu durum kadınlara bakış açısında da farklılıklar yaratmıştır. Öncelikle İslam dünyasında bilimsel anlamda yeteneklerini ortaya koymalarına olanak sağlamıştır. Sayı olarak çok olmamalarına rağmen İslam dünyasında iz bırakan ünlü kadınlar bulunmaktadır.

Hatta Hz. Muhammed'in hayatta olduğu dönemde sosyal hayatta erkekle beraber bulunabilen ve bireysel haklarına sahip olan kadın, sonraki dönemlerde bu özgürlük alanlarını yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Hz. Muhammed sonrası İslam toplumunda çok büyük değişiklikler yaşanmıştır. Fethedilen yeni yerler, farklı kültürlerle etkileşim halinde olmayı gerektirmiştir. Dolayısıyla yeni gelişen ve değişen toplumun getirdiği problemlerden kadınlar da payını almıştır. Hatta Kent devletlerinin ortaya çıkışı ve gelişimiyle birlikte ataerkil yapı güçlenmiş (Berktaş, 1996: 80), bununla birlikte şehirleşme de ataerkil yapının güçlenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde kadınların -özellikle aristokrat aile kadınları ile şehrli kadınların- erkeklerin oluşturduğu sosyal yapıdan uzak, kendilerine mahrem bir alan yarattıkları söylenebilir. Kadınların açtıkları okulların dahi genellikle sadece kadınların eğitimi için açılmış yalıtılmış okullar olduğunu görmek mümkündür. Bu durumda, kadınların, erkeklerin oluşturduğu ve etkin olduğu sosyal hayattan uzaklaşması demek onların tamamen sosyal hayattan koptuğu anlamına gelmez. Ya da dönemin farklı sınıfsal kesimlere mensup bütün kadınlarının aynı durumda olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim bu araştırmada da yoğun olarak bahsedildiği üzere özellikle saray çevresindeki kadınlar ile dönemin entelektüel varlıklı ailelerinin kadınları, ilim ve kültür hayatından kopmamış ve "erkek sosyal hayatında" görünür olmayı başarmışlardır. Bu kadınlar, erkeklerle aynı ilim-sanat meclislerinde oturmuş, ilim tahsil etmiş ve bizzat kendileri de ders vermişlerdir.

Aynı şekilde, Tarih alanında çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu konulardan birisi de kadın konusudur. Ancak kadınlarla ilgili çalışmaların yeterli düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Ancak Orta Çağ bütün konularda olduğu gibi kadınların varlık olarak kendilerini kanıtlamaya dair yaptıkları çalışmaların başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu durum sadece Doğu'da değil Batı dünyasında da görülmektedir. Hatta Batı dünyasında durum daha ileri düzeyde görülmüş ve Christine de Pizan¹, günümüze yansıyan kadın profilinin ve kadın

¹ Orta Çağ'da yaşamış kadın yazar, şair, filozof. "Kadınlar Kenti" kitabının yazarı. (Kia, 2015: 17)

haklarına yönelik çalışmaların temsilcisi ve başlatıcısı olarak ün kazanmıştır. Dolayısıyla bu bizi, Orta Çağ İslam dünyasında da böylesine güçlü kadınların varlığını araştırmaya teşvik etmektedir. Bu düşüncelerden yola çıkarak tezimizde, Orta Çağ İslam Dünyasında Kadına Genel Bir Bakış ve Orta Çağ İslam Dünyasında İz Bırakan Müslüman Kadınlar olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışma kapsamında biyografileri verilen kadınların yaşadığı coğrafyalarda ve devletlerde kadının genel durumu ele alınmıştır. İkinci bölümde ise tezin başlığını taşıyan, Orta Çağda iz bırakmış Müslüman kadınlardan bir kısmının biyografilerine yer verilmiştir. Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri, Selçuklular, Fatımiler, Eyyubiler ve Memlûkler gibi Orta Çağa damgasını vuran devletlerde yaşamış, bilgileriyle, eğitimleriyle, ilgilendikleri müzik, şiir, edebiyat, tıp ve yıldız bilim gibi alanlarda gösterdikleri başarılarıyla ön plana çıkan ve Orta Çağda iz bırakan Müslüman kadınlar ele alınmıştır. Her ne kadar sayı olarak az olsalar dahi Orta Çağ'a tüm zorluklara rağmen ismini yazdıran ve iz bırakan Müslüman kadınlara saygılarımızla.

BÖLÜM 1: ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA KADININ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Orta Çağ genel anlamda zor bir çağdır. Bunun zorluğunu büyük oranda en çok yaşayan varlık da kadındır. İslam öncesi dönemdeki kadına bakıldığında bu dönemdeki Arap toplumunda (bazı zamanlarda ve coğrafyalarda) anaerkil bir toplumsal yapılanma olduğu fikri dillendirilmektedir. Cahiliye devri olarak isimlendirilen bu dönemde kadınların sosyal hayatta ve birçok meslek grubunda aktif olduğu düşünülmektedir. Özellikle varlıklı kabilelere mensup kadınların ekonomik bağımsızlıklarının bulunduğu ve ekonomik faaliyetlere katıldıkları, kadının geri plana itilmesinin İslam sonrası döneme denk düştüğü feminist kişilerce ifade edilmektedir (Düzgün, 2011: 46). İslam öncesi Arap toplumunda kendi müstakil varlığını kanıtlamış kadınlar da vardı. Bunlar, ticaretten edebiyata, yöneticilikten tıbbaya birçok alanda varlık göstermiş olan kadınlardı (Zeydan, 2007/1386: 940).

Bu doğrultuda söylemek gerekir ki, İslam öncesi Arabistan'da kadın hükümdarların/melikelerin varlığı bilinmektedir. Arap kültüründe kadın yöneticilerin bulunduğunu ve kadın kralların\Melikelerin Araplar arasında bir gelenek olduğunu bazı Asur krallarının yıllıklarından öğrenmekteyiz² (Yüçetürk, 1992: 420) Örneğin, Amalika kabilesinden ez-Zebba isimli kadın da İslamiyet'in gelişinden önce Araplara yöneticilik yapan kadınlardan biriydi (Altıntaş, 2001: 63). Babasının ölümünün ardından tahta geçen Zebba ülkesini güzel bir şekilde yönetmiştir. Rivayetlere göre Zebba kız kardeşi için bir saray inşa ettirmiş ve kışları onun yanında geçirmiştir (Taberi, 1991: 899).

Yine Güney Arabistan'da Sebe devletinde³ Melike Belkis hüküm sürmüştür (Rezevibini, 2004/1383: 23). Bu melike Me'rib seddini yaptırarak ülkesine çok büyük faydalar sağlamıştır (Afifi, 1932: 114-115). Kur'an'da da Sebe Melikesi övgüyle anılmıştır (Düzgün, 2011: 54). Aynı şekilde Nabatlılar⁴ zamanında da kadın hükümdarların varlığı bilinmektedir (Çağatay, 1957: 36).

Genel olarak, İslam öncesi Arap toplumunda kadınlar, hür ve cariye kadınlar olmak üzere iki sınıfa ayrılırlardı (Altıntaş, 2001: 63) İslam öncesi Araplarda savaşı kazanan taraf

2 III. Tiglath-pileser (m.ö. 745-727) ile II. Sargon'un (m.ö. 722-705)(Yüçetürk, 1992: 420).

3 Sebe devleti Arap Yarımadasında 484 yıl hüküm sürmüş önemli bir devlettir. Ekonomik gücüyle Arap yarımadasının gelişimde önemli etkileri olmuştur. MÖ VII. Yıllarında Me'rib seddini inşa eden de Sebe devletidir. Ayrıca onlardan geriye bir çok tapınak da kalmıştır (Halil Ortakçı, Himyeriler (MÖ 115-MS 525), İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sa.2, Yıl: 2017 Sayfa 96).

4 MÖ 400 MS 106 yılları arasında Filistin'in Doğu Güneyi ile Akabe Körfezi arasında yaşamış ticaret ile uğraşan bir devlettir (Hüseyin Atay, İslam'dan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik Yayılışı Sayfa 81). Nabatiler ayrıca kendilerine ait yazıları bulunan ve kendilerinden geriye kitabeler bırakmış olan Arap kökenli önemli bir medeniyetti (Tuzcu, 2009: 211).

ganimet olarak köle ve cariyeler kazanırdı. Cariyeler, sahipleri tarafından köle pazarlarında satılır ve genellikle ev içi hizmetlerde kullanılırdı. Ancak güzel, yetenekli ve eğitilmiş bir cariyeye sahibinin ilgisini çeker ve gönlünü kazanabilirse ev içi hizmetlerden kurtulur ve onun gözdesi olabilirdi (Koçak, 2006: 35; Öztürk, 2011: 239). Cariye kadınların Arap toplumunda hiçbir değeri yoktu. Sahipleri onları istedikleri gibi alır-satardı, fuhşa zorlayabilirdi, bedenlerinde her türlü tahribata sebep olabilirdi. Cariye kadınların sahiplerine itiraz etme hakları bulunmamaktaydı (Altıntaş, 2001: 66) Genel olarak Arap toplumunda cariyeye ile evlenmek de çok iyi karşılanmazdı (Öztürk, 2011: 239). Ancak İslamiyet’le birlikte cariyelik kurumu, tamamen ortadan kaldırılmasa da şartları iyileştirilmiştir. İslam öncesi dönemde olduğu gibi fuhşa zorlanmaları yasaklanmıştır. Köle ve cariyelere karşı kötü ve acımasız davranmak yasaklanmıştır. Cariyelerle evlenmenin önü açılmıştır. Özgürlüklerine ulaşmaları için yardım edilmesi teşvik edilmiştir (Aktan, 2001: 62). Hatta inançlı bir kişinin yapabileceği en güzel amelin köle azat etmek olduğu dahi vurgulanmıştır (Ekinci, 1995:3).

Hür kadınların durumu ise mensup buldukları kabileye göre değişiklik gösterirdi. Bir kadın, güçlü bir kabileye mensup ise ve mal varlığı da varsa söz hakkı daha çok olurdu ve kabilesinin gücüne paralel olarak ekonomik bağımsızlığını da sağlayabilirdi. Ancak bu genel olarak kadına verilen değerden kaynaklanmazdı. Bu durum, daha çok Arapların soy sop ve kabileye verdiği değerle açıklanabilirdi (Altıntaş, 2001: 82).

Arap kadınlar, erkeklerle birlikte savaflara katılırlardı (Rezevibini, 2004/1383: 27). Kadınlar, savaflarda def çalar ve şiirler okurlardı. Savaflara katılan komutan kadınların⁵ varlığı da bilinmektedir (Mutlak, 2012/1391: 22, 23). Mesela bunlardan biri, Suhr adında bir kadındı. Savaflarda komutanlık yapardı (Altıntaş, 2001: 63). Kadınlar, gerek savaş sırasında erkekleri savafla teşvik için gerek de savaş sonrası erkeklerin kahramanlıklarını anlatmak için şiirler okurlardı. Ölüler için de mersiyeler söylerlerdi (Özcan, 2011: 40). Bu durumu anlatan bir beyitte şöyle denilmektedir:

“Kadınlarımız giderlerken yavaş yavaş yürürler,

Ve Sarhoş gibi iki taraflarına salınırlar,

Onlar soylu atlarımızı yemlerler,

Ve bize “Eğer bizi düşmandan korumazsanız eşlerimiz değilsiniz” derler...” (Özcan, 2011: 40).

Aslında İslam öncesi Arap toplumunda kadına değer katan şey, mensup olduğu kabile/soy ve doğurduğu çocuklardı. Çocuk doğurmamış bir kadının değeri yoktu (Rezevibini,

⁵ Örneğin: Rebia bin Zeyd Ferari’nin kızı Fatıma, bir komutandı (Mutallik, 1391: 23).

2004/1383: 31; Yalar, 2005: 75). Hatta kadına sadece nesli devam ettirdiği için değer verilmekteydi. Kadının varlığının tek anlamı erkeğe hizmet etmektir (Pir Muradiyan ve Islahi, 2015/1394: 58). Hatta öyle ki çocuğu olmayan bir kadın yok sayılır, eşini kaybettiğinde teselli vermek ya da taziye dilemek için yanına gidilmezdi (Fidan, 2016: 294).

Buna ek olarak İslam öncesi Arap toplumlarında kâhin kadınlara da saygı gösterilirdi. Örneğin Hazreti Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib oğullarını kurban etmesi söz konusu olduğunda kâhin bir kadına başvurmuştu (Rezevibini, 2004/1383: 31). Analık kurumu da Araplarda kutsaldı. Ana olmuş kadın saygıyı hak ederdi (Pir Muradiyan ve Islahi, 2015/1394: 75). Zaten daha önce de vurguladığımız gibi, Arap kadınının ayrıcalığı analığından kaynaklanmaktaydı (Yalar, 2005: 87) Ayrıca kadınların toplumda korunmaya muhtaç kişilere eman verme hakları da vardı (Mutlak, 2012/1391: 23).

Ayrıca hakemlik mesleği de dikkat çekmektedir. Çünkü İslam öncesi Arap toplumunda önemli bir mevki idi.⁶ Bu dönemde kadınların da erkekler gibi hakemlik yaptıkları rivayet edilmektedir (Arslan, 2016: 1022). Özellikle kâhinlik yapan kadınların kişiler arası anlaşmazlıklarda hakemlik yapması rastlanan bir durumdu (Altıntaş, 2001: 64). Cevad Ali, önemli hakemleri sayarken bazı kadın hakemlerden de bahsetmektedir (Arslan, 2016:1022). İslamiyet sonrasında da nadiren kadın kadınlığın varlığı göze çarpmaktadır. Ebu Cafer Taberi kadınların kadınlık yapabileceğini savunan İslam âlimlerindedir (Taslaman, 2019: 45). Ancak tüm bunlara rağmen kadın, Araplar arasında görüşüne başvurulmuş ya da fikirleri önemsenen bir varlık değildi. Araplar, genellikle kadını, mantıklı davranamayan, zayıf ve duygusal varlıklar olarak görürlerdi (Altıntaş, 2001: 65).

İslam öncesi Arap toplumunda kadını anlamak adına Arap şiirine bakmakta yarar vardır. Dönemin ünlü şairlerinden eş-Şenfere (ö. 525-550 arası) eşi Umeyme hakkında şöyle bir şiir yazmıştır. Bu şiir şöyledir:

“Hoşuma gider... Yürürken peçesini indirmez ve sağa sola iltifat etmez

Darlık zamanlarında bile akşam uykusundan uyanıp komşularına süt ikram eder

Evlerin namussuzlukla dolup taşıdığı bir zamanda, şüpheden ari evinde oturur

Sanki o, yerde kaybettiği ve bulmayı arzuladığı bir eşyasını aramaktadır (yürürken başını yerden kaldırmaz), seninle konuşsa kısa keserdi.

Sözleriyle eşini mahcup etmez, kadınlardan söz edildiğinde o iffet ve saygınlık timsali olarak anılır.

⁶ Hz Muhammed'in kendisi de Kureyş arasındaki anlaşmazlıklarda hakemlik yapmıştır. Arapların Hacer-i Esved'i yerine kimin koyacağı tartışmasını Hz Muhammed'in hakemliği sonlandırmıştı (Yücel, 2015: 38).

Akşam mutlu bir şekilde evine dönen kocası, ona gün boyu nerede olduğunu sorma (ihtiyacı hissetmez).” (Fidan, 2016: 298).

Yukarıdaki şiirden de anlaşılacağı üzere, Arap şiirinde genel olarak beyaz teni, iri gözleri, kırmızı dudakları, ceylan endamı ve yakıcı bakışlarıyla tasvir edilen ve güzelliği ön plana çıkarılan kadından iffetli olması, toplumun ahlak normlarına göre hareket etmesi, evde oturması ve kocasını beklemesi beklenmektedir. Bu, o dönem Arap toplumunun kadından beklentilerini çok güzel özetlemektedir (Fidan, 2016: 316).

Yine dönemin önemli şairlerinden İmru’u’l-Kays’ın aşağıdaki şiiri de İslam öncesi Arap toplumunda kadına bakışı ve kadından beklentileri anlama noktasına bize ışık tutmaktadır:

مُهْمَهَقَةٌ بَيِّضَاءُ غَيْرُ مُفَاضَّةٍ
تَرَائِبُهَا مَصْفُوقَةٌ كَالسَّجْنَجَلِ
كَبُكْرِ الْمُقَانَاةِ الْبِيَاضِ بِصُفْرَةٍ
غَدَاهَا تَمِيرُ الْمَاءَ غَيْرُ الْمُحَلَّلِ
تَصُدُّ وَتُبْدِي عَنِ أَسِيلِ وَتَتَّقِي
بِنَاظِرَةٍ مِنْ وَحْشٍ وَجَرَّةٍ مُطْفَلِ
وَجِيدِ كَجِيدِ الرَّئِمِ لَيْسَ بِفَاحِشِ
إِذَا هِيَ نَضَّتْهُ وَلَا بِمُعْطَلِ
وَقَرَعِ يَزِينُ الْمَثْنِ أَسْوَدَ فَاحِمِ
أَثِيثِ كَقَنُوقِ النَّحْلَةِ الْمُتَعَثِّكَلِ
وَكَشْحِ لَطِيفِ كَالجَدِيلِ مُخْصِرِ
وَسَاقِ كَأَنْبُوبِ السَّقِيِّ الْمُدَلِّلِ

“O, ince belli, beyaz tenliydi, iri ve sarkık karınlı değildi, gerdanı ayna gibi parlaktı.

Teninin rengi kimsenin elinin ulaşamadığı suların beslediği sedeflerin içindeki inciler gibi sarıya çalıyordu.

Güzel yüzünü bir kapatıp bir gösteriyordu, sonra Vecre’nin yavrulu ceylanlarının bakışını andıran ürkek bakışlarla (etrafına bakınarak) korunmaya çalışıyordu.

Boynu bir beyaz ahununkine benzer ki yukarıya doğru uzattığında ne çirkin ne aşırı uzun ne de ziynetlerinden yoksundur.

Aşağıya sarkmış yoğun hurma salkımını andıran gür ve kömür gibi simsiyah saçları sırtını süslüyordu.

Hoş ve örük saç gibi ince bir beli, iyi sulanmış hurma fidanı gibi dolgun ve sıkı bacakları vardı.” (Armutlu, 2017: 7-8).

Arap toplumunda kadının utanç vesilesi olması, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi, kadını aşağılayan evlilik çeşitleri ve eş seçiminde görüşünün alınmaması gibi durumlar vardı. Ancak bunlar, tüm Arabistan için geçerli değildi ve sadece belli kabilelere özgü olaylardı (Mutlak, 2012/1391: 20). Kız çocuklarının diri diri gömülmesi meselesi genellikle birkaç sebepten kaynaklanırdı. Bunlardan biri açlık korkusuydu. Çocuklarını yeterince besleyecek gücü olmayan aileler bazen onları öldürme yoluna giderdi. Bir diğer sebep kız çocuk sahibi olmanın verdiği utançtı. Zira Araplar arasında erkek evlat sahibi olmak övünülecek bir durumdu. Ancak, savaştan ve kabilesini koruyacak gücü olmayan bir kız çocuğuna sahip olmak utanç vericiydi. Yine İslam öncesi Arap toplumunda savaş sırasında esir olup ailenin itibarsızlaşmasına sebep olmanın diye de kız çocuklarının öldürülmesi olayı karşılaşılabılır bir durumdu (Demircan, 2004: 17). Buna rağmen, İslam öncesi Arap toplumunda bu durumu yanlış bulan kişiler de bulunmaktaydı. Şair Ferezdak⁷ kendi atalarının bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

تِ وَأَحْيَا الْوَيْدَ فَلَمْ يُوَادِّ		وَمِنَّا الَّذِي مَنَعَ الْوَائِدَا
--	--	-------------------------------------

Diri diri gömen (annelere) engel olup gömülmeden (yetişerek) çocukların yaşamasını sağlayan da bizdendir (Fidan, 2016: 295).

Ferezdak'ın dedesi Sa'sa'a Arapların çocuklarını farklı gerekçelerle öldürmesine karşı çıkan bir insandı. Rivayetler onun ebeveynleri tarafından öldürülmekten kurtardıkları çocuk sayısı hakkında farklı rakamlar zikrederler. Bazıları onun ölümden kurtardığı çocuk sayısı için 96 sayısını zikrederken bazıları da bu sayıyı 400 çocuğa kadar yükseltmektedir (Yıldırım, 2003: 99). Yine Zeyd bin Amr bin Nüfeyl Hz Peygamberden önce yaşamış hanif insanlardan biriydi.

⁷ 641 yılında Basra yakınlarında dünyaya gelen Şair Ferezdak Ehli Beyti öven şiirleriyle ün kazanmıştır. Çok dindar biri olmayıp eğlenceye oldukça düşkündür. Ferezdak genellikle şiirlerinde cahiliye şiirinden etkilenmiştir. Ferezdak hakkında bir çok eser kaleme alınmıştır (Ergin, 1995: 373).

Kendisini birçok Arap geleneğinden uzak tutardı (Özkan, 2013: 316). Zeyd bin Amr bin Nüfeyl de bazı bölgelerde veya kabilelerde İslam öncesi Arap geleneği haline gelmiş olan kız çocuklarını diri diri gömme geleneğine karşı çıkan kişilerden biriydi. Bir çocuk ailesi tarafından öldürülmek istendiğinde onu alır, bakımını üstlenir, güzelce büyütürdü. Belli bir yaşa geldiğinde ailesine onu isteyip istemediğini sorardı. İsterlerse çocuğu verip maddi giderleri üstlenirdi, istemezlerse yanında çocuğa bakmaya devam ederdi (Yıldırım, 2003: 92).

Genel olarak İslam öncesi Arap toplumunda, erkek evin geçimini temin ederdi ve kadın genellikle ev içi işlerler meşguldü. Dolayısıyla erkek, evde söz hakkına sahipti. Evin reisiydi. Tıpkı çocuklar gibi kadın da erkeğe tabiydi ve ona itaat etmek durumundaydı (Koçak, 2017: 338). İslam öncesi Arap toplumunda da farklı sosyal statüdeki kadınların farklı konumlara gelebildiğini söylemek gerekmektedir. Genel eğitim durumuyla ilgili olarak İslam öncesi dönemde aristokrat aile, kadınları dışında kadınlar arasında okuma yazma bilen kimse olmadığı söylenebilir (Gözütok, 2001: 17).

İslam öncesi Arap geleneğinde evlilik meselesinde de genel olarak babanın izni esas alınırdı ve kızın görüşü alınmazdı. Ancak aristokrat ailelerin kadınları ve kızları evlilik konusunda fikirlerini beyan edebilirlerdi (Öztürk, 2011: 239). Örneğin Hind, evlenmek için Ebu Sufyan'ı kendisi seçmişti (Rezevibini, 2004/1383: 31) Ancak yaygın durum, bir velinin kızını istediği kişiyle evlendirmesi yönündeydi. Kız istemese bile babası onu uygun bulduğu bir adayla rahatlıkla evlendirebilirdi (Demircan, 2013: 30). Erkek istediği kadınla evlenebilirdi. Eşi öldüğünde de tekrar evlenebilirdi (Pir Muradiyan ve Islahi, 2015/1394: 56). Kadın ise eşi öldüğünde bir yıl boyunca yas tutardı. Bu bir yılını çirkin elbiselerle geçirmek zorundaydı. Kötü kokular kullanmak zorundaydı (Demircan, 2013: 39). Ancak tüm bunların yanı sıra Bedevi Arapların tek eşli oldukları, eşleri dışında hiçbir kadınla yakınlık kurmadıkları, namus olgusunun kadın-erkek tüm Araplar için en önemli mesele olduğuyla ilgili bilgiler de vardır. Hatta kız çocuklarının diri diri gömülmesinin gerekçesinin bu aşırı namus anlayışı olduğu da söylenmektedir (Zeydan, 2007/1386: 919).

Ayrıca bu dönemde takas nikâhı, üvey anne ile evlenme, iki kız kardeşle evlenme ya da geçici süreli nikâh gibi kadını zor durumda bırakacak nikâh türleri de bulunmaktaydı (Demircan, 2013: 35). Yine bu dönemde kadına yapılan haksızlıklardan biri de İla adı verilen bir Arap geleneğidir. Buna göre erkek karısından hoşnut kalmadığında onunla cinsel birliktelik yaşamamak üzere yemin etmekteydi. Bunun süresini yine erkek belirlemekteydi. Bu süre bazen ömür boyu bile sürebilmekteydi. Bu süre zarfında kadının başka biriyle evlenmesi de yasaktı. Zira evliliği devam etmekteydi. Bu gelenek erkeğin kadın üzerinde egemen olduğunun bir

göstergesiydi. Erkek kadının kaderi üzerinde söz sahibiydi (Köse, 1999: 10) Ayrıca bu dönemde kadın yapılan savaşlar sonrası esir alınabiliyordu (Canan, 2017: 253). Yine İslam öncesi Araplarda köle kadınlar panayırılarda satılık, bazen de seks işçiliğine zorlanmışlardı (Sarıcık, 2013:112).

İslam öncesi Arap toplumunda kadın, kendi mal varlığına sahipti ve malı üzerinde tasarruf yetkisine sahipti. Kadının mirastan men edilmesi durumu özellikle Hicaz bölgesine özgü bir durumdu (Mutlak, 2012/1391: 20). Bunun yanı sıra İslam öncesi Arap toplumunda miras olgusunun sadece ülke müdafaasında bulunan kişilerle yani erkeklerle ilgili bir konu olduğu dolayısıyla kadınları kapsamadığı görüşü de yaygındır. Yani kadın ülkesi için kılıç kullanmadığı için mirastan da mahrum kalmaktaydı (Yılmaz, 2017: 272). Birçok araştırmacı İslam öncesi Arap toplumunda kadının hiçbir şekilde miras hakkı olmadığından bahsetmektedir (Akdemir, 1997: 252). İslam sonrası kadının mirastan pay alması meselesi farklı boyutlarda değerlendirilmektedir. Yani bazı araştırmacılar İslam'da kadının da erkek gibi mirasa varis kılındığını, sadece bazı durumlarda erkeğin yarısı kadar miras alması durumu söz konusu olduğu ve bunun bazı adil gerekçeleri olduğunu dillendirmektedirler (Berki, 1981: 110). Kadının mirastan erkeğin yarı payı alması erkeğin toplumsal ve ailevi sorumluluklarıyla açıklanmaktadır. İslam'a göre erkek ailenin diğer bireylerinin geçiminden sorumludur. Dolayısıyla kendisine kalan payı tüm aile için harcayacaktır. Oysa kadının böyle bir sorumluluğu yoktur. Mirastan kendisine kalan payı, diğerleri için harcama durumunda değildir. Durum böyle olunca erkek mirastan tam pay alırken kadın onun yarısını almaktadır (Akdemir, 1997: 256). Ayrıca miras gibi İslam dininin temelini teşkil etmeyen ve döneme, mekâna göre farklılık gösterebilen hükümlerin sabit hükümlermiş gibi düşünülmesi de doğru değildir. İslam'ın bazı fihhi hükümleri dönemin şartlarına göre değişiklik gösterebilir. Önemli olan adalet ilkesinde sapmamaktır (Düzgün, 2011: 53). Bunun yansıra diğer bazı araştırmacılar ise İslam'da kadının mirasta erkeğin yarı payını almasını adil bulmamaktadırlar (Berktay, 2004: 11).

İslam öncesi Arap toplumunda büyük ticaret kervanları vardı ve bu kervanlarda erkekler gibi kadınlar da pay sahibi olabiliyordu (Bal, 2014: 106). Bu dönemde soylu kadınların ticaretle ilgilendiği görülmektedir. Bunun en açık göstergesi de Hz. Muhammed'in eşi Hz. Hatice'dir. Hz. Hatice, Hz. Muhammed'le evlenmeden önce ticaretle uğraşıyordu (Yüksel, 1999: 47). Yaşadığı dönemin servet sahibi kadınlarından biri olan Hz Hatice zaman zaman mudarebe

ortaklığı⁸ ile ticaret faaliyetlerine katılıyordu (Bal, 2014: 106). Bazen de ticaret kervanlarına ortak oluyordu (Güzel, 2012: 58).

Yine bu dönemde soylu şair kadınların varlığından da söz etmek mümkündür. Örneğin cahiliye devrinin meşhur kadın şairi Hansa, Ukaz Panayırına düzenli olarak iştirak ederdi (Yektar, 2015: 226). Yine bu dönemde şiir yarışmalarında jüri olan kadınlara da rastlanmaktaydı (Altıntaş, 2001: 66). Dönemin ünlü şairlerinden Hansa'nın şiirlerine örnek olarak şu mersiyeği gösterebiliriz:

وَأَذْكَرُهُ لِكُلِّ غُرُوبِ شَمْسٍ	يُذَكِّرُنِي طُلُوعِ الشَّمْسِ صَخْرًا
عَلَى إِخْوَانِهِمْ لَقَتَلْتُ نَفْسِي	وَلَوْلَا كَثْرَةُ الْبَاكِينَ حَوْلِي
وَبَاكِيَةً تُنُوحُ لِيَوْمِ نَحْسٍ	وَلَكِنْ لَا أَزَالُ أَرَى عَجُولًا
أَعَزِّي النَّفْسَ عَنْهُ بِالتَّأْسِي	وَمَا يَبْكُونَ مِثْلَ أَخِي وَلَكِنْ

“Güneşin doğuşu bana Sahr’ı hatırlatırken, güneşin her batış vaktinde de onu hatırlarım.

Etrafımda kardeşlerine ağlayan pek çok kimse olmasaydı hüznümden kendimi öldürürdüm.

Fakat yanı başımda, felaket günü için oraya buraya koşuran ve ağlayıp feryatlar atan kadınlar görmekteyim.

Onlar benim kardeşime ağladığım gibi ağlamasalar da, onların ağlayışlarında da kendim için sabır ve teselli buluyorum” (Göçemen, 2015: 102).

Yine Hansa’ya ait bir beyitte şöyle der:

يَا لَهْفَ نَفْسِي عَلَى صَخْرٍ إِذَا رَكِبْتُ	حَيْلٌ لِحَيْلٍ كَأَمْثَالِ الْعِيفِيرِ
--	---

"Eyvah Sahr 'a içim yanıyor. Atlar, ceylanlar gibi birbirine girdiğinde ölen kardeşim Sahr'a içim yanıyor." (Ceviz, 2002: 179).

⁸ İslam öncesi Arap toplumunda uygulanmış bulunan ve İslam toplumunda da devam eden bir ekonomik faaliyet olup karşılıklı sermaye emek gücü anlaşması demektir. Bir taraf sermayesini ortaya koyar ve diğer tarafta o parayı çalıştırır (Çelik, 2017: ?)

Hansa'nın başka bir mersiyesi de şöyledir:

“Geceler bir musibetle kapımı çaldığında, insanlar arasında Mu‘âviye gibi cesurunu göremiyorum.

O musibet ki, kimsenin yaymasına gerek kalmadan kendiliğinden yayılır, sır olmaktan çıkar ve alaniyet kazanır.

Cesaret ve meydan okuma gerektiğinde onun gibi aslan bir atlı göremiyorum. Savaş ateşi tutuşmuşken savaştan kaçmaz, onun peşinden koşardı” (Göçemen, 2015, 102)

Yine İslam öncesi Arap kadın şair Subey'in oğlu için yazdığı şiirde onun kültürel birikimine şahit olmaktadır:

“Oğlum! Hükümdar Tubba' Mekke'ye gelerek

Onun kutsal mabedini süslü Yemen kumaşları ile örttü

Rabbim onun egemenliğini Mekke'de zelil kıldı

Ki böylece Tubba' verdiği sözleri orada yerine getirdi

Kâbe'de yalın ayak yürüdü Avlusunda kurbanlık 2000 deve kesti

Mekke halkına kestiği genç ve iyi cinsten develerin etini durmadan yedirdi

Onlara süzölmüş bal şerbeti ile arpadan yapılmış içkiler içirdi

Önünde fil ile Mekke'ye saldıran ordu orada taşlanarak mahvoldu

Hâlbuki uzak bölgelerde Acemlerde ve Hazerlerde egemenlik devam etmektedir.” (Özcan, 2011: 48).

İslam öncesi Arap toplumunda kadına olan bakış açısının nasıl olduğu sorusuna kısaca yanıt verdikten sonra, Hz. Muhammed döneminde kadının durumu, kadın algısı, kadının eğitim-öğretim durumu, toplumsal hayat ve çalışma hayatındaki yeri hakkında bilgi vermekte yarar vardır. Öncelikle şunu söylemeliyiz ki; Orta Çağ İslam dünyasında kadın algısı söz konusu olduğunda da birbirinden çok farklı fikirler ve yorumlarla karşılaşmak mümkündür. Tıpkı bugün olduğu gibi o dönemde de kadına ve kadın konusuna bakış açısı herkese, her devire ve her coğrafyaya göre farklılık göstermektedir (Aydın, 2001: 86). Semerkant'ta 40 yıl boyunca hükümdarlık yapmış olan Uluğ Bey, Buhara ve Semerkant'ta yaptırdığı medreselerinin üzerine “İlim tahsil etmek her kadın ve erkeğe farzdır.” sözünü yazdırırken (Üçok, 2011: 11); İmam Şafii, kadınların ibadet maksadıyla mescide gitmelerini dahi doğru bulmamaktadır (Gözütok, 2001: 283). Hatta Bedrettin ibni Cemaal adlı İslam âlimi kadınların, erkek öğrencilerin dikkatlerini dağıtmamaları için medreselere yakın bölgelerde oturmalarını dahi tehlikeli bulmaktadır (Berkey, 2015: 193).

Hz. Muhammed'in dini anlatırken kadınlarla erkekler arasında ayırım yapmadığı açık olan bir husustur (Gözütok, 2002: 84). İslam öğretileri kadını eski olumsuz durumundan kurtararak ona pek çok hak vermiştir. Ve de onları hak ettikleri konuma ulaşmalarında yardımcı olmuştur (Seyyadzade, 2011/1390: 36). Peygamber döneminde kadın erkekle eşit şartlarda

siyasi-toplumsal hayatta yer alabiliyordu. Kadın erkekten aşağı bir pozisyonda değildi (Ahmedvend ve Emiri, 2013/1392: 13). Ayrıca peygamber döneminde kadınlar, Akabe biatlerine katılmış, hicretlere iştirak etmiş, savaşlarda erkeklerle birlikte bulunmuş, sosyal konularda onlarla yardımlaşmış (Örneğin emri bil maruf nehyi anil münker⁹), siyasi konularda kadınlarla istişare edilmiştir (Rezevibini, 2004/1383: 37-54; Düzgün, 2011: 53).¹⁰

Orta Çağ İslam dünyasında erkekler için sunulan eğitim olanaklarından kadınların kesin bir şekilde mahrum bırakılmış olduğu da apaçıktır (Yardım, 1976: 336). Kadının eğitimi ile ilgili olumsuz gelişmelerin Hz. Muhammed sonrası ortaya çıktığı, “Kadınlara okuma ve yazma öğretmeyin.” uydurma hadisi ve buna benzer rivayetler referans alınarak kadının bilgiden ve eğitilden uzak tutulduğu düşüncesinin genel bir kanı olduğu söylenebilir (Goldziher, 1988: 90). Zira Hz. Muhammed döneminde kadınlar, kendi fikirlerini açıkça söylemeye bilmekteydiler. Bunun en açık örneklerinden birini İbn Hişam’ın şu rivayetinde görmek mümkündür. Nuseybe bint Ka’b’in Hz. Muhammed’e gelip -Kur’an ayetlerini kastederek- şu sözü söyleyebilmesi oldukça anlamlıdır: “Her şeyi sadece erkekler için görüyorum, başkası için değil! Kadınlar için bir şey göremiyorum.” Bunun akabinde “Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar”¹¹ ayeti inmiştir (İbni Hişam, 2006: 102). Lapidus’un da belirttiği üzere kadın açısından, Kur’an’ın kadın algısı ve Peygamberin pratiği, Arapların ve Müslümanların uygulamalarından çok daha olumluydu (Lapidus, 2005: 67). Zira İslam, Hz. Muhammed döneminde kadınlara haklarını bahşetmiştir. Elbette bu durum, o dönemin şartlarına göre gerçekleşmiştir. İslam dini ve öğretileri, İslam öncesi kadınlarla ilgili olumsuz durumları, kadınların faydasına olacak şekilde yeniden dizayn etmiştir. Böylece kadın, temel insani haklarına kavuşmuştur. Kadın ile erkek arasındaki farklardan kaynaklanan hak ve sorumluluklara adil çözümler sunulmuştur (Demirel, 2016: 64). Armstrong, bu konuda İslam dinini kendi ataerkil adetleri doğrultusunda yorumlayan ve aslında kutsal metinde bulunmayan bir takım zorunlulukları kadınlara yükleyen erkek egemenliğinden söz eder (Armstrong, 2017:

⁹ İyi ve güzel olana davet edip, kötü olandan sakındırmaya çalışmak eylemine verilen addır (Çağrıcı, 1995: 138)

¹⁰ Ancak burada şunu belirtmekte yarar vardır ki; bazı feminist araştırmacılar, kadının İslam öncesi Arap toplumunda saygın bir yerinin olduğunu, müstakil bir kişiliği ve ekonomik bağımsızlığı olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca, Kadının sosyal görünürlüğüne azalmasını İslamiyet’le ilişkilendirmektedirler (Düzgün, 2011: 46).

¹¹ Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mümin erkeklerle mümin kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah’a derinden saygı duyan erkekler, Allah’a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah’ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır (Ahzap suresi; 33/35).

244). Zira genel olarak bütün dinler ilk çıktıkları haliyle kalmamış, toplumun özelliklerinden ya da farklı unsurlardan etkilenmişlerdir (Berktaş, 1995: 15).

Oysa Hz. Muhammed, inen vahyi önce erkeklere, sonra kadınlara okur, akabinde vahiy kâtiplerine yazdırırdı. Bayramlarda, hutbeyi önce erkeklere sonra kadınlara okurdu. Dini bilgileri öğrenme sorumluluğu konusunda da kadınlarla erkekleri eşit tutardı (Gözütok, 2001: 7). Hz Muhammed sadece hür kadınlara değil, cariyelere de eğitim verilmesi gerektiğine inanırdı (Yılmaz, 2012: 214). Hz. Muhammed, Medine'ye varır varmaz, ilk işi Mescid-i Nebevî'yi inşa etmek oldu. Burada Müslümanların ilk eğitim-öğretim kurumu olan Suffa bulunmaktaydı. Hz. Muhammed'in kendisi Müslümanlara ders veriyordu. Kadınlar da buradaki eğitimden faydalanıyordu. Hz. Muhammed, burada kadınlara dersler veriyordu. Ancak kadınlar, derslerini gündüz alıyor, gece burada kalmıyorlardı. Mescitte kadınların yeri, erkeklerinkinden ayrıydı. İkinci halife Hz. Ömer döneminde kadınların mescide gidiş gelişleri o kadar artmıştı ki, halife, onlar için ayrı bir kapı tahsis etmişti (Gözütok, 2002: 241-243). Ancak tüm bunların yanı sıra kız çocuklarının ve genç kızların İslam'ın ilk dönemlerinde eğitimlerini genellikle kendi evlerinde ve yakınlarının nezaretinde almış olduklarını söylemek yanlış olmaz (Yardım, 1976: 341). Hatta bazı medreselerde (Kufe'de Banu Abs mahallesindeki bir medrese) okulda erkek öğrencilerle eğitimine devam eden kız çocukları bir istisna oluşturuyordu (Dağ ve Öymen, 1974: 163). Ayrıca peygamberin eşleri hem o hayatta iken hem de peygamberin ölümünden sonra kadınlara eğitim vermişlerdir. Peygamber eşlerinin her birinin evi, birer medrese işlevi görmüştür (Ghonaimah, 1998: 365).

Elbette tüm bunların yanı sıra Hz. Muhammed, kadına insani haklarını vermek gerektiğini düşündüğüne göre, kadın haklarını ihlal eden hadislerin onun adına uydurulmuş olduğu düşünülebilir. Kadının eğitimiyle ilgili olumsuz gelişmelerin de Hz. Ömer'in hilafeti döneminde başladığını söylemek mümkündür (Gözütok, 2001: 11). Hristiyan dünyasında Hz. İsa'nın ölümünden sonra Aziz Paulus tarafından ataerkilliğin kurumsallaşması gibi, Hz. Muhammed'den sonra da Hz. Ömer döneminde de (634-644 h.) bazı kurumlar şekillenmeye başladı. Örneğin zinaya recim cezası verilmesi, Hz. Ömer döneminde başlamıştı. Yine Hz. Ömer, kadınların camiye gitmelerinden çok hoşlanmadığı gibi, Peygamber eşlerinin hacca gitmelerini de yasaklamıştı. Ancak burada vurgulanması gereken ve dikkat çeken nokta, o dönemde yaşayan kadınların bu duruma karşı çıkmış olmasıdır. Örneğin, Hz. Osman döneminde kadınlar, Hz. Ömer döneminde yitirdikleri bir takım haklarını tekrar elde etmişlerdir (Berktaş, 1996: 121). Yeni şekillenmeye başlayan İslam toplumunda peygamber sonrası birçok değişiklikler olmuştur. Arap asabiyeti, Tevrat efsaneleri, İsrailiyat ve daha birçok etken, kadının

toplumsal hayatında etkili olmaya başlamıştır (Azizi, 2015/1394:88). Aslında bu durum, diğer tüm dinler için de geçerlidir. Toplumun sahip olduğu eski inançların kalıntıları ya da farklı kültürlerle girmiş olduğu etkileşim, yeni dinin dejenere olmasına sebep olmaktadır. İslam dininde kadın karşıtı söylem için de bu durumun söz konusu olduğu söylenebilir (Biçer, 2011: 40). Kadın karşıtı söylemi destekleyen unsurlardan biri de, kadının sosyal ortamlarda görünür olmasından rahatsız olan kesimlerin peygamberin ağzından uydurdukları hadislerdir denebilir (Düzgün, 2011: 54).

Hz. Muhammed'den önce ve sonra kadının durumundaki değişim oldukça belirgin bir değişimdir. İslam'dan önce kadın, -istisnalar bir yana- değersiz bir nesne konumundaydı. İslam öncesi dönemde kız çocuklarına reva görülen cinayetler ve aşağılanma ifadeleri genel olarak dönemin kadın algısını yansıtmaktadır. Hz. Ömer'in, "Biz İslam'dan önce kadınları bir şeyden saymaz, onlara değer vermezdik. İslam, gelip de Allah onlarla iyi ilişkiler kurmamız konusunda bizi uyarınca, onların da bizim üzerimizde hakları olduğunu anladık." ifadeleri o dönemin kadın algısını çok net olarak yansıtmaktadır. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın, "Peygamber hayattayken haklarında ayet iner diye kadınlara kötü söz söylemekten, haklarını çiğnemekten ve onlara sert davranmaktan kaçındıkları, ancak Hz. Muhammed vefat ettikten sonra onlara karşı kötü davranmaya devam ettikleri" yönündeki itirafı da kadının Peygamber sonrası durumu hakkında fikir vermektedir (Güner, 2007: 55). Zikredeceğimiz anekdot da kadınlara karşı Hz. Peygamberin ve Hz. Ömer'in tavırları arasındaki farkı gözler önüne sermektedir. Peygamber, Kureyşli kadınlarla sohbet ediyordu. Hz. Ömer ise, kadınların Peygamberin yanında yüksek sesle konuştuklarını duyunca izin isteyip içeri girdi, onu gören kadınlar toparlanıp kendilerine çeki düzen verdiler. Bunun üzerine Ömer, "Peygamber buradayken benden mi korkuyorsunuz?" dedi. Kadınlardan biri "Ey Ömer! Sen sert/kaba bir insansın." diye cevap verdi (Özkan, 2010: 44). Burada kadınların korkmalarına rağmen düşüncelerini Ömer'in yüzüne söyleyebilmeleri de dikkat çeken bir durumdur. Yine bir rivayette kadınların yanlış buldukları uygulamalara itiraz ettiklerini aktarmaktadır. Rivayete göre Hz. Ömer, fakir erkeklerin evlilik yapmasını zorlaştırdığı gerekçesiyle evlilik sırasında kadına ödenen mehir miktarını azaltmak ve sınırlandırmak ister. Ancak o sırada mescitte Hz. Ömer'i dinlemekte olan bir kadın, böyle bir düzenlemenin konuyla ilgili ayete uygun olmadığına dair onu uyarır. Bunun üzerine Hz. Ömer, kadını haklı buldu ve uygulamadan vazgeçti (Vural, 2015: 344; Ghonaimah, 1998: 366).

Hz. Ali ile ilgili olarak cariyesine yazı yazmayı öğreten birine, “Şerri şerle çoğaltmayınız.” dediği rivayet edilir (Gözütok, 2001: 17).¹² Kadının Hz. Muhammed’den sonra mescitlere gitmekten men edilmesi Arap geleneklerinin henüz tam olarak aşılamaması ve İsrâiliyât kültürünün¹³ etkisiyle açıklanabilir. Hz. Ayşe de kadınların mescide gitmelerinin yasaklanmasını İsrailoğullarının tavrına benzetmiştir. Bu durum, kadınların Yahudi kültüründe de sosyal hayattan dışlanmış olduklarının bir işaretidir. Hz. Ayşe’nin bu duruşu ve sözü, İslam tarihinde iz bırakmış, kadın olarak kendi döneminde varlık göstermiş, görünür olmayı başarmış bir kadın portresini ve döneminde yapılan uygulamaları nasıl eleştirmiş olduğunu da gözler önüne sermektedir. Hz. Ayşe, Cemal Savaşı hazırlıkları sırasında kendisine yöneltilen “Neden meydanlara çıktın?” sorusuna: “Beni buralara sürükleyen şey, insanların arasını düzeltme çabasıdır.” diye cevap vermiştir (Seyithanoğlu, 1986: 232). Bu örneklerden Hz. Muhammed devrinde yetişen kadınların yaşadıkları dönemin sosyal ve siyasal olaylarına kayıtsız kalmadıkları, aksine görüş ve tavırlarını ortaya koydukları anlaşılıyor. Ayrıca ilk halifelerin peygamber eşlerine dini konularda sorular sormaları da İslam toplumunda kadının bir birey olarak ve de dini konularda otorite olarak kabul edilebildiğinin göstergesidir diyebiliriz (Ghonaimah, 1998: 366). Yine dönemin en bilgili şahsiyetlerinin Hz Ayşe’den hukuki konularda bilgi alması (Kaynak, 2007: 43), aynı şekilde Hz Ebu Bekir’in oğulları olmasına rağmen sorumluluğundaki mali meseleleri kızı Ayşe’nin denetimine vermesi ve Hz Ömer’in oğulları olmasına rağmen Kur’an mushafını kızı Hafsa’ya emanet etmesi bu duruma verilebilecek en güzel örneklerdendir (Taslaman, 2019: 38).

İslam öğretilerinde kadının eğitimini engelleyecek her hangi bir şey olmasa da şartlar gereği kadınlar, eğitim alma ve bilgiye ulaşma noktasında erkekler kadar şanslı olmamışlardır (Ocak, 2011: 422). Örneğin Orta Çağ’da yaşam koşulları ve bilgiye ulaşmak için aşılması gereken uzun ve meşakkatli yolculuklar, o dönemin kadınlarının bilgiye ulaşmasını zorlaştırdığı söylenebilir (Sarıçam ve Erşahin, 2014: 133). Müslüman erkeklerin, Müslüman kadınları bu meşakkatli yolculukların getireceği olumsuz şartlardan korumaya çalışmış oldukları da düşünülebilir (Yardım, 1976: 339) Ancak bu zorluklar, kadınları ilim için zorlu yolculuklara çıkmaktan tamamen alıkoymuş da değildir (Özafşar, 2000: 193). Aynı şekilde peygamberin ölümüyle başlayan ve uzun süre devam eden siyasi çekişmelerin ve kaos ortamının da kadının ilim hayatında yer almasını olumsuz etkileyen sebeplerden biri olarak kabul edilebilir (Azizi,

¹² Belazuri İslam’ın ilk dönemlerinde okuma yazma bilen altı kadının ismini zikreder (Belazuri, 1988/1367: 656-657).

¹³ Yahudilik ve Hıristiyanlıktan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan terim (Hatipoğlu, 2001: 195-199).

2015/1394: 88). Ancak tüm bu zorluklara rağmen bir cüz ya da eseri rivayet etme yetkinliğine sahip bazı kadın muhaddisler, bu işe ehil erkekler olduğu halde, başka şehirlere davet edilirdi (Emiroğlu, 2017: 34). Kadınların, ilmi faaliyetlere erkekler kadar iştirak edememelerinin bir sebebi de şudur: Erkek çocuklar, her yerde ve zamanda eğitim alma şansına sahiptiler. Oysa kadınlar genel olarak yakınlarının nezaretinde eğitim alabiliyorlardı. Yakınlarında kendilerini eğitebilecek düzeyde akrabası bulunmayan kadınlar, doğal olarak eğitimden mahrum kalıyorlardı. Aynı durumdaki bir erkek çocuk ise medreselerde ya da yabancı hocalar eşliğinde eğitimine devam etme şansı yakalayabiliyordu (Yardım, 1976: 343). Kadınlara ait özel eğitim alanları olarak ribatlardan¹⁴ bahsetmek mümkündür. Manastır benzeri bu mekânlarda kadınlar, hem eğitim görürler, hem de züht ve ibadet hayatı yaşayabiliyorlardı (Ghonaimah, 1998: 368). Nizamiye medreselerinde ise, kadınlar, düzenli olarak eğitimlerini medreselerde sürdürüyorlardı. Ancak dışardan vaaz için gelen âlimlerin sohbetlerinden faydalanabiliyorlardı (Ocak, 2011: 425). Ayrıca kadınlar, bu dönemde Nizamiye medreselerinde düzenlenen ve halkın yoğun bir şekilde rağbet gösterdiği münazaralara da katılabiliyorlardı (Piyadeoğlu, 2011: 460).

Hz. Muhammed döneminde kadınların tercih ettikleri iş alanlarının başında ise ticaret gelmekteydi denilebilir. Ticaretle ilgilenen kadınlardan bazıları attarlık yapar ve Medine’de güzel koku satarlardı (Toksarı, 1993: 76). Bu kadınların izine bazı İslam öncesi Arap şairlerin şiirlerinde rastlamaktayız. Örneğin; ünlü şair Züheyr bunlardan biridir (Altıntaş, 2001: 67).

Peygamber döneminde el sanatlarıyla uğraşan kadınlar da vardı. Terzilik, çeşitli ev eşyaları dikmek/nakşetmek/yapmak ve evlenecek kızlara çeyiz hazırlamak gibi işler, genellikle kadınlar tarafından yapılmaktaydı. Yün eğirmek, dokumacılık ve ekmek yapımı da yine kadınların uğraştıkları işlerdendi. Kadınların dokudukları elbiselerin üzerine işlemler yaptıkları ve resimler çizdikleri de görülmekteydi (Yılmaz ve Velioğlu, 2015: 59,64). Kadınların bu tip faaliyetlerde bulduklarının ve bir iş kolu olarak bu alanda çalıştıklarının en önemli göstergelerinden biri kadınların ihrama girdiklerinde dokumayı yapmayı ve ip eğirmeyi kendilerine yasaklamalarıydı(Sarıcık, 2013: 116). Kuaförlük de o dönemde kadınların ilgilendikleri iş kollarından biriydi (Altıntaş, 2001: 67). Ayrıca kadınlar bu dönemde deri tabaklama işiyle de ilgilenmekteydiler. Rudeyniyye adında bir kadının o dönem demir işçiliği yaptığı ve mızrak ürettiği de rivayet edilmiştir (Yılmaz ve Velioğlu, 2015: 59, 64, 69). Hz.

¹⁴ Ribat genellikle şehir dışında, düşman askerinin hamle yapabileceği stratejik noktalarda kurulan yapılardı. Buralarda askeri eğitim verilir. Bunun yanı sıra buralarda ibadet ve ilmi faaliyetler de gerçekleştirilirdi. Ayrıca bugünkü sığınma evlerinin işlevlerine de sahiptiler (Yiğit, 2008: 76)

Peygamberin kuzeni Zeynep bint Cahş da dericilik mesleğiyle uğraşmaktaydı (Taslaman, 2019: 35). Yine bu dönemde ekmek ustası olan ve kendi fırınında ekmek yapıp satan el-Havla o dönem kadınlarının çalıştıkları iş kollarını öğrenmemiz konusunda konuya ışık tutmaktadır (Altıntaş, 2001: 67).

Ayrıca, Hz. Muhammed döneminde bazı kadınların zabıta memurluğu görevi yaptıkları sahih kaynaklarda rivayet edilmiştir. Hatta, bu kadınlar elinde kırbaçla çarşı ve pazarlarda gezerek insanlara iyiliği emrettiği ve kötülükten menettikleri nakledilmektedir. Hz. Ömer döneminde de okuma yazma bilen Şifa bint Abdullah'ın Medine çarşılarından birinde kontrolörlük (muhtesib) ile görevlendirilmesi, bunun sünnete aykırı olmadığını göstermektedir (Toksarı, 1993: 76). Ayrıca İbn Batuta (2000: 241) ünlü seyahatnamesinde Hz. Ömer döneminde kadınların Hisbe¹⁵ teşkilatında görev aldıklarını da belirtmektedir. Görüldüğü gibi dinler, vazedildikleri ilk günkü haliyle kalmamış, zamanla dış koşulların ve kültürlerin etkisiyle değişime uğramıştır. Bu nedenle bir toplumun bir dönemde kadın algısı incelenirken aynı zamanda söz konusu dönemin sosyo-ekonomik şartları da incelenmelidir. (Berktaş, 1996: 15).

Genel olarak İslam toplumunda ilmi anlamda kendini kanıtlamış birçok kadın bulunmaktadır. Bunların çoğu eğitim alanında ve ilmi mecralarda faaliyet göstermişlerdir. Tarih kitaplarında ve tercüme eserlerde ve biyografik kitaplarda varlıklarından bahsedilmektedir. Bunların hepsi, İslam toplumunda kadının yüksek mertebesinin birer göstergesi olagelmiştir. Bu mertebeye ne Yunanda ne de Hristiyan dünyasında olmadığı kadar fazladır. Gerek Antik Yunanda ve gerekse Orta Çağ Hristiyan dünyasındaki kadınlar, ilim kesp etmek için çok çileli yollar kastedmiştir. Ancak İslam toplumunda kadın, bu zorlukları yaşamamıştır. Sosyal yaşamda yerini almıştır (Ghonaimah, 1998: 379).

Emeviler devrinde başta taşralılar olmak üzere kadınlar, sosyal hayatın içinde yer alırlardı. Ancak halife İkinci Velid dönemiyle birlikte harem uygulamasına geçildi, haremağaları yetiştirilmeye başlanmış ve böylece kadın, yavaş yavaş sosyal hayattan çekilmeye başlamıştır (Şeyban, 1996: 16). Ayrıca, Peygamber sonrası kadınların tıpkı Sasanilerde ve Bizasta olduğu gibi harelere kapatıldığından ve peçe takmaya başladıklarından söz edilmektedir (Armstrong, 2017:244). Bu dönemde saray kadınlarının etkinliği de ancak dolaylı yollardan (halifeleri etki altına almak ve siyasi evlilikler) şeklinde gerçekleşiyordu ki o dönemde şarkıcı ve raksçı kadınların da bu anlamda bir etkinliklerinin olduğundan

¹⁵ İslam devletlerinde genel ahlaki, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilat (Kallek, 1998: 133).

bahsedilebilir (Rezevibini, 2004/1383: 60, 65). Saraydaki cariyeler halifeler üzerinde etki sahibiydiler (Mutlak, 2012/1391: 28).

Bununla birlikte, bu dönemde de sosyal hayatta görünür olan ve belli bilim alanlarında uzman olmayı başarmış kadınlar da vardır. Sözelimi şairlerin şiir müsabakalarında hakemlik yapan ve şiir eleştirileriyle meşhur olan, musikiyle de ilgilenen çok yönlü ve saygın kadınlar bu dönemde ünlenmişlerdir. Bu kadınlar evlerini halka açar ve insanlara hadis ve diğer ilimler üzerine eğitim verirlerdi (Görgün, 2010: 46). Bu dönemde kadın, eğitim ve öğretiminin çok ciddi boyutlarda olmadığından, kadınların çoğunlukla musiki, şarkıcılık veya dini alanlarda eğitim aldıklarından bahsetmektedir. Bu nedenle, kültürel ve ilmi ortamdan daha ziyade seçkin kabilelere mensup olan kadınlardan istifade edilirdi (Rezmcu, 2008/1387: 1). Emeviler döneminde İmam Azam Ebu Hanife ve Hasan Basri'nin kadınlara dersler verdiği; cariyelerin de eğitim faaliyetlerinden faydalandığı; Sirin Ensari'nin kızları Hafsa ve Kerime gibi kadınların da Basra'da medresede ders verdikleri bilinmektedir (Mutlak, 2012/1391: 68). Bunlar dışında başka kadın âlimler de hem kadınlara hem erkeklere –özellikle hadis alanında -dersler vermişlerdir (Ghonaimah, 1998: 96).

Emeviler döneminde kadınların birikimlerini artırma imkânı vardı (Karaca, 2010: 36). Aynı şekilde eğitimde eşitlikten bahsederek, kadın ve erkeğin eğitim noktasında aynı şartlara sahip olduğunu vurgulamaktadır. Kadınlar, bu dönemde sadece İslami alanlarda değil, şiir, edebiyat, hitabet ve kaligrafi alanlarında da kendilerini geliştirmiştir. Üstelik bu eğitim fırsatları, sadece Aristokrat ailelerin kadınları için değil, tüm kadınlar için ulaşılabilirdi (Karaca, 2010: 36). İslam tarihi kaynakları bu dönemde tıp, müzik, şiir, edebiyat, hadis ve rivayet alanlarında çalışan kadınlar olduğundan bahsetmektedir (Mutlak, 2012/1391: 68).

Emeviler döneminde sadece saray kadınlarının değil halktan kadınların da siyasi meselelerde boy göstermeleri kadının etkinliğinin bir kanıtı olarak düşünülebilir. Hazreti Hüseyin'in elçisi Müslim bin Akil'in çevresindeki erkekleri ikna ederek onun etrafından dağıtan kadınlar; Hazreti Hüseyin'e mektup yazarak onu Kufe'ye gitmekten alıkoymak isteyen kadınlar; Emevi ve Abbasi döneminde iktidara karşı eleştirilerini bizzat ifade eden ve hatta savaşan harici kadınlar vs. buna örnek gösterilebilir (Rezevibini, 2004/1383: 5). Yine, Emevi devletinin ilk yıllarında Muaviye ile halktan bir kadının arasında geçen şu konuşma o dönemde kadınların belli bir özgüven seviyesine ulaşmış olduklarını ve kendilerini halifenin karşısında dahi rahatça ifade edebildiklerini göstermektedir:

“Muaviye, Ali ile olan mücadelesiyle ilgili bir kadına sorar: ‘Neden Ali’yi sevdin de benden hoşlanmadın? Neden Ali’ye yakınlık gösterdin de bana düşmanlık gösterdin?’ Kadın cevap verir:

‘Bağışlayın ama bu soruya cevap vermesem?’ Muaviye: ‘Hayır, cevap istiyorum.’ der. Bunun üzerine kadın şöyle cevap verir: ‘Mademki susmamı kabul etmiyorsun öyleyse cevap vereyim. Ali’yi halkına adaletli davranışı ve eşit paylaşımı için sevdim. Bu işe senden daha layık olanla savaştığın için senden hoşlanmadım. Kan dökmenden, zalimce yargılamanı ve nefesine uymandan dolayı senden hoşlanmadım.’” (Aksu, 2001b: 223).

Emeviler döneminde kadının, İslam sonrası kazandığı kimlikten uzaklaşarak, eski durumuna dönüş yaptığı söylenebilir (Aksu, 2001a: 270). Cariye kadınların çoğalmasıyla birlikte halifelerin eğlenceye aşırı yönelmesi kadın kimliği üzerinde bir değişime yol açmıştır (Zeydan, 2007/1386: 927). Dini öğretilerden uzaklaşmanın bir sonucu olarak, Emevi sarayında kadınlar, daha çok şarap ve eğlenceyle anılır olmuşlardı (Rezevibini, 2004/1383: 102). Saray duvar süslemelerindeki şarkıcı, raksçı ve saki kadın figürleri de bunun birer kanıtı niteliğindedir (Zarî’i ve Kazîmi, 2014/1393: 433). Bu mesele şiire bile yansımış ve şiirlerde daha çok kadınlara duyulan aşk işlenir hale gelmiştir (Zeydan, 2007/1386: 927). Ayrıca Emeviler döneminde yine Mekke ve Medine’de düğün ve eğlence meclislerinde şarkı söyleyen kadınlar ve erkekler bulunmaktaydı (Mutlak, 2012/1391: 27).

Yine Emevi dönemi şairlerinden olan Ömer b. Ebî Rabî’a kadınların vefasızlığından dem vurmaktadır:

منها على الخدين والجلباب	قالت سكينه و الدموع ذوارف
فيما أطال تصيدي و طلابي	ليت المغيري الذي لم أجره
إذا لا نلأم على هوى و تصابي	كانت ترد لنا المني أيامنا
رؤمي الحشا بنوافذ النشاب	خبرت ما قالت فيك كأمنا
مني على ظمء و فقد شراب	أسكين ما ماء الفرات و طيبه
ترعى النساء أمانة الغياب	بالد منك وان نأيت و قلما

Şöyle dedi Sukeyne gözyaşları akarken, yanaklarının ve yakasının üstüne,

Keşke karşılık vermediğim Muğireli, uzunca süre beni tavlama için peşime düştüğünde,

Günler muradımızı geri getirseydi, seveda ve aşkımdan dolayı bize sitem edilmeksizin,

Dediklerinden haberdar olunca ben, sanki delip geçen oklar saplandı içime,

Ey Sukeyne, değildir Fırat suyu ve tatlılığı senden daha tatlı değildir,

Uzak düşmüş olsan bile, kaldı ki kadınlar az gözetirler gözden irak olanların emanetini (Kuran, 2013: 39).

Emeviler döneminde kadın, tıpkı İslam öncesi dönemde olduğu gibi iki sınıftan oluşuyordu. Hür kadınlar ve cariyeler. Cariyelerin durumunda, Emeviler döneminde de bir farklılık görülmemektedir. Cariyeler, her zaman kullanılan meta konumundaydılar. Aristokrat ailelere mensup soylu hür kadınlar da yine kendi konumlarını korumuşlar ve soylu olmanın getirdiği ayrıcalıklarla rahat bir hayat yaşamışlardır. Alt sınıflara mensup kadınlar ise aristokratların yaşadıkları hayattan uzak bir yaşam sürmüşlerdir (Aksu, 2001a: 270). Bu dönemde aristokrat kadınlar, günümüzde olduğu gibi toplanarak kadın eğlenceleri düzenlerlerdi. Bu eğlence günlerine şarkıcıları da davet ederlerdi. Bu meclislerde özenle giyinir ve bununla övünürlerdi. Örneğin Ayşe bint Talha, bir gün şarkıcı İzzetü'l-Meyla'nın da katıldığı bir eğlence tertip ederek Kureyş'in ileri gelen kadınlarını davet etmişti (Aksu, 2001a: 270). Emeviler döneminde aristokrat ailelere mensup kadınlar, çalışma hayatında bulunmuyor ve vakitlerinin büyük bir kısmını evde geçiriyorlardı. Çalışan kadınlar ise, genellikle yoksul kadınlardı (Karaca, 2010: 50).

Cariyelere gelince, "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı" adlı makalede bu durumun –kölelik ve cariyelik- insanlık dışı bir durum olduğundan ve İslam'ın bu müesseseleri aşamalı olarak ortadan tamamen kaldırmayı hedeflediğinden bahsedilmektedir (Duman, 2011: 48). Duman'ın bu yaklaşımı, daha önce de Berktaş'ı (1996: 15) referans alarak bahsettiğimiz, dinin ilk günkü orijinal haliyle kalmadığı, dış koşulların ve kültürün etkisiyle değiştiği savını akıllara getirmektedir. Zira Emeviler döneminde savaş ganimeti olarak görülen kadınlarla evlenmek çok yaygın hale gelmiştir. Cariyenin sahibi, onu ister satar, ister onunla evlenir, isterse de başka bir mal karşılığında onu takas edebilirdi. Sahibinin cariyesini özgürlüğüne kavuşturarak onun mevlası olması da mümkündü. Cariye olan bir kadın, ancak çocuk doğurmak suretiyle "Ümmü Veled" olur ve özgürlüğüne kavuşabilirdi. Bu durumda artık efendisi tarafından satılamazdı (Aksu, 2006: 74). Yani kadın, ancak çocuk doğurduğunda değer kazanabilmekteydi (Rezevibini, 2004/1383: 31).

Bir toplumda kadının durumunu anlayabilmek için dönemin edebi eserlerine ve şiirlerde kadının nasıl anlatıldığına bakmak önemli bir göstergedir (Çakuli ve Ağa Muhammedi, 2016/1395: 232). Abbasi şiirinde de kadınlar, kişilikleriyle değil cinsellikleriyle ön plana çıkmışlardır (Polat, 2018: 648). Abbasi şiirinde kadın, nasıl ele alınmıştı? Mütenebbi, bir şiirinde şöyle der: "Dünya, hayat kadınından da daha haindir ve avcının tuzağından da daha aldattıcıdır" (Gökkaya, 2011: 16). Anlaşılacağı üzere burada kadınlar, güvenilmemesi gereken tehlikeli varlıklar olarak anılmaktadır. Kadın tehlikelidir ve kadın karşısında uyanık olmak gerekmektedir. Abbasi toplumundaki kadın algısını en güzel yansıtan örneklerden biri de Ebu

Temmam'ın¹⁶ “el-Hamase” adlı kitabına babu mezemmetü'n-nisa (Kadınların Yerilmesi) diye bir bölüm koymasındadır (Boleli, 1998: 30).

Mütenebbi, kadınları şehirli ve bedevi kadınlar diye ikiye ayırmıştır. Şehirli kadınları gösterişçi ve aldatici bulurken, bedevi kadınları saf ve masum olarak tavsif eder (Çakuli ve Ağa Muhammedi, 2016/1395: 241). Dönemin önemli şairlerinden Atahiye'de dönemin eğlence kültürüne uyum sağlamış bir şair olarak kendi algısını yansıtmıştır (Parıldı, 2007: 11).

Emevi ve Abbasi saray süslemelerinde kadın figürleri yaygındı. Kadınlar şarkı söylerken, dans ederken ve şarap sunarken resmedilmişlerdi. Kadın figürleri asla az rastlanan figürler değillerdi. Saray duvarlarındaki kadın figürleri kadınların saraydaki konumunun ve halifelerin kadınlara ilgisinin de bir göstergesidir. Arapların edebiyat ve musiki hayatında kadının yeri azımsanacak gibi değildi (Zarî'i ve Kazımı, 2014/1393:433).

Ancak bu durumun kadın açısından değeri tartışmalıdır. Zira bu dönemlerde kadının görünür olmasındaki amaç neydi? Bu dönemde kadının görünür olmasındaki amaç, daha ziyade egemen erkekleri eğlendirmektir. Kadının fiziksel özelliklerinin ve sanatsal yeteneklerinin cazibesidir. Genel olarak bakıldığında kadının görünür olması dahi temelde erkek zevkine hitap etmektedir. Kadının erkekle beraber sosyal, siyasi ve iktisadi hayata dâhil olması ve bir kadın olarak değer görmesi sadece İslam'ın ilk yıllarında geçerli olmuş, sonrasında (Emevi ve Abbasi saraylarında) kadın sadece bir eğlence aracı ya da erkeklerin siyasi makamlarına ve hedeflerine ulaşmak için kullandıkları bir araç haline dönüşmüştür (Genc Ali, 2013/1392: 5). Böyle düşünüldüğünde kadının görünürlüğünün altında yatan etken, tartışmalı bir duruma gelmiştir.

Abbasiler döneminde kadının durumunu iki aşamalı olarak inceleyebiliriz. Abbasilerin ilk dönemlerinde kadın, ilmi açıdan çok iyi durumdaydı. Dini ilimlerin yanı sıra felsefe ve tıp alanlarında da eğitim alabiliyordu. Şiir ve musiki ile ilgilenbiliyordu. Ancak Abbasilerin son dönemlerinde kadının durumunda çok ciddi değişiklikler yaşanmıştır. En temel eğitim haklarından dahi yoksun bırakılmışlardır ve kadınlar, cahil durumda bırakılmışlardır (Afifi, 1932: 114-115).

Ayrıca Abbasiler döneminde kadının özgürlüğünün ve siyasi meselelerde söz sahibi olmasının saray kadınlarıyla sınırlı olduğu da söylenebilir (Rezevibini, 2004/1383: 84). Bunun

¹⁶ Ebu Temmam; Yoksul bir ailenin eğitim almaya ve şiire meraklı bir çocuğuydu. Ebu Temmam kasidelerini birçok devlet adamına sunmuş ve bunun için uzun yolculuklara çıkmıştır. Abbasi döneminin en meşhur şairlerinden biridir. Çok güzel kasideler yazmıştır. Ebu Temmam şiirlerinde İslami konular işlemiştir. Kendisinden geriye birçok eser kalmıştır (Elmalı, 1994: 241-243).

yanında halk tabakasından olan kadınların toplumsal, kültürel, iktisadi görünürlükleri azdır¹⁷ (Çakuli ve Ağa Muhammedi, 2016/1395: 245).

Abbasiler toplumu, ataerkil bir toplumdu. Erkek egemenliği normal bir durumdu. Kadınlar, genellikle siyaset sahnesinde görülmezlerdi. Kadınların siyasete dâhil oluşu halifenin güç noksanlığı veya kadınlara olan düşkünlüğü ile paralel bir durumdu (Ahmedvend ve Emiri, 2013/1392: 2). Abbasiler döneminde, bilime katkıda bulunmuş ve devlet yönetiminde etkili olmuş kadınlar, genel olarak saraya yakın kadınlardır. Halk tabakasına mensup kadınlar için bu durumun geçerli olduğunu söylemek çok zordur (Şeyban, 1996: 6). Bu dönemde ilmi faaliyetlerde bulunan kadınlar ise genellikle muhaddisler ve sufi kadınlardı (Mutlak, 2012/1391: 60). Kadınların önemli ölçüde serbest olduğu, özgürlüğe kavuştuğu ve aynı zamanda siyasette önemli etkinliğe sahip olduğu Halife Muktedir döneminde bile, öne çıkan kadınlar, saray kadınları ve saraya yakın ailelere mensup kadınlardı. Oysa avam tabakasına mensup kadınlar için böyle bir durum söz konusu değildi (Arslan, 2011: 132). Halife Muktedir dönemi kadınlar için çok özel bir dönemdir. Bu dönemde kadınlar için Kahramane ya da el-Kaharime denilen özel bir resmi devlet makamı sağlanmıştır. Bu makam saray ve harem masraflarını kontrol eden, hükümdarla içli dışlı olmayı gerektiren üst düzey bir makamdı. Kadınların devlet yönetiminde bu kadar yükselmesi ve kadrolaşması, Muktedir döneminin özelliklerindedir. Semel¹⁸ isimli kahramane bir kadın hükümdarın özel sekreterliğini de yapmıştır (Arslan, 2015: 830; Üçok, 1968: 131; Mutlak, 2012/1391: 101). Ayrıca bu kahramane kadınlar iktidarın zaaflarından faydalanarak siyasi, sosyal ve kültürel konularda nüfuz sahibi olmuşlardır. Öyle ki vezirleri, emirleri, komutanları azledip atamak; kadılık yapmak; maliye işleri ile ilgilenmek; kâtiplik ve gardiyanlık gibi görevleri ifa etmişlerdir (Ahmedvend ve Emiri, 2013/1392: 2). Ayrıca, Halife Mansur, kendini kadın etkisinden uzak tutmak isteyen bir halifeydi. Oğlu Mehdi'ye de kadınları işlerine karıştırmamasını vasiyet etmişti (Rezevibini, 2004/1383: 84). Harun Reşid zamanında ise kadınlar, daha iyi bir durumdaydı. İlim ve kültür alanında kendini geliştirmiş edip kadınlar vardı. Bu kadınlar, Harun Reşid ve Me'mun huzurunda münazara ederlerdi (Mutlak, 2012/1391: 69). Harun Reşid'in kız kardeşi Abbase

¹⁷ Kadının siyasi bağımsızlığına örnek olarak: Fatımiyye fırkasının lideri olan Fatıma örnek gösterilebilir. Ebu Müslim Horasani'nin kızı olan Fatıma, babasının ölümünün ardından bu fırkaya liderlik etmiştir (Çelik, 2006: 97). Fatıma, kendi döneminin özgür düşünceli ve eşitlikçi kadınlarından biriydi. Abbasi hilafetine muhalif olan ve Mazdek'in düşüncelerinden beslenen Hürremiyye fırkasına liderlik etmiştir. Kadınları kölelikten kurtarmak ve erkeklerle eşit toplumsal haklara sahip olmalarını sağlamak için mücadele vermiştir. Hürremiyye düşüncesinin taraftarları onu lider olarak kabul etmiş ve ona saygı göstermişlerdir (Ferruhzad, 1999/1378: 1225). Görüldüğü gibi bir kadın, muhalif bir hareketin liderliğini üstlenebilmekte ve taraftarları tarafından saygıyla karşılanmaktadır.

¹⁸ Semel Miladi 317 yılında Bağdat'a kadı olarak atanmış bir kadındır. Ancak kendisi, kadın olduğu için kimse kendisine başvurmamıştır. Bunun için halife onun yanına erkek bir yardımcı kadı atamıştı (Mutallik, 1391: 104).

Sultan da danışman olarak devlet meselelerinin görüşüldüğü toplantılara katılırdı. Halife onun fikirlerine çok değer verirdi (Şeyban, 1996: 21). Yine Harun Reşid döneminde kadın şairler arasında yarışmalar düzenlenirdi ve bu yarışmada şair kadınlar dinleyenleri büyülerdi (Üçok, 1968: 135).

Bunun dışında Abbasiler döneminde, sadece kadın doktorların görev yaptığı kadın hastanelerinin var olduğu bilinmektedir (Yıldırım ve Altungök, 2015: 276). Abbasi halifesi Muntasır (1234 yılında) tarafından dört ayrı hukuk mektebi, hastanesi, hamamı ve kütüphanesi olan, mimari bakımdan da çok farklı bir kız okulu kuruldu. Bu okulda derin bir birikime ve ilme sahip olan Shaika adında bir kadın hoca, ders verirdi. Shaika hocanın dersleri, büyük bir ilgiyle takip edilirdi. (Durant, tarihsiz: 235). Yine Abbasiler döneminin ilim merkezleri olan Beytü'l-Hikme, Darü'l-ilm, kütüphaneler, medreselerde kadınların varlığı bilinmektedir. Aynı şekilde kadın vezir ve bilginler olduğu da malumdur (Mutlak, 2012/1391: 65).

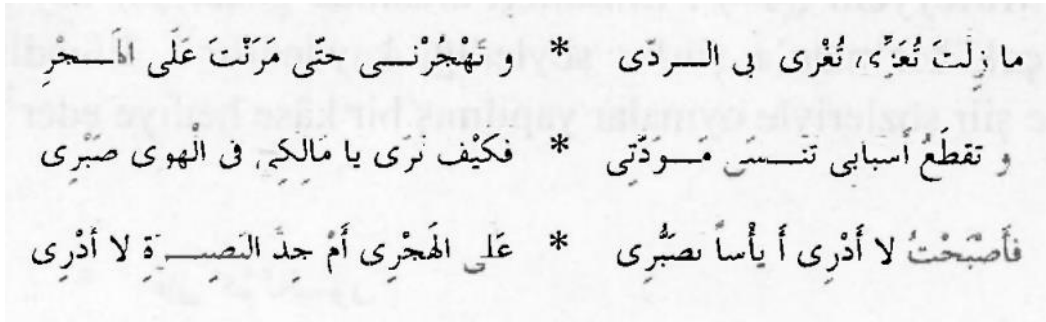
Abbasi toplumunda kadınlar, satranç ve tavla gibi oyunlar oynardı ve okçuluk, at biniciliği gibi sporlara ilgi gösterirdi. Halife Mehdi'nin kızı Yakuta'nın, babasıyla birlikte ata bindiği ve bu sırada erkek kıyafetleri giydiği rivayet edilir. Nabati kadınları, kadınların şarkılar eşliğinde el ele tutuşarak dans ettiği Fanzac adı verilen bir oyun oynarlardı. Bunun dışında genellikle cariyelerin katıldığı yürüme yarışmaları düzenlenirdi (Ahsan, 2012: 258).

Maalesef “Abbasilerde kadın” denildiğinde akla ilk olarak saray cariyeleri ve şarkıcı kadınlar gelmektedir. Abbasi padişahları sahip oldukları çok sayıda cariye kadınla ünlüdürler. Tarih kitapları kadınlara olan yoğun ilgiden devlet işlerine vakit ayıramayan ve bu sebeple eleştirilen hükümdarlardan bahsetmektedir (Beyani, 2013/1392: 5). Aslında sadece saray hayatında değil halk arasında da durum bundan farklı değildi. Bu dönemde artık Arap toplumu tamamen tek eşlilikten çok eşliliğe geçiş yapmıştır. Hatta kadınlar, artık eşlerinin yanı sıra Rum, Türk ve Acem kadınlarıyla da ilgilenen kocalarını mutlu etmek adına onlara cariyeler, hediye etmeye başlamışlardır. Bu durum, zamanla erkeklerin kendi eşlerine olan güvenlerinde de bir zedelenme yaratmıştır. Bunu sonucu olarak da erkekler, artık kadınlarla istişare etmekten vazgeçmişler; onları eğitim almalarını engellemişlerdi ve sosyal görünürlüklerini kısıtlamışlardır (Zeydan, 2007/1386: 932 ve 933).

Tekrar cariye ve şarkıcı kadınlara dönüş yapacak olursak; Abbasi toplumunda, şarkıcıların büyük bir kısmı kadındı. Bu kadın şarkıcılar arasında aristokrat ve soylu kadınlar olduğu gibi cariye kadınlar da bulunuyordu. Cariye olanlarına “Kayne” denirdi. Bu dönemin müzisyenlerinden şair, besteci ve şarkıcı olan saray kadınları da bulunuyordu (Benlioğlu, 2011:

45). Bu şarkıcı ve çalgıcı kadınların bazıları ud, tanbur, rebab ve çalbara çalarlardı (Mutlak, 2012/1391:89). Bu dönemde Kufe, Basra ve Bağdat'ta etkili olan yabancı kültürlerin –özellikle Fars kültürü- etkileriyle içki, müzik ve eğlence İslam toplumuna hâkim olmuştu. Kadınlar da bu eğlence kültürünün en önemli parçasıydı (Parıld, 2007: 11). Bu olgu İslam toplumu kadın kimliğini derinden etkilemiştir (Çakuli ve Ağa Muhammedi, 2016/1395: 244).

Cariye şarkıcılar, olayın bir başka yüzüydü. Sarayda cariyeye şarkıcılara karşı ilginin artması, bu işi bir sektör haline getirmişti. Edebiyat, şiir, temel dini bilgiler ve ev işlerinde yetiştirilen cariyeler, şarkı söylemeyi de öğrenirlerse iyi bir kazanç kaynağına dönüşmüştür. Daru'n-Nehhase adı verilen Bağdat köle pazarında her gün sesi güzel cariyeler, yüksek fiyatlarla pazarlanıyordu. Hatta bu dönemde şarkıcı yetiştirmek üzere Bağdat'ta bir müzik okulu bile kurulmuştur. İbrahim el-Mevsilî'nin kurduğu bu okulda yetenekli öğrenciler yetiştirildi. Burada 80 kişilik bir cariyeye korusu dahi kuruldu. İbrahim el-Mevsilî, okulunda yetişen cariyeleri yüksek fiyata saraya satar ve bu iş sonucunda ciddi paralar kazanmış (Benlioğlu, 2011: 45; Turabi, 2000: 323). Cariyeleri eğitme ve daha sonra varlıklı kişilere satma olayı o kadar revaçtaydı ki müzikten sonra, cariyelerin şiir eğiti almasına ve bu alanda kendilerini geliştirmeye çalışmasına kadar ileri gitmiştir. Cariye şairlerin şiirine bir örnek olarak “Niran” adlı meşhur cariyenin şiirine göz atalım: (Koçak, 2006: 35 ve 43).

Hala beni reddedip taşıyorsun,

Öyle ki ayrılığa alışıp benden uzaklaştın,

Özrümü göz ardı edip sevgimi unutuyorsun,

Ey Efendim! Aşktaki sabrımı nasıl görmüyorsun,

Ayrılığa sabretmemin ümitsizlik mi yoksa irade mi olduğunu bilmiyorum artık (Koçak, 2006: 43).

Abbasi tarihinde cariyelikten yüksek makamlara ulaşan kadınlara da rastlanmaktadır. Tenuhi, Nişvarü'l-Muhadara adlı kitabında sarayda yaşayan ve sıradan insanların hayatlarını merak eden bir cariyenin, kahramanelik görevine yükselerek harem alışı veriş işlerini yapıp

hedefine ulaştığını; Halife Muktedir Billah'ın annesinin ticari işlerini yürüttüğünü zikreder. (Ahmedvend ve Emiri, 2013/1392: 4). Abbasiler döneminden sonra kadının, süslü esaret örtüsüne bürünmeye başladığı ifade edilmektedir (Karaca, 2012: 6). Abbasi döneminde kadınlar yemek pişirme, buğday öğütme ve hacamat gibi işler de yapmaktaydı. Kadınlara ait bir pazar da bulunmaktaydı. Kadınlar burada alış veriş yapıyorlardı (Mutlak, 2012/1391: 89).

Bir Doğu-Batı sentezi olan Endülüs'e gelince; Endülüs toplumunun sahip olduğu kültürel çeşitlilik ve renkliliğin bir sonucu olarak burada kadın, diğer İslam toplumlarından daha farklı bir konumdaydı. Batılı araştırmacıların bazıları Endülüslü kadınların Bağdat'taki hemcinslerinden daha iyi koşullar altında yaşadıklarından bahsetmişlerdir (Şeyban, 2014: 132). Ancak dönemin tarihçilerinin kadınların faaliyetlerine ve onlardan kalan eserlere ilgi göstermemiş olması ve bu konuda göstermiş oldukları ihmalkârlık o dönemde kadının ilmi durumuyla ilgili çok fazla bilgiye ulaşamamamızın en büyük sebebidir (Kadiri, 2009/1388: 112).

Elde edebildiğimiz bulgulara göre Endülüs toplumu, kadınların, ayrıcalıklara ve özgürlüklere sahip olduğu bir toplumdur. Kadın, sosyal hayatta görünür durumdaydı. Bu toplumda kadınlar, erkeklerle aynı sosyal ortamları paylaşmış, erkekler gibi eğitim olanaklarından faydalanmış ve çok farklı bilim ve sanat dallarında uzmanlaşma imkânını yakalamışlardır (Ergüven, 2009: 150). Örneğin; Endülüs'te kadınlar erkeklerle beraber şiir toplantıları tertip edip, karşı cins ile olan münasebetlerini diğer İslam beldelerine nazaran daha normal düzeyde tutabilmişlerdir (Toprak, 2017: 160).

Endülüs toplumunda kadınlar, erkeklere ders vermiş ve kendi medreselerini açarak öğrenci yetiştirebilmişlerdir. Endülüs toplumunda kadınlar, çalışma hayatına rahatlıkla katılırlarmış. Bu dönemde hüsn-i hat sanatında uzman olan kadınlar, Kur'an-ı Kerim ve diğer dini kitapları istinsah etmiş ve bilimsel çalışmalar yapmışlardır. (Çınar, 2015: 35). Kadınlar, bu dönemde tıp da dâhil birçok alanda faaliyet göstermişlerdir (Kadiri, 2009/1388: 100). Örneğin İbn Hazm, "Güvercin Gerdanlığı" adlı kitabında Kur'an'ı ve birçok şiiri kadınlardan öğrendiğini belirtmektedir (İbn Hazm, 1995: 151). Yine Endülüs müzik dehalarından biri olan Ziriyab¹⁹ hakkında Eslem bin Abdüllaziz tarafından yazılmış kitapta, Ziriyab'ın kızı olan Hamdune'nin katkılarından bahsedilmektedir (Erkoçoğlu ve Arslan, 2009; 272).

¹⁹ Ebu'l-Hasan Ali bin Nafi Ziriyab; Bağdat'ta yetişmiş bir musikişinastır. Endülüs medeniyetine musiki başta olmak üzere birçok alanda katkıda bulunmuş bir entelektüeldir (Şeyban, 2014: 144)

Ayrıca, Endülüs toplumunda kadınların etkinliğinin en yoğun olduğu dönemlerden biri de II. Hakem dönemidir. Kadınlar, bu dönemde birçok alanda uzmanlaşmış ve yaptıkları çalışmalarla iz bırakmışlardır (Yılmaz ve Erbaş, 2017: 177). Endülüs toplumunda kadınların en çok ilgilendikleri alanların başında şiir ve edebiyat gelmekteydi (Çınar, 2015: 35). Saraylarda halifelerin saygı gösterdiği ve sanatlarını icra eden birçok kadın şair bulunurdu (Kadiri, 2009/1388: 101). Endülüs'teki kadın şairler duygularını en yalın haliyle şiirlerine aktarmışlardır ve Arap şiirinin gelişiminde etkili olmuşlardır. Bu kadınların bir kısmı Endülüs'ün önde gelen ailelerine mensup iken bir kısmı da cariye kadınlardır (İshakoğlu, 2017: 153). Bu şair kadınlar sanatsal manada kendi yeterliliklerini kanıtlamışlardır (Ergüven, 2009: 159). Şöyle ki, bazı şiirlerde bu durum rahatlıkla hissedilmektedir. Buna şiirlerle devam edecek olursak Hafsa er-Rakuniyye'den bir örnek sunalım:

يؤمّل الناس رفده	يا سيد الناس يا من
يكون للدهر غده	أمنن علي بطرس
"الحمد لله وحده"	تخطيما كفيه

“Ey insanların efendisi!

Sensin insanların beklentisi,

Bir sayfa açayım yeni,

Olsun zamana karşı direnci,

Yazsın lütfunu, bereketini,

Yalnız Allah'adır hamdi” (İshakoğlu, 2017: 167).

Bir diğeri de Kasmune bint İsmail adlı ünlü kadın şaire ait bir şiir olup şöyledir:

“Görmekteyim olgunlaşmış bir bahçe,

Kimse yeltenmiyor koparmaya bile,

Yazıklar olsun kaybolan gençliğe,

Yalnızlık kaldı sadece geriye” (İshakoğlu, 2017: 166).

Ayrıca, Endülüs İslam toplumunda kadın şairlerin cesurca duygularını dizelere döktükleri örneklerin başında Şair, Ummu'l-Kiram bint el-Mutasım'a ait olan şiirdir. Şöyle ki;

“Hayret edin ey insanlar!

Neler yapıyor kara sevdalar,

Onun için indi dolunaylar,
 Yükseklerden toprağa kadar,
 Bana sevdiğim yeter de artar,
 Ayrılınca kalbim peşinden koşar” (İshakoğlu, 2017: 163).

Bunun yanı sıra Endülüslü ünlü filozof İbn Rüşd’ün Endülüs toplumunda kadına yönelik yaptığı değerlendirmesi de gerçekten ilgi çekicidir. İbn Rüşd’e göre İslam devletlerinde kadınların sahip oldukları özellikler, yeterince bilinmemektedir. Kadın denildiği zaman akıllara sadece anne ve eş olma fonksiyonları gelmektedir. Kadın, diğer alanlardaki etkinliklerine mani olsa dahi ev işlerini öncelemek zorundadır. Zaten İslam toplumlarında kadının başka bir işlevi olduğu da düşünülmemektedir. Bu özellikleriyle kadınlar, bir bitkiden farksız olup erkeğe bağımlıdır ve devlete yüküdür. İslam toplumunda kadınlar, erkeklerden sayıca fazla olmalarına rağmen, istisnalar dışında bir iş görmezler. Ancak bazıları ev işleri yaparlar (dikiş ve dokumacılık gibi). Bu bilgiler daha çok şehirlerde yaşayan aristokrat aile kadınları için geçerlidir. Kırsal kesimde ise durum, daha farklıdır (Özdemir, 2013: 54). Buna ek olarak İbni Rüşd kadınlar hakkında farklı yorumlar da getirmektedir. Kadınlardan bazılarının yetenekleri, aldıkları eğitim ve zihinsel yeterlilikleri sayesinde filozof, yönetici olabileceklerini ve erkeklerin yapabilecekleri her türlü işi yapabileceklerini düşünmektedir (el-Cabiri, 2019: 192).

Daha önce de vurguladığımız gibi, incelediğimiz dönemin kadın algısını anlayabilmek adına o dönemde yazılmış eserlere başvurmak iyi bir yöntemdir. Dolayısıyla Endülüs Emevileri döneminde kadına bakış açısını anlamak için o dönemden günümüze kalan kaynaklara bakmakta yarar vardır. Örneğin; İbni Hazm’ın Tavku’l-Hamame (Güvercin Gerdanlığı) adlı eserinde kadınlar hakkında söylediği şeyler dikkat çekicidir. İbni Hazm’a göre kadınların tek gündemi giyim-kuşam ve eğlencedir. Kadının zihni meşgul edilmezse, ona boş vakit yaratılırsa kadın, boş işlerle uğraşacaktır. Erkekleri ayartmaya çalışacaktır. Zira kadının tabiatı böyledir. Bu şekilde yaratılmıştır. Eserde kadınlar tamamen boş işlerle ilgilenen, lüzumsuz işler yapan varlıklar olarak anlatılmıştır (Altunya, 2011: 87).

Selçuklular döneminde kadının sosyal, kültürel, siyasi ve ilmi durumunu araştırırken yaşanan en büyük sıkıntı, kadınlarla ilgili mevzuların genellikle saraya yakın kadınlarla sınırlı kalmış olmasıdır (Tahiri, 2006/185: 4; Seyyadzade, 2011/1390: 43). Tarih yazımı, genel olarak saray çevresi tarafından yönlendirildiği için genel olarak hanedan mensupları hakkında bilgileri içermektedir. Bu da halk tabakasında kadının durumuyla ilgili bilgiye ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Seyyadzade, 2011/1390: 3). Ancak genel olarak baktığımızda bu dönemde kadınların eğitim almasına engel bir durum olmadığı söylenebilir. Özellikle Nişabur, İsfahan,

Bağdat ve Merv gibi kültürel merkezlerde açılan medreselerden çok sayıda kadın âlim çıkmıştır (Ocak, 2011: 427). Ancak genel olarak bakıldığında âlim kadınlar, daha çok ailesi ilim ile iştiğal eden kadınlardan çıkmıştır. Ayrıca bu kadınlar, çoğunlukla yine ilimle uğraşan âlimlerle evlilik yapmışlardır (Piyadeoğlu, 2011: 459).

Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle kadınların hayat tarzında bazı değişiklikler olmuştur (Parlak, 2017: 7). İslam, Anadolu'ya Selçuklulardan önce girdi. İslam'ın Anadolu'ya girdiği dönemden Selçuklular dönemine kadar kadınlar, sosyal hayatta varlığını sürdürmeye devam ediyordu. Ancak Selçuklularla birlikte İslam kültürü, Anadolu'ya daha da yerleşmiş ve kadın, sosyal hayattan yavaş yavaş çekilmiş ve de harem uygulamasına geçilmiştir. Fakat kadınlar, bu durumu bir fırsata çevirmeyi başarmışlar ve kültür-sanat etkinliklerine yönelmişlerdir. Bu dönemde kadının değerini göstermesi bakımından İran Kirman şehrinde bulunan Kutlu Türkan Hastanesi, Kayseri'de bulunan Gevher Nesibe Şifahanesi ve Divrik'teki Turan Melek Hatun Kütüphanesi gibi yapılara kadınların adlarının verilmesi önemli örneklerdir.

İslam-Arap etkisinin kadının sosyal hayattan yavaş yavaş çekilmesine sebep olması gibi, Budist-Maniheist etkilerin Türklerdeki kadın algısını nasıl değiştirdiğine (Can, 2011: 414) örnek olarak “Kutadgu Bilig” adlı eserde yer alan şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir:

“Ey dost, arkadaş! Sana kesin bir söz söyleyeyim,

Bu kızlar doğmasa, doğarsa da yaşamasa daha iyi olur.

Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı,

Veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.

Kadınları her vakit evde koru,

Kadının içi dışı gibi olmaz (Beyit, 4511, 4512, 4513-Önür, 2011: 71).

Yemekte içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan ölçüyü kaçırlar.

Kadını evden dışarı bırakma,

Eğer çıkarsa doğru yoldan şaşar.

Kadının aslı ettir, eti korumalı; gözetmezsen et kokar, bunun çaresi yoktur (Beyit, 4517, 4518, 4519-Önür, 2011: 71).

Ayrıca “Kutadgu Bilig” adlı eserin de İslam öğretilerinden son derece etkilendiği açıktır. Kutsal metinlere atıflar son derece fazladır (Türküne, 1995:192).

Seyyadzade'ye göre İslamiyet sonrası İran'da kadınların toplumsal ve siyasi olaylara iştirak ettikleri görülmemektedir. Oysa Selçuklular ve Harzemşahlar dönemi bu anlamda istisnai dönemlerdir. Hatta bu dönemler için kadın-erkek eşitliğinin sağlandığı dönemler de

denilebilir. Selçuklular döneminde, Gaznelilerin²⁰ dini taassupları ortadan kalkmış ve kadınlar, daha çok özgürleşmişlerdir. Selçuklu kadınları, İran'a geldiklerinde Türk örfünün kadına tanıdığı özgürlüğü tekrardan dirilterek bazıları siyasette önemli noktalara geldiler. Bu dönemde kadınlar, perde arkasından kurtularak sosyal hayatta yer almaya başladılar. Harzemşahlarda da kadın aynı şekilde yerini korumuş ve sosyal hayatta var olmuştur. Siyasette de başarılı olmuşlardır (Seyyadzade, 2011\1390: 1). Hatta Genc Ali'ye göre vezirlerin vezirlik makamına gelebilmek için hatunları razı etmeleri gerektiği şeklindeki düşüncesi, kadınların siyasi etkileri hakkında önemli bir bilgidir (Genc Ali, 2013\1392: 110). Bu konuyla ilgili olarak dikkat çekici bir diğer konu da Melikşah'ın kendi döneminde çıkarmış olduğu bir kanunname'dir. Bu kanunname, kadınların hukuki haklarını korumayı öngörmektedir. Kadının evlilik sırasında haksızlığa maruz kalmasını önlemek amaçlı çıkarılmıştır. Bu kanunname bile kadın ve kadın haklarına karşı gösterilmiş olan hassasiyetin bir göstergesidir (Can, 2011: 402).

Selçuklular döneminde kadınlar, sarayda söz sahibiydiler; askeri ve siyasi alanlarda etkiliydiler. Bu dönemde hükümdar eşlerinden bazıları merkezden uzak, başka bir şehirde oturlardı. Gerek sarayda yaşayan gerek uzakta ikamet eden hükümdar eşlerinin emrinde askeri birlikler bulunurdu (Terzi, 2012: 21). İbn Battuta'nın da, Nilüfer Hatun'dan İznik şehrinin yöneticisi olarak bahsetmesi, onu iyi yürekli ve erdemli bir kadın olarak tavsif etmesi ve kendilerine ikramda bulunduğundan bahsetmesi de Türklerin kadına bakışını göstermesi açısından bir başka önemli örnektir (İbni Battuta, 2000: 430).

Selçuklularda halk tabakasındaki kadınların durumuyla ilgili bilgiler çok kısıtlıdır. Ancak o dönemde yazılmış bazı eserler incelenerek az da olsa bir takım bilgilere ulaşılabilmektedir (Seyyadzade, 2011/1390: 110). Dönemin önemli eserlerinden "Kabusname" adlı eserde kadının anneliği ön plana çıkarılmış ve annelik kutsanmıştır. Ancak diğer birçok açıdan kadın eksik kabul edilmiş ve fitne sebebi olarak görülmüştür. Kadının eğitim alması hoş karşılanmamıştır. Kız çocuklarının bir an önce evlendirilmesi uygun görülmüştür (Seyyadzade, 2011/1390: 110). Selçukluların önemli veziri Nizamülmülk'ün meşhur eseri Siyasetname'de ise kadınlar hakkında yaptığı tanımlamalar da oldukça olumsuzdur. Kadınların siyasete dâhil edilmesinin doğru olmadığından, onların görüşlerine değer vermenin getireceği yanlış sonuçlardan bahsetmekte ve tezini hadislerle desteklemektedir (Eşmeli, 2016: 142). Aynı zamanda o kadınların dini konulara müdahale etmesini de uygun bulmuyordu (Seyyadzade,

²⁰ Gazneliler döneminde kadının siyasi ve toplumsal görünürükleri oldukça azdı. Bunun birinci sebebi İran halkının kadınların ön planda olmasına hazır olmayıştı. Bir başka sebep de Gazneli sultanların dini hükümlere bağlı olmasıydı (Genc Ali, 2013/1392:148).

2011/1390: 45). Nizamülmülk, ayrıca kadınların siyasi ve dini işlere müdahalesini engelleyebilmek için o dönemin âlimlerine de başvurmuştu. Örneğin dönemin önemli âlimi İmam Muhammed Gazali, bu konuda onu desteklemiş ve kadınların erkeklerin meclislerinde bulunmamaları ve erkeklerin işlerine karışmamaları gerektiğini beyan etmiştir. İmam Muhammed Gazali eserlerinde de erkeğe bela ve musibetten yana ne ulaşmışsa kadından geldiğinden bahsetmiştir (Genc Ali, 2013/1392: 111). İmam Gazali'ye göre kadın, evde oturmalı, komşuları da dâhil kimseyle iletişim kurmamalı ve toplumsal hayata katılmamalıdır (Gürhan, 2010: 75). “Marzubanname” adlı eserde de kadınlar, güzellikleriyle anılmış, iyi ve kötü özelliklere sahip kadınlara yer verilmiştir. Bu eserde de kadınların genel olarak kocalarına itaat etmeleri gerektiğinden bahsedilmektedir (Areng, 2012/1391).

Burada vurgulanması gereken noktalardan biri de gerek Gazali'nin gerekse Nizamülmülk'ün kadın karşıtı söylemlerinin altında yatan sebebin siyasi olduğu gerçeğidir. Zira bahsettiğimiz iki âlim de, yaşadıkları dönemde hükümdarların kadınlara itibar etmesinden, onların sözleriyle hareket etmelerinden mustariplerdi. Dolayısıyla kadınların akıllarının kıt olduğu, duygusal oldukları gibi konuları dini temellere dayandırmak suretiyle kadınları siyaset alanından uzaklaştırmayı ve ayrıca kadınları itibarsızlaştırmayı hedeflemişlerdir (Altunya, 2011: 95).

Kadının toplumsal konumunu anlamak adına önemli göstergelerden biri de sanat eserleri olduğu için (Çakuli ve Ağa Muhammedi, 2016/1395: 232) çömlekçilik sanatına göz atmakta fayda vardır. İslam tarihinde en çok kadın figürlü çömleğe Selçuklular döneminde rastlanmaktadır (Zarî'i ve Kazîmi, 2014/1393: 438). Selçuklu çanak çömlek merkezleri genellikle İran'da Nişabur, Rey, Keşan, Sultanabad ve Suriye'de Rakka olup bu dönemde sürekli olarak kadının, erkeğin yanında resmedilmesi kadının konumu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu dönemde uzun ve örgülü saçları ve taktığı aksesuarlarıyla erkek, kadınlara yakın bir fiziksel görünüm arz etmekteydi.²¹ Bu da eski Türk toplumlarında kadın erkek arasında uçurum olmadığının bir göstergesidir (Biçici, 2011: 173, 184). Selçuklulara ait bir çömlekte aristokrat sınıfa mensup olduğu belli olan, güzel giyimli bir kadının yine üst sınıftan bir erkeğe arp çalmayı öğrettiği görülmektedir ki bu kadının o dönemdeki sosyal ve kültürel durumunu yansıtan güzel bir örnektir (Zarî'i ve Kazîmi, 2014/1393: 438). Musiki o dönemin

²¹ Örneğin; İstanbul Millet Kütüphanesinde bulunan “Kitap el-Eğani” adlı eserin ikinci cildindeki görsellerde kadınlar ile erkekleri ayırt etmek çok zordur. Zira burada erkekler de kadınlar gibi uzun saçlı, küpeli ve sakalsızdırlar (Biçici, 2011: 183).

gözde uğraşları arasındaydı. Aristokrat sınıfın ilgilendiği bir alandı. Bu dönemde birçok kadın, musiki ile ilgilenmişti (Zarî ve Kazîmi, 2014/1393: 442).

Selçuklularda kadının konumunu anlamak açısından Bacıyan-ı Rum teşkilatına da bir göz atmakta yarar vardır. Tasavvufî özellikler taşıyan bu hareket, Anadolu kadınlarının özelliklerini güzel bir şekilde yansıtmaktadır (Döğüş, 2015: 145). Anadolu’da kurulan ve ilk kez Aşıkpaşazâde tarafından sözü edilen bu kadın örgütü, Anadolu ve Türk-İslam kültüründe kadının konumu ve durumu hakkında fikir edinmek bakımından önemli bir imkân sunmaktadır. Bu teşkilatın üyesi olan kadınlar, bir taraftan dokumacılığı geliştirme gayreti gösterirken diğer taraftan askeri alanda faaliyet gösteriyorlardı. Teşkilatın bir din adamı tarafından yönlendirilmesi, Türklerin dini algılama tarzlarını ve kadına bakış açılarını kavramak açısından önemlidir. Bu tarikat, kadını sosyal hayata yönlendiren bir teşkilattır (Terzi, 2012: 21). Bacıyan-ı Rum teşkilatından ayrıntılı bir şekilde bahsetmeden önce bir noktayı vurgulamamız gerekmektedir. Bu teşkilattan sadece Aşıkpaşazade’nin bahsetmesi, tarih araştırmacılarının zihninde bazı soru işaretlerine sebep olmuştur. Bu nedenle “Bacıyan” kelimesinin bir yazım yanlışı sonucu oluştuğu düşünülmüştür. Bacıyan-ı Rum terkinin aslında Hacıyan-ı Rum ya da Bahşıyan-ı Rum olabileceği de tartışılmıştır. Örneğin Zeki Velidi Togan, burada zikredilen ikinci terkihi kabul eden araştırmacılarıdır. Orhan Fuat Köprülü ise, Bacıyan-ı Rum’un tarihsel olarak var olduğunu kabul eden araştırmacılarıdır (Köprülü, 1991: 414). Bayram, bu meseleyi gündeme getiren ilk kişinin Franz Taeschner adında Alman bir müsteşrik olduğunu ve Fuat Köprülü’den sonra Bacıyan-ı Rum hakkında yeni bir bilgiye ulaşamadığını vurgulamaktadır (Bayram, 2002: 365).

Bacıyan-ı Rum teşkilatındaki kadınlar, bu ocakta eğitim-öğretim alır ve sanat öğrenirlerdi. Ancak teşkilatın fonksiyonu bununla sınırlı değildi. Teşkilatta üretim yapılır ve halka hizmet edilirdi. Bacıyan-ı Rum’da kadınlar, daha ziyade dokuma ve örgü işiyle meşgul olurlardı. Dokudukları halı ve kumaşı dışarıya da ihraç ederlerdi. Bacıların yaptıkları işlerden biri de tekke ve zaviyelerdeki misafirlere hizmet etmektir. Ayrıca burada barınan yoksul ve evsiz kimselerin bakımı da Bacıların tarafından yapılmaktaydı. Bu tekke ve zaviyeler, farklı coğrafyalardan Anadolu’ya göç eden insanlar için bir barınak olduğundan, Anadolu’nun İslamlaşmasında da etkili olmuştur (Bayram, 2002: 374-375). Bacıyan-ı Rum, ahiler gibi bir tarikat yapısına sahipti ve Bacıların erkek müritleri de bulunmaktaydı (Döğüş, 2015: 144). Bacıların erkek müritlerle sohbet meclisleri kurmaları ve zikirlere katılmaları bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Fatma Bacı, babasını bu konuda uyarınca Şeyh Kirmani mecliste insanlarla birlikte olduğunu, karşısındaki kişinin kadın mı erkek mi olduğuyla ilgilenmediğini belirtmiştir

(Önür, 2011: 70). Aşıkpaşazade'nin Bacıyan-ı Rum derken -diğer tarikat kadınlarının da katkısı olmakla beraber- genel olarak Bektaşî kadınları vurguladığından bahsetmektedir. Bektaşî kadınlar da genellikle göçmen Türkmen kadınlarından oluşmaktaydı. Bu kadınlar, yerleşik şehirli kadından farklı olarak göçebeliğin gerektirdiği ata binme, silah kuşanma vb. becerilere sahiptiler (Çubukçu, 2015: 227). Bacılar, Batı manastırlarında yaşayan kadınlardan farklı olarak sosyal hayattan soyutlanmış değillerdi. Üretime katkıda bulunan bu kadınlar, kendi geçimlerini de farklı yollardan sağlamakta; örneğin tarım yapmakta, dokumayla uğraşmaktaydılar. Genellikle kırsal alanlarda kurulan zaviyelerde, gelen geçen yolculara ev sahipliği yaptığı gibi Kadın erkek farkı gözetilmeksizin bütün misafirlerle de ilgilenilirdi (Önür, 2011: 69).

Genel olarak şunu söyleyebiliriz ki, Türklerde kadın, bazen direkt bazen de siyasi evlilikler gibi dolaylı yollarla siyasette etkili olmuşlardır. Türklerin İran'da siyasi etkinlik göstermesinin ardından kadın sosyal alanda daha görünür olmuştur. Selçuklularda kadın, siyasi ve sosyal alanda oldukça etkindi. Hükümdarlar kadınlarla siyasi konularda istişare ederlerdi. Bunun genel sebebi, Selçukluların Türk örfüne uygun davranmalarındır diyebiliriz (Genc Ali, 2013/1392: 149). Selçuklu dönemi kadınları hakkında –saray kadınları dışında- çok az bilgiye ulaşılmasının sebebi ise kadının sosyal hayatta yer almaması değil tarihçilerin ihmalkârlığındandır (Tahiri, 2006/1385: 4; Seyyadzade, 2011/1390: 43). Zira o dönemde yaşamış bazı âlimler, saray kadınları dışında ilim, irfan ve tasavvuf ile ilgilenmiş kadınların varlığından bahsetmişlerdir. Ebu Abdurrahman Sülemi “Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidati's-Sûfiyyât” adlı eserinde bu kadınları zikretmiştir (Güloğlu, 2007: 36). Bu dönemde kendisi medreselerde eğitim görmemiş ya da tedriste bulunmamış olsa da ilmi ve âlimi koruyup kollayan, ilim yuvalarını destekleyen veya medreseler, ribatlar ve kütüphaneler yaptıran kadınların sayısı da az değildir (Ocak, 2011: 449). Bu dönemden kalan ve halk yararına inşa edilen birçok yapı, Selçuklu ailesine mensup kadınlar tarafından yaptırılmıştır (Metin, 2011: 472).

Fatımiler devleti, adını bir kadından, Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'dan almıştır. Bu bile, dönemin kadın algısıyla ilgili bir ipucu vermektedir. Aslında Fatımi devletinde kadına bakış açısının nasıl olduğunu anlayabilmek için Fatımi davetinin başlangıcına dönmekte yarar vardır. Fatımiler, daha devlet teşkilatını tesis etmeye çalıştıkları ilk dönemlerde, hareketlerini toplumun tüm katmanlarına yayabilmek maksadıyla kadınların eğitime önem vermişlerdi. Bu nedenle Fatımi dönemindeki kadınlar, İslam tarihinde yaşamış kadınların çoğundan daha çok değer görmüş ve özgür yaşamışlardır. Bu dönem de kadınların dini rehberlik yaptığına bile şahit olmaktayız ki; bu, İslam tarihinin başka bir döneminde görülmüş değildir. Davet döneminde

kadınlar, erkeklerle toplantılara katılabiliyor ve onlar gibi eğitimden geçiyorlardı. Kadınlar, bu ders halkalarına sadece öğrenci olarak değil, üstat ve yönetici olarak da katılıyorlardı (Çolunger, 2014/1393: 106).

Yine Fatımiler döneminde kadının sosyal, toplumsal görünürlüğüyle ilgili şu örnek açıklayıcı olabilir: Halife el-Aziz, Yahudi ve Hristiyanlara karşı çok hoşgörülüydü. Onlara karşı eşitlikçi bir tutum içerisindeydi. Müslümanlar ise bu durumdan hoşnut değillerdi. Bu nedenle bir kadın, bir ihtiyacı hususunda el-Aziz'e şöyle bir mektup gönderdi: "Ey İsa b. Nastoros aracılığıyla Hristiyanları, Mişa vasıtasıyla da Yahudileri güçlendiren ve bu iki vezir sebebiyle Müslümanları zillete düşüren Emir! Benim bu sıkıntımı ve uğradığım haksızlığı ortadan kaldır." Mektubu okuyan el-Aziz, adı geçen vezirleri tutuklattı ve Hristiyanlardan ceza olarak 300 bin dinar para toplandı. Görüldüğü gibi bu dönemde bir kadın halifeye mektup yazıp hak talebinde bulunabilecek kadar özgüvene sahiptir. Halife de kadının mektubunu ciddiye alarak kadının isteğini yerine getirmiştir. Ancak Fatımiler döneminde kadınlara yönelik başka türlü uygulamalar da söz konusuydu. Söz gelimi halife el-Hâkim-Biemrillah, fuhuşla mücadele adına kadınların sosyal hayattaki bazı aktivitelerini yasaklamıştır. Bu dönemde kadınlar, hamama gitmekten ve kabristan ziyaretinden men edilmiş, hatta sokaklarda yürümeleri dahi yasaklanmıştır. Aynı halife, 399/1009 yılında kendi annesinin ve kız kardeşinin tüm mallarına da el koymuştur (Alptekin, 1997: 10, 78).

Ancak şunu hatırlatmakta yarar var. Halife el-Hâkim'in benimsediği Dürzilikte²² kadınlar ve erkekler kardeşler, kadın-erkek eşittir ve tek eşlilik esastır (Alptekin, 1997: 70). Görüldüğü gibi Halife el-Hâkim'in uygulamalarının aksine²³ Dürzilik düşüncesinde kadına yaklaşım gayet eşitlikçi bir görünüm sunmaktadır. Fatımi halifesi el-Hâkim, ülkedeki üzüm kütüklerini söktürerek halka şarap yasağı koymuş ve tanrılığını da ilan etmiştir. Halifenin bu tavırlarından ürken kız kardeşi Sittülmülk 13 Şubat 1021 yılında kardeşi el-Hâkim'i öldürterek onun yerine kardeşi Zahir'i halife ilan etmiş, ardından kendisi de onun naibi olmuştur. Sittülmülk, naib olduğu dönemde Mısır'ı çok güzel bir şekilde yönetmiştir. Ancak bir suikasta kurban gitmesiyle ülkedeki düzen tekrar bozulmuştur (Üçok, 2011: 32).

Eyyubiler dönemine gelince, bu dönemde adından söz ettiren ve tarihte iz bırakan kadınlar ise genellikle saray kadınları olmuştur. Dönemin kaynaklarında da daha ziyade saray

²²Halife el-Hâkim'in ulûhiyeti etrafında sistemleştirilmiş batını, sırrı bir harekettir (Tan, 2012: 61)".

²³ Fatımi halifesi el-Hâkim-Biemrillah (996-1021), kunduracıların kadınlara ayakkabı yapmalarını (Robinson, 2005: 70) ve kadınların Nil Nehri'nde gezinti yapmalarını, hatta sokağa çıkmalarını dahi yasaklamıştır (Öz, 1997: 200).

kadınlarından söz edilmektedir. Eyyubi hanedanında kadınların en çok ön plana çıktığı konuların başında hayırseverlik ve kamu yararına inşa edilmiş yapılar (medreseler, ribatlar) gelmektedir. Bu faaliyetler, Eyyubi devleti kadınlarının eğitime ve ilime verdikleri ehemmiyetin de en açık göstergesidir. Ayrıca bu dönemde hadis ilmiyle uğraşan saray kadınlarının da anılması gerekmektedir. Bu dönemde Dayfe ve Gaziye gibi kadınların siyasi etkinliklerini de zikretmek önemlidir. Zira bu kadınlar, kendi dönemlerinde çok büyük siyasi başarılarla imza atmış ve ülkelerini hakkıyla yönetmişlerdir. Yine Memlükler devletinin kurucusu olan Şeceretüddür, hem kısa süreli hükümdarlığı sırasında hem de hükümdarlık sonrası dönemde siyasette büyük bir başarı ve etkinlik göstermiştir. Eyyubi ailesinin kadınlarından geriye kalan mimari eserler anılmaya değerdir. İsmetu'd-Din Âmine Hatun, Şam'da el-Hatûniyye, el-Cevvaniyye medreselerini ve Babu'n-Nasr dışındaki el-Hatuniyye hankahını yaptırmıştır. Rabia Hatun, Şam'da bir hankah ve es-Sahibe diye bilinen bir medrese yaptırmıştır. Kutluk Kız Hatun, Şam'da Ferruḥşahiyye medresesini yaptırmıştır. Zehra Hatun, Şam'da Adiliyye es-Suğra medresesini, Hatice Hatun Şam'da el-Mürşidiyye medresesini yaptırmıştır. Türkan Hatun, Kasyun'da medrese ve türbe yaptırmıştır. Yine Eyyubi ailesinden Fatma Hatun, icazetli hadis rivayetinde bulunan bir muhaddistir (Yürekli, 2011: 331).

Memlükler dönemiyle ilgili kaynaklarda kadın konusu ele alınırken genellikle saray kadınları, sarayın çevresinde yer alan aristokrat kadınlar ve ilim hayatında etkin olan kadınlardan bahsedilmekte olup, halk tabakasından ve kırsal kesimden olan kadınlar hakkında yeterli bilgi verilmemektedir (Yiğit, 2004: 132). Ancak burada şu bilgiyi aktarmakta fayda vardır. Memlükler döneminde orta sınıftan birçok kadının ilim hayatında etkin olduğudur. Babaları demirci²⁴ veya terzi²⁵ olan halk tabakasına mensup kadın âlimler de bulunmaktadır (Kortantamer, 2011: 610 ve 614).

Memlükler döneminde kadınlara, Batılı seyyahların dahi ilgisini çekecek derecede büyük bir değer verilirdi. Bu dönemde kadınlar, siyasî, sosyal ve ilmî hayatta çok aktif olarak yer alırdı (Kahrudi, 2016/1395: 126). Memlük toplumunda kadınlar, çok farklı iş alanlarında çalışmalar yapmışlardır. Çocuk bakıcılığı, seramik işçiliği, seyyar satıcılık, gelinleri düğüne hazırlama, eş bulma (çöpçatanlık), ölü yıkayıcılığı, ağıtcılık ve seks işçiliği vb. (Kortantamer, 2011: 619). Ancak buna rağmen kadınların ilmi hayattan (hadis gibi İslami ilimler istisna

²⁴ Hediye bint Muhammed.

²⁵ Nefise bint Ali.

tutulursa), fıkıh, hukuk ve siyaset alanından uzak tutulduğunu en azında sınırlandırıldığını söylemek yanlış olmaz (Berkey, 2015: 192).

Saray kadınları ve aristokrat sınıfa mensup kadınlar, birçok mimari eser (cami, türbe, tekke, zaviye, ribat, sebil vb.) yaptırmış ve vakıflar kurmuşlardır. Sözü edilen vakıflardan biri olan ribatlar, bugünkü sığınma evlerinin fonksiyonlarını icra eden mekânlardı ve sıkı kurallar içerisinde hizmet verirdi. Bu ribatlara sığınan kadınlar, yetkin kişilerden eğitim alma şansını da elde ederdi. Memlûkler dönemi kadınları, eğitime büyük önem vermiş ve bunun sonucu olarak birçok medrese inşa ettirip, yönetim ve eğitim işlerini de bizzat kendileri yürütmüşlerdir (Özcan, 2015: 25, Berkey, 2015: 189). Genel olarak İslam toplumlarında ve devlet geleneğinde görülen, kadınların siyaset ve ilim hayatında etkin olmalarından ziyade hayır hasenat işlerine yönelmeleri Memlûk toplumunda da bir istisna arz etmemektedir (Kortantamer, 2011: 620).

Kadınların eğitimi genellikle kocalarının iznine bağlı olarak evlerde, bazen mescitlerde ve nadiren medreselerde gerçekleşiyordu. Umumi mescitlerde kadınlar, ilmi faaliyetlere perde arkasından katılmaktaydılar (Kahrudi, 2016/1395: 108-109). Ancak kadınlar, eğitim kurumlarında resmi olarak kayıtlı bulunmamaktaydılar (Berkey, 2015: 192).

Sultanlara has bir unvan olan “Havend” unvanının saray kadınları için kullanılmış olması ve sultanların eş, anne, kardeş gibi yakınlarıyla mektuplaşmaları sırasında kullandıkları saygılı üslup bile bu dönemde kadına bakışı değerlendirebilmek için önemli bir göstergedir diyebiliriz (Yiğit, 2004:132). Ancak ilginç olan bir şey vardır ki; o da bu dönemde ismi saygıyla anılan kadınların yaptırdıkları okullar genellikle kendi adlarıyla değil, ailedeki erkeklerin adıyla anılmış olmalarıdır (Berkey, 2015:190).

Memlûkler döneminde kadınlar, hadis alanında büyük bir etkinlik göstermiştir. İslam tarihi boyunca hadis alanında icazet verebilmek için çeşitli ilmi meclisler tertip edilmiştir. Ancak bu ilim meclislerinde aynı ders halkasında birçok kadın ve erkek hocanın birlikte bulunması ve icazet vermesi, Memlûkler döneminde Şam’da eğitim veren Makdisi ailesine has bir gelenektir. Bu geleneğe göre talebeler, aynı ders ortamında farklı hocalardan -farklı isnatlarla- icazet alma imkânı bulmuşlardır. Ziyaiyye Darü’l-Hadisi, el-Medresetü’l-Ömer ve el-Camiü’l-Muzafferî, Makdisi ailesinin önyak olmasıyla kurulmuş medreseler olup, buralarda kadın ve erkek hocalar beraber eğitim almış ve eğitim vermişlerdir. Hatta bu ders halkalarıyla ilgili olarak, kadınların erkeklerle oturmaları, rahat tavırlar sergilemeleri ve giyim kuşamlarına ehemmiyet göstermemeleri eleştiri konusu da olmuştur (Emiroğlu, 2017: 51). Bu

dönemde kadınlar sadece dini ilimlerde değil farklı alanlarda da eğitim almış ve faaliyetlerde bulunmuşlardır (Kahrudi, 2016/1395: 40). Ancak genel olarak bu dönemde kadınların hadis alanında daha etkin olduklarını söyleyebiliriz. Örneğin çok az sayıda kadın, fakih ünvanı alabilmiştir (Berkey, 2015: 207).

Memlükler döneminin İslam tarihi boyunca ilmi hayattaki en aktif rolünü ifa ettiği ve en çok kadın âlimin yetiştiği dönem olduğu söylenebilir. Zira dönemin âlimlerinden olan Sehavi ed-Dav'ü'l-lami isimli eserinin son cildini dönemin önemli kadınlarına ayırmış olup burada 1075 kadının biyografilerini de sunmuştur (Yiğit, 2004:140). Bu cilt “Kitabu'n-Nisa” olarak bilinmektedir (Berkey, 2015: 199).

Memlükler döneminde hükümdar hanımları, eşlerinin ölümünün ardından siyaset sahnesinde daha aktif rol oynama imkânı bulurdu. Özellikle küçük yaştaki çocuklarına naiplik yapar, bizzat kendileri yöneticilik yapar veya devletle tüccarlar arasında ara buluculuk rolü üstlenirlerdi. Bu duruma en iyi örneklerden biri Sultan Melikü'n-Nasır'ın eşi Togay Hatun'dur. Memlüklerde kadın sadece siyaset alanında değil, mimari başta olmak üzere birçok alanda (ebelik, dadılık, şiir ve ticaret gibi) etkin olmuşlardır. Kadınların ticaretteki bu etkinlikleri Batılı seyyahların da dikkatini çekmiştir. Kadınların Mısır'da bineklere bindikleri, sosyal hayata katıldıkları ve de tüccarlık yaptıklarından söz edilir (Özcan, 2015: 25).

Memlükler döneminde özellikle Habeşli şarkıcı cariyeler çok revaçtaydı. Bu cariyeler insanları bazen güzellikleriyle bazen de sesleriyle etkiliyorlardı. Bu cariyelerden biri de İttifak adlı Habeşli cariyedir. Bu cariyeye hem çok güzel ud çalar hem de güzel sesiyle şarkılar söylerdi. Mısır'da çok tanınmış şarkıcılar arasına girmişti. Birbirlerinin ölümünün ardından, art arda üç Memlük sultanıyla nikâhlanan İttifak, sarayda ihtişamlı bir hayat yaşamıştır. Her ne kadar zor zamanlar geçirmiş olsa da bir şekilde eski saray yaşamına dönmede başarılı olmuştur (Yiğit, 2015: 53). Ayrıca kadınlar, bu dönemde edebiyat, şiir ve güzel yazıyla da ilgilenmişlerdir. Her ne kadar eserleri elimize ulaşmasa da aldıkları icazetler, bazı kaynaklarda rivayet edilmiştir (Kahrudi, 2016/1395: 231-232).

Sezgin, Makrizi'nin Memlük sultanı el-Melik el-Mansur Seyfettin Kalavun (678-689/1279-1290) tarafından kurulan Kalavun Hastanesi'nde, kadın hastalar için kadın görevlilerin istihdam edildiğini ve burada eğitim gördüklerini rivayet ettiğini belirtmektedir (Sezgin, 2008: 73).

Memlükler devrinde halk tabakasına mensup kadınların da sosyal hayatta oldukça aktif oldukları söylenebilir. Çarşı pazar alışverişlerinde kadınların yoğun olarak görüldükleri, şehrin

gezecek mekânlarında –Nîl Nehri çevresinde- rahatlıkla dolaşabildikleri, sosyal bir mekân olarak kadın hamamlarında eğlendikleri ve ev dışında oldukça zaman geçirdiklerini söylemek mümkündür. Ancak bazı hükümdarların ve yöneticilerin, kadınların mezarlıkları ve tekke ziyaret etmelerini ve çarşılarda süslenerek gezmelerini yasakladıkları da bir vakıdır. Ayrıca, bu yasaklı dönemlerin istisnai dönemler olduğunu da zikretmek gerekir (Yiğit, 2004: 138-139). Berkuk dönemi, bunlardan biridir. Bu dönemde kadınların bayramda yapacakları türbe ziyaretleri, uygunsuz giyindikleri gerekçesiyle engellenmiştir. 1438 yılındaki veba salgınının ve zinadaki artışın sebebinin kadınların sokağa çıkması olduğuna inanan hükümdar²⁶ veya valilerin²⁷, kadınların sokağa çıkmalarını da yasaklamıştır²⁸ (Yiğit, 2004:138). Yine kadınların pahalı ve aşırı ilgi çekici kıyafetlere olan düşkünlükleri israfı ve aşırılığı engellemek amacıyla yasaklanmıştır. Bu yasağı delmenin ciddi yaptırımları vardı. Yasağa uymayan kadınlar, dövülerek cezalandırılmıştır. Bu yasağın hatırlatılması ve caydırıcılık kazanması için Kahire surlarına ve yüksek yerlere abartılı elbiseler giymiş kuklalar temsili olarak asılmıştır (Kortantamer, 2011: 618).

²⁶ Barsbay (Yiğit, 2004: 138).

²⁷ Alâeddin el-Mansûrî (Yiğit, 2004: 139).

²⁸ Aynı duruma Batı dünyasında da rastlanmaktadır. Orta Çağ'da yaşanan veba salgınlarının da insanların günahlarından kaynaklandığına inanılmaktaydı. Buna göre Tanrı günah işleyen insanları cezalandırmak amacıyla yeryüzüne hastalıkları indirmekteydi (Ülgen, 2017: 39).

BÖLÜM 2: ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA İZ BIRAKAN MÜSLÜMAN KADINLAR

Orta Çağ'daki bu farklı bakış açılarına rağmen İslam dünyasında iz bırakan çok önemli kadınlar bulunmaktadır. Ayrıca burada sözü edilen kadınların neredeyse hiçbiri sadece tek bir alanda uzmanlaşmış değildir. Hemen hemen hepsi kendi dönemlerinde revaçta olan ilimler üzerine eğitim almış ve birkaç dalda uzmanlaşmışlardır. Söz gelimi şiir başlığı altında biyografisini verdiğimiz bir kadın, aynı zamanda matematik ya da tarih alanında da uzmanlaşmıştır. Bu araştırmada ele alınan kadınlar, hangi alanda daha etkili olmuş ve tanınmış ise, o başlık altında incelenmiştir. Örneğin Kurtubalı Lübna; matematik, geometri, şiir, dil bilim, hüsn-i hat ve mütercimlik alanlarının hepsinde belli bir üne ve uzmanlığa sahiptir. Ancak bu çalışmada matematik alanında ün kazanmış kadınlar başlığı altında incelenmiştir. Zira bu alanda Öklid ve Pisagor gibi matematikçilerin eserlerinden çeviriler yapmış olduğundan dolayı en etkili olduğu alanın matematik olduğu düşünülmüştür. Bahsedilen kadınlar, İslam dünyasındaki kadın profilini yaptıkları çalışmalarla değiştiren en ünlü isimlerdir.

3.1. YILDIZ BİLİMCİ KADINLAR

3.1.1. Bibi Münecime

Astronomi (Gök Bilim) ve Astroloji (Yıldız Falcılığı) ilk medeniyetlerden itibaren revaçta olan iki bilim dalı olmasına rağmen İslam toplumunda Abbasilere kadar bu ilimlerden çok fazla söz edilmemektedir (Kaya, 2017: 86). “İlm el-hey’et”, “ilm en-nücüm” ya da “ilm el-felek” olarak bilinen Astronomi, Abbasilerle birlikte Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmaya başlamış ve bu alanda ilmi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Arapların bu ilme çok büyük katkıları olduğunu söylemek güç olsa da, bu alanda çalışmaktan hiç vazgeçemedikleri söylenebilir. Orta Çağ'da İslam dünyasında Astronomi çalışmaları için birçok gözlem evi kurulmuştur. Zira yöneticiler, geleceği bilmek gibi bir arzu duymaktaydılar (Aydüz, 1995: 159). Anadolu Selçukluları döneminde medreselerde astronomi okutulmaktaydı. Sarayda da önemli kararlar alınacağı zaman astrolojiye başvurulurdu. Sultanlar da astroloji bilimiyle bizzat ilgilenirlerdi (Kaya, 2017: 86-88). Bu dönemde astronomi üzerine kitaplar da yazılmıştır.

Bu alanda çalışmış ünlü bilim kadınlarının da sayısı fazladır. Hatta Türkiye Selçukluları döneminde, saraylarda yıldızların hareketlerini izleyerek gelecek hakkında öngörülerde bulunan münecimler bulunmaktaydı. Bunlar arasında en dikkat çekenlerden biri, Bibi

Müneccime'dir.²⁹ Bibi Münecime, Nişaburlu bir yıldız bilimcidir. Babası Kemalettin Simnani, Nişabur Şafiilerinin lideridir. Anne tarafından meşhur fakih Muhammed bin Yahya'nın torunudur. Bibi, münecimlik sanatını büyük babasından öğrendi (Kaya, 2017: 90). Bibi Münecime, yıldız bilimine hâkimdir ve bu alanda bilgin sayılmaktadır. Ayrıca yıldız falı konusunda da bilgi sahibi olduğu için kendisine Bibi Münecime adı verilmiştir. Bibi Münecime, ilk önce kocası Mecelleddin Muhammed'le birlikte Celaleddin Harzemşah'ın sarayında bulundu. Ardından Moğol saldırısında Celaleddin yenilgiye uğrayınca kocasıyla birlikte Şam'a kaçtılar. Orada Melik Eşref Muzafferüddin Musa Eyyubi'nin sarayına girmeye muvaffak oldu ve onun hizmetinde çalışmaya başladılar. Sultan Alaeddin Keykubat onları Melik Eşref'ten isteyene kadar orada kaldılar. Alaeddin Keykubat'ın isteğini kabul eden Melik Eşref, onları büyük bir ihtiramla Konya'ya uğurladı (Ferruhzad, 1999/1378: 495).

Bibi Münecime, kocasıyla birlikte Anadolu Selçuklularının sarayında seçkin bir yaşam sürmüş, zor zamanlarda, özellikle savaş dönemlerinde yıldızların hareketlerini gözlemleyerek gelecekte yaşanacak durumlarla ilgili tahminlerde bulunmuştur. Alaeddin Keykubat, onun bu alandaki bilgi ve birikimine son derece ehemmiyet vermiş ve ona kaftan başta olmak üzere birçok ikramda bulunmuştur. Bibi Münecime, hicri 631/miladi 1233 yılında Türkiye Selçuklu Devleti ile Eyyubiler arasında gerçekleşen savaş sırasında Sultan Birinci Alaeddin Keykubat'ın yanı başında bulunmuş, savaşın zaferle sonuçlanacağını belirtmiş, zaferin saatini öngörmüş ve kehanet gerçekleşmiştir. Savaş sonunda Harput Kalesi, Eyyubilerden alınmıştır. Bunun üzerine çok sevinen Sultan Birinci Alaeddin Keykubat Bibi Münecime'ye kaftan vermiş ve hediye olarak çok sayıda mal bahşetmiştir. Hükümdarın "dile benden ne dilersen" buyruğu üzerine Bibi Münecime, Sultan Birinci Alaeddin Keykubat'tan eşi Mecdüddin Muhammed Tercümân'ı saltanat divanı kâtipliği görevine getirmesi talep etmiş, Sultan da bu isteği yerine getirmiştir. Bibi Münecime, ondan sonra 1281 yılında da vefat edene kadar Sultan Birinci Alaeddin Keykubat'ın yanından hiç ayrılmadı (Kaya, 2017: 90; Seyyadzade, 2011/1390: 108).

Bibi Münecime'nin İbn Bibi adıyla tanınan oğlu Nasreddin "Anadolu Selçuklularının 689-755 yılları arasındaki tarihlerini konu alan, İbn Bibi Tarihi isimli bir kitap yazmıştır. Yazılması gerçekten emek isteyen ve kafiyeli bir eser olan bu kitap, Alaeddin Keykubat'a ithaf edilmiştir. Kitap 680 yılında tamamlanmıştır (Ferruhzad, 1999/1378: 495; Haşimipur, 2014/1393). Bibi Münecime hakkındaki bilgilerin çoğuna, El-Avamir el-Alâiyye Fi'l Umur

²⁹ Bibi kelimesi Farsça ve Hintçede de kullanılan bir kelimedir. Fars şiirinde evin hanımı, hanımefendi, kadın ve hatun anlamlarında kullanılmıştır. Aynı zamanda o dönemde genellikle makam sahibi kadınlarının isimlerinin önünde kullanılan bir unvandır (Özcan, 1992: 125)

el-Alâiyye olarak da bilinen ve Farsça olarak kaleme alınan İbn Bibi'nin bu kitaptan ulaşılmıştır (Haşimipur, 2014/1393; Seyyadzade, 2011/1390: 107). Ayrıca Bibi Müneccime, neredeyse XVI. yüzyıla kadar Türk Edebiyatında bilinen tek şair kadın olma özelliği de göstermektedir (Yılmaz, 2012: 50).

3.1.2. Zerringis

Zerringis, X. yüzyılda yaşamış olan Emir Şems El-Meali Kabus'un kızıdır. Kendi döneminin kültürlü ve birikimli kadınlarından biridir ve İbni Sina'nın öğrencilerindedir. Yıldız bilimine gönül vermiş bir kadındır (Ferruhzad, 1999/1378: 980). İbni Sina, onun isteği üzerine Gorgan'da gözlemlerde bulunmuş ve onun için yıldızlar ve yıldız gözlemleri hakkında bir risale yazmıştır. Bu risalenin adı şudur: Risale ile Zerringis bint Şems el-Me'ali fi Tashih Tavli Corcan / رسالة الي زرین کيس بنت شمس المعالی فی تصحيح طول جرجان/ (Nefisi, 1982/1359: 15). Güzelliği ve bilgisi ile tüm Gorgan halkı arasında ün salan Zerringis, yıldız bilim alanında da adını tarihe kazımıştır (Ferruhzad, 1999/1378: 980)

3.1.3. Puranduht

Hicri 192 yılında doğan ve asıl ismi Hatice olan (Zihni Efendi, 1982: 160) Puranduht veya Buranduht, Abbasiler döneminde yaşamıştır. Halife Me'mun'un veziri Hasan bin Sehl'in kızıdır. Adı tarih kitaplarında geçmektedir. Puranduht; bilgili, kültürlü, donanımlı, konuşması düzgün ve güzel bir kadındı. Rivayetlere göre yıldız bilim ve matematik konularında da bilgisi vardı (Ferruhzad, 1999/1378: 576, Mutlak, 2012/1391: 70). Aynı şekilde babası Hasan bin Sehl de yıldız bilimi konusunda bilgi sahibi olup, Me'mun'u halifelik konusunda desteklemişti. (Çanlu ve Bekşalu, 2012/1391: 105). Puranduht, gençlik döneminde Halife Me'mun ile evlendi (Ferruhzad, 1999/1378: 576). Halife Me'mun'un onunla evliliği onun İranlılarla yakınlaşmak için gerçekleştirdiği, siyasi evliliklerinden biridir (Çanlu ve Bekşalu, 2012/1391: 105). Bu evlilik için tarihte eşi görülmemiş bir düğün töreni yapıldı. Harun Reşid'in karısı Zübeyde de törene katıldı. Puranduht, düğün hediyesi olarak damattan bin tane yakut aldı. Bu bilgili kadının büyük İslam devletinin sultanı olan kocası üzerinde de büyük etkisi vardı. Tarihçilerin rivayetlerine göre o, kocasını ülkenin yönetimi konusunda yönlendiriyordu. O, sosyal meselelere de çok ilgi duyuyordu. Puranduht, sadece Bağdat'ta birkaç büyük medrese ve birkaç kadın hastanesi inşa ettirdi ve buralara görevliler atadı. Puranduht, Me'mun'dan sonra bir süre daha yaşadı ve bu süre zarfında gücünü ve itibarını korudu. Rivayetlere göre o, ıspanak ve yoğurtla yapılan yemekleri çok severdi. Bu münasebetle bu yemeklere Puranî ya da Buranî adı verilmiştir (Ferruhzad, 1999/1378: 576). İbni Haldun da Puranduht'un iffetli bir kadın olduğundan, ailesi tarafından çok ahlaklı bir kadın olarak yetiştirildiğinden bahsetmektedir

(İbni Haldun, 2004: 48; Kehhale, 1984: 159). Ayrıca Puranduht müzik konusunda da çok yetenekliydi (Fevvaz, 1895/1312 h.: 102).

3.1.4. Ayşe binti Talha

Ayşe binti Talha, şiirle de ilgilenen bir kadındı. Şairlerle arası çok iyiydi ve onlara hediyeler sunardı. Örneğin güzelliğini öven bir şiir yazmış olan Nümeysi'ye de 1000 dirhem hediye etmişti. Nümeysi'nin Ayşe binti Talha için yazdığı şiiri şöyledir (Fevvaz, 1895/1312 h.: 102).

وغدوا بلبك مطلع الشرق	ظعن الأمير بأحسن الخلق
نهض الضعيف ينوء بالوسق	وتنوء تثقلها عجيزتها
إلا غدا بكواكب الطلق	ما صبحت زوجا بطلعتها
عيق الدهان بجانب الحق	قرشية عيق العبير بها
هذا الجنون وليس بالعشق	بيضاء من تيم كلفت بها

Padişah en iyi insanlarla göç etti.

Senin gönlün ile

Güneşin doğuşuna gittiler.

O, güçsüz olan testiği kaldırır gibi,

Kalçasını zorlayarak kaldırıyor.

Hangi koca onun güler yüzü ile uyanırsa,

Muhakkak ılık gezegenlere gider.

Mis gibi kokunun ona bulaştığı Kureyşli,

Hakkın yanında mis gibi yağlar ona bulaştı.

Aklımı başımdan alan beyaz,

Bu aşk değil bu delilik.

Meşhur kadın tabiiilerden Ayşe bint Talha bin Ubeydullah da Emeviler döneminde yaşayan önemli isimlerden olup Arap tarihi, edebiyatı ve şiiri konusunda derin bir bilgiye sahiptir. Ayşe bint Talha ile Aynı mecliste yer alan kişiler, onun astronomi konusundaki bilgisi karşısında şaşkınlığa düşerdi (Kazancı, 1989: 207). Üçok, Ayşe bint Talha'nın eski Arap tarihi ve kozmografya bilgisi olan çok akıllı ve güzel bir kadın olduğunu ve kesinlikle peçe

takmadığını söylemektedir (Üçok, (1968: 135). Hatta Ayşe bint Talha bu konuda eşi Mus'ab ile anlaşmazlığa düşmüş ancak kocasının yüzünü örtmesi konusundaki yoğun ısrarına rağmen bu duruma karşı çıkmıştır (Kamacı,2015: 130).³⁰ Ayşe binti Talha'nın Mus'ab'tan önce ve sonra da evlilikleri olmuştur (Kehhale, 1984: 147). Ayşe binti Talha'nın döneminin ileri gelen en önemli kadınlarından biri olduğu konusunda şüphe yoktur (el-Meziyyi, 1980: 237).

Ayşe binti Talha ve Sükeyne binti Talha, aynı anda Mus'ab ile evliydi. Yani kumaydılar. Bir seferinde aynı anda hac görevini ifa etmek için Mekke'de buldukları sırada Ayşe binti Talha'nın varlığının göz kamaştırması iki kadının kervan sorumluları arasında sözlü atışmaya sebep olmuştu. Ayşe'nin kervan sorumlusu onun mal varlığıyla ilgili övgüler dizerken, Sükeyne'nin kervan sorumlusu da onun soyunun önemine vurgu yapmıştır. Sükeyne, adamından sözlü atışmayı kesmesini istemiştir. Bu iki kadın arasında daima seviyeli bir ilişki olmuştur (Kamacı, 2015:151).

3.2. MÜELLİF KADINLAR

3.2.1. Bezl

Abbasi döneminde yaşamış olan Bezl, güzel sesli bir şarkıcıydı ve arp çalıyordu. Abbasi halifesi Abdullah bin Musa el-Hadi'nin cariyelerinden biriydi. Halifenin gece meclislerinde hünerini sergilerdi. Bezl, müzik eğitimini dönemin saygın hocalarından biri olan İbrahim ve İshak Mavsili ile Fuheyl ve İbn Cami'den aldı (Zihni Efendi, 1982: 144). Kendisi de müzik üstatlarından biri sayılır. Birçok öğrenci de yetiştirmişti. Bu nedenle Bezl-i Kebire veya Bezl-i Bozorg olarak da anılmıştır. Ayrıca önemli musiki kitaplarında ondan söz edilmiştir. Bezl'in 12 bin müzik makamını konu alan bir kitap yazdığı rivayet edilir (Ferruhzad, 1999/1378: 393). Nazım ve nesir konusunda çok yetenekli olan önemli şair Denanir, onun öğrencilerindendir ve Kitâbu'l-Eğânî'nin 15. cildinde kendisinden ayrıntılı bir şekilde söz edilmiştir (Akgül, 2006: 152).

3.2.2. Hamide Ruyideşti

VI. yüzyılda (hicri kameri) yaşamış olan Hamide Ruyideşti, Şerif bin Şemseddin Muhammed Ruyideşti İsfahani'nin kızıdır (Ferruhzad, 1999/1378: 752). İsfahan şehri İslam medeniyetinin parlak şehirlerinden birisidir ve İsfahanlı kadınlar, İslam'ın ilk yıllarından bugüne dek birçok ilmi alanda etkili olmuşlardır. İsfahanlı âlim kadınlar, Hoca Nizamülmülk

³⁰ Bazı âlimler Ayşe binti Talha'nın Eğani'de geçtiği üzere yüzünü örtmek istememesini zayıf rivayetlere bağlamaktadırlar (el-Bağdadi, 2002: 339).

Tusi (Kameri Miladi 485) gibi isimler üzerinde etkili olmuşlar, kendi şehirleri dışında da şiir ve edebiyat alanında faaliyetlerde bulunmuşlardır. (Reyyahi, 2007/1386: 40). Bu kadınlardan biri de Hamide Ruyideşti olup fazilet sahibi bir kadındır ve rical ilmine vakıftır. Kendi döneminde yaşayan birçok kadına eğitim vermiştir. Önemli hadis kitaplarında kendisinden bahsedilmektedir ki, bu onun bilgisinin ve derinliğinin bir göstergesidir. Ayrıca ondan geriye “Rical-i Hamide” adında bir kitap da kalmıştır (Ferruhzad, 1999/1378: 752). Şeyh Tusi’nin kitapları üzerinde de çalışmıştır (Kehhale, 1984: 398).

3.2.3. Fatıma Saati

Hicri VII. ve VIII. yüzyıllarda yaşamış olan Fatıma Saati, Horasan’ın dindar ailelerinden birine mensuptur. Babası Muhammed bin Ali bin Rüstem, o bölgede mekanik ustası ve meşhur bir saatçiydi. Ayrıca fıkıh, temel İslami ilimler ve usul konularında da âlimdi (es-Safadi, 2000: 5).

Çok güzel bir yazısı olan Fatıma, babasının ders verdiği mektepte İslami fikhıyla tanıştı. İlmi öyle bir seviyeye ulaştı ki, kendisi de daha sonra kadınlar mektebinde ders vermeye başladı. Birçok kadına okuma-yazma öğretti ve onları temel İslami ilimler konusunda eğitti. Fatıma Saati’den geriye kendi güzel el yazısıyla yazdığı “Mecme’ül Bahreyn” (İki Denizin Birleştiği Yer) isimli bir eser kalmıştır (Ferruhzad, 1999/1378: 1228). Meşahirü’n-Nisa’da “Mecme’ül Bahreyn” adlı eserin aslında Fatıma Saati’nin babasına ait olduğu, Fatıma’nın ise kitabı kendi el yazısıyla istinsah ettiği belirtilmektedir (Akgül, 2006: 164). Meşahirü’n-Nisa’da, Fatıma’nın “Hanefi fakihleri tabakatı dâhilinde sayılan meşhurlardan” olduğu da zikredilmiştir. Fatıma’nın biyografisi Müstakim Zade’nin Tezkeretü’l-Hattatin’de (Hattatlar Tezkiresi) geçmektedir (Zihni Efendi, 1982, 114).

3.2.4. Firuze Şirazi

VII. yüzyılda (hicri kameri) yaşayan Firuze, Muzaffer Şirazi’nin kızıdır. Bu dönemde Şiraz’da eğitilmiş, âlim ve muhaddis kadınlardan biridir. Firuze, arif ve temiz kalpli bir insandı. İrfan adabı ve seyri suluk konusunda birkaç eser yazdı. “Kitab’ul Erbain” (Kırk Konu) ve “Rivayat es-Salihat Ani’s-Salihin” (Saliha Kadınların Salih Erkeklerden Rivayetleri) adlı eserler ona aittir. (Ferruhzad, 1999/1378: 1301; Kehhale, 1984: 182).

3.3. MÜDERRİS KADINLAR

3.3.1. Fatıma el-Fihri

Fatıma el-Fihri, Fakih Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Fihri’nin kızıdır. Babası, I. Yahya b. Muhammed döneminde Kayrevan’da hâkim olan Şii yönetimden kaçarak

Fas'a sığınmıştır. Fas şehrinde camilerin halk için yeterli olmadığını gören Fatıma el-Fihri, Fas'ta kendi adına bir camii inşa ettirdi (245/859). Mağrib'in en tanınmış camii ve külliyesi olan bu caminin adı, Zenateler'in hâkimiyetinden sonra Karaviyyin Camii olarak değiştirilmiştir (et-Tâzî, 2001: 479; Skalli, 2007: 314).

Fatıma el-Fihri'nin Fas'ta açtığı Karaviyyin Medresesi'nin "İslam dünyasında bilinen ilk üniversite ve en itibarlı dini kurum" olduğunu belirtmektedir. Et-Tâzî'nin (2001: 479) verdiği bilgelere göre Karaviyyin Medresesi'nde eğitim, halka açıktı. Camiye gelen herkes hocalar tarafından verilen dersleri dinleyebiliyordu. Karaviyyin Medresesi'nde ders verildiği saatlerde çarşıdaki dükkânların kapanması alışkanlık haline gelmişti. Caminin külliyesinde Karaviyyin Kütüphanesi yer alıyordu ve bu kütüphane çok önemliydi. Karaviyyin Camii inşa edildiğinde, mushaf lar ve bazı hadis kitapları için özel bir yer tahsis edilmişti. Ayrıca burada saray kütüphanesi, medrese kütüphaneleri ve özel şahısların kütüphaneleri de mevcuttu. Karaviyyin Kütüphanesi'nin demirbaşlarını bu kütüphanelerde bulunan eserler oluşturuyordu. İbni Haldun da bu kütüphaneye vakfetmek üzere "el-İber"³¹ adlı eserini Karaviyyin kütüphanesine göndermiştir. Karaviyyin Kütüphanesi'nde çok çeşitli eserler bulunmaktaydı. Bu kütüphane, el yazması eserler konusunda da en önde gelen kütüphanelerden biriydi. Ayrıca burada çok çeşitli Mushaf lar da bulunuyordu. Kütüphanede sadece dini eserler değil; tıp, felsefe, matematik gibi diğer alanlarda da eserler vardı. Skalli (2007: 314), Fatıma el-Fihri'nin Karaviyyun külliyesini açma girişimini; bilginin üretimi ve takibinde İslam topraklarındaki kadınların keskin anlayışlarının benzersiz değerini gösterdiğini ifade etmektedir.

Çupbesti ve Rehberi (2013/1392: 33-54), Farsça olarak kaleme aldıkları ve Türkçesi "İlimde Müslüman Kadının Yeri ve Rolü: İran ve Batı Mukayesesi" olan makalede Fatıma el-Fihri konusunda şunlara değinmektedirler: Aslında ilim ve eğitim geleneği açısından XX. yüzyıla kadar Avrupalı kadın ile Müslüman kadın arasında çok ciddi bir uçurum bulunmamaktadır. Müslüman kadının ilme ve bilime etkileri konusundaki en seçkin örneklerden biri Fatıma el-Fihri'nin Miladi 859 yılında Tunus'ta tarihin bilinen ilk üniversitesini kurmasıdır.

Ömer Rıza Kehhale (1984: 136-137), beş ciltlik bir kadın ansiklopedisi olan "A'lemü'n-nisa' fi alemeyi'l-'Arab ve'l-İslam" (Arap ve İslam Dünyasında Meşhur Kadınlar) adlı eserinde, Fatıma el-Fihri'nin inşa ettirdiği üniversitenin yapımı sırasında sürekli ibadet ve dua

³¹ İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) yaratılıştan kendi zamanına kadar geçen olayları ihtiva eden umumi tarihi (TDV İslam Ansiklopedisi).

ile meşgul olduğunu ve inşaat sırasında kendilerine ait olmayan toprak ve malzemeler hususunda çok özen gösterdiğinden bahsetmektedir.

3.3.2. Hatice Hatun

IV. yüzyılda (hicri kameri) yaşayan Hatice Hatun, Nişabur'da kadılık yapan tanınmış Muhammed bin Ahmet Gorgani'nin kızıdır. İlk eğitimini babasının mektebinde almıştır. Babasının yanında okuma yazma, fıkıh ve dönemin revaçta olan ilimlerini öğrenmiştir. Farsça ve Arapça alanında üstatlık seviyesine ulaşmıştır. Aynı zamanda çok güzel bir yazısı olduğu için kendi döneminde Nişabur'un önemli hattatlarından biri sayılır. Nişabur'da Hatice Hatun'a ait medresede birçok kadın eğitim görmüştür. Bu sebeple Hatice Hatun, döneminin kadın eğitimi alanında iz bırakan kadınlardan biri olarak anılabilir (Ferruhzad, 1999/1378: 771; Kehhale, 1984: 341).

3.3.4. Azra Hatun Eyyubi

VII. yüzyılda (hicri kameri) yaşamış olan Azra Hatun, Eyyubi hanedanına mensuptur. Annesi Kutlukız ve babası Şehinşah'tır (Yürekli, 2011, 332). Azra Hatun, kendi döneminin kültürlü ve faziletli kadınlarından biridir. O, kadınlarının kültürel seviyesinin artmasına çok büyük ehemmiyet vermekle birlikte, kamu yararına yapılar inşa ettirmek konusunda da çaba sarf etmiştir. Azra Hatun'un Şam'da büyük bir dersliği vardı ve orada çok sayıda kadına eğitim veriyordu. Azra Hatun'dan geriye Şam'da Azraviyye adında bir medrese kalmıştır (Ferruhzad, 1999/1378: 1200). Yine Şam'da ondan geriye bir de Ribat kalmıştır. Azra Hatun, kendisinin yaptırdığı medresedeki türbeye defnedilmiştir (Yürekli, 2011: 332). Bugün geriye sadece bu türbe kalmış olup, içinde birçok ünlü âlimin yetişmiş olduğu medrese günümüze ulaşamamıştır (Kehhale, 1984: 260).

3.3.5. Fatıma

Fatıma (391-480 hicri kameri), Ebu Ali Dekak'ın kızı ve Ebul Kasım Kuşeyri'nin eşidir. Fatıma, çok zeki ve akıllı bir kadındı. Babası, erkek çocuk sahibi olmadığı için kızının eğitimine çok önem verdi. Babası, Fatıma'nın sadece Kur'an ve dini ilimler alanında değil, irfanî bir edebi de öğrenmesi için çok çaba gösterdi. Fatıma daha çok genç yaşta, babası onun için öğüt veren vaazlar tertip etmiş ve orada zikredilen hadisleri ve öğüt veren konuşmaları ezberlemesini istemiştir. Babası, kızının toplumdaki en saygın ve seçkin kadını olmasını arzu ediyordu ve nitekim öyle de oldu. Bu dönemin önemli ariflerinden Ebul Kasım Kuşeyri, Fatıma'yı babasından istemişti. Fatıma, Kuşeyri ile evlendikten sonra onun yanında kendisini daha çok geliştirmişti. Fatıma, hadis ilmini Ebu Naim İsfereyeni, Ebu Abdullah Bakuye ve Ali bin Muhammed Razi'den öğrenmişti. O, her gün birkaç saatini kitap okumaya ayırırdı. Zamanla

kendisi de ders verecek seviyeye ulaşmış ve birçok kişinin eğitimine katkı sağlamıştır. Fatıma, 480 yılında (hicri kameri) vefat etmişti (Ferruhzad, 1999/1378: 1226).

Ebu Ömer el-Mehdi başta olmak üzere döneminin önemli âlimlerinden de dersler almıştır. Hadis alanında kendisini geliştirdiği gibi, birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Hadis alanındaki ilmiyle meşhur olmuştur (Piyadeoğlu, 2011: 462). Fatıma aynı zamanda Kur'an hafızıydı. İlim ehli olduğu için sürekli Kur'an okur, dünya işleriyle ilgilenmezdi. Anne babasından kalan mirası kocası yönetirdi (Muhakkik ve Nimeti, 2012/1391: 13).

3.3.6. Tizkarpay Hatun

Saray kadınlarının ve ilimle uğraşan ailelerin kızlarının eğitim alma imkânına daha çok sahip olduğu Memlük toplumunda (Kahrudi, 2016/1395: 249). Memlük sultanlarından Baybars el-Bundukdari'nin (ö. 676/1277) kızı Tizkarpay Hatun da anılmaya değer kadınlardan biridir. “Şeyhiyye” diye de anılan Tizkarpay Hatun, zamanının büyük bir kısmını yaptırdığı Beytül Bağdadiyye adını taşıyan ribatta kadınlara ders vererek geçirirdi. Ömrünü kadınların eğitimine adayan bu kadın, saray yaşamından uzak bir hayat yaşamıştır. (Ferruhzad, 1999/1378: 625). Bu medrese, aynı zamanda tasavvufi bir özellik de göstermekteydi. Zikirler ve dini ritüellerin yapılmasının yanı sıra, eşlerinden ayrılan kadınlar için bir kadın sığınma evi işlevi de görmektedir (Yiğit, 2004:142). Zihni Efendi'nin Makrizi'den naklettiğine göre Ümmü Zeyneb Fatıma bint Abbas el-Bağdadiyye de bu ribatta ders veren fakih, abid ve zabıt bir kadındı. Şam ve Mısır'da birçok kadın, onun ilminden istifade ederdi (Zihni Efendi, 1982: 166).

3.3.7. Shaika

Abbasi halifesi Muntasır (1234 yılında) tarafından dört ayrı hukuk mektebi, hastanesi, hamamı ve kütüphanesi olan, mimari bakımdan da çok farklı bir kız okulu kurulmuştur. Shaika'da bu okulda ders veren bir hocaydı. Derin bir birikime ve ilme sahipti. Shaika hocanın dersleri, büyük bir ilgiyle takip edilirdi (Durant, tarihsiz: 235).

3.3.8. Sare el-Halebiyye

Aslen Halepli olan Sare el-Halebiyye, Endülüs'te talebeler yetiştirmiş bir hocadır. Sare, Moğol saldırılarından kaçarak Mısır ve Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e gelmiştir. Kendisi şair, hatip ve filozoftur (Çınar, 2015: 35).

Sare, aynı zamanda iyi bir edip, şair ve mutasavvıftı. Ona ait olan şiirlerden biri şöyledir (el-Meknasi, 1973: 522-529):

انعم علىّ بمالك

المحيط السالك

يا ذا العلا يا مالكي

العالم المتقن البحر

ن به بلغت منالك

يانفس ان جاد الزما

أملت من آمالك

و لطالما قد نلت ما

و مالك ابن مرحل نیز اینچنین پاسخ داده بود:

حزت العلا بكمالك

يا ندرة الدنيا لقد

حتي انهن كمالك

جمعت لك الآداب

فالناس فيك كمالك

و ملكت أفئدة الوري

أفوك أملك المالك

ان قايسوك مالك

Gökte olan Tanrım!

Sahibim...

Mülkün ile beni nimetlendir!

Bu güzel dünyayı ve bu güzel denizi yaratan!

Akan okyanus deniz, usta, bilgin, Maliki mezhebine mensup olan biriyle lütuf ederek beni tanı,

Çok da istediğin ümitlerini elde etmiştin

Mürahil oğlu Malik;

Ey dünyada eşsiz olan! Kemalim ile yüce makamı kazandın

Güzel ahlakı kendinde topladın senin mülkün olmuşçasına

Halkın gönüllerine sahip çıktın

İnsanlar senin için malik (padişah) gibidirler

Şayet onlar elindeki şeyleri ölçseler seni en zengin mülk sahibini olduğunu yazarlardı.

3.4. HATTAT KADINLAR

3.4.1. Er-Riyad bint el-Feth

540 (1145) yılında doğmuştur. Lakabı “Bintu Yaktin” idi. Çok güzel bir hattı vardı. Bu istidadı sayesinde yaşadığı dönemde ön plana çıkmıştı. Bağdat’ta yaşayan er- Riyad bint el-

Feth birçok önemli eserin yazılmasında katkı sağlamıştır. Döneminin önemli isimlerinin arasına girmeyi başaran bu âlim kadın, İbni Haccac'ın divanını da istinsah etmiştir (Ocak, 2011: 448)

3.4.2. Ayşe Kurtubiyye

Ayşe Kurtubiyye, IV. yüzyılda Kurtuba'da yaşamış bir edebiyatçı ve hatiptir. Çok ustaca yazılmış kasideleri mevcuttur (Ferruhzad, 1999/1378: 1196). Ayrıca hattatlık alanında da çok meşhurdur (Şeyban, 2014: 133). Ayşe Kurtubiyye, kasidelerini genellikle kendi el yazısıyla saraylara, dönemin hükümdarlarına gönderir ve onların teşvik ve övgülerine mazhar olurdu (Ferruhzad, 1999/1378: 1196). Zihni Efendi (1982: 11-12) Meşahirü'n-Nisa adlı kitabında Ayşe el-Kurtubiyye hakkında şunları nakletmektedir: “Bir zamanlar Endülüs devletinin baş şehri olan Kurtuba halkından Ahmet adındaki bir zatın kızı olan Ayşe, meşhur bir şairdir. Kitaplarının ve risalelerinin çokluğuyla, çok okumasıyla meşhur olmuş olan Ayşe'nin Endülüs edibeleri arasında bir benzeri olmayıp adı şöhreti büyük şairler meyanında zikredilir idi. Ayşe, belîğ kasideler söyleyerek kralları metheder, işi düştüğünde de bizzat kendisi onlara durumu arz ederdi. Nefhu't-Tayyib adlı Arapça Endülüs tarihini anlatan eserde belirtildiğine göre bu Ayşe, hüsn-ü hat sanatına da sahip olup Kur'an-ı Kerim yazardı. Hayatı boyunca hiç evlenmemiş olup miladi 1009 veya 1010 yılında vefat etmiştir. Vaktiyle bir şair kendisiyle evlenmek istemiştir. Ona ret cevabı olarak o da şu kıt'ayı yazarak göndermiştir: ‘Ben bir dişi aslanım. Lakin ömrüm oldukça nefsimin hiçbir kimseye ram olmasını istemem. İstemiş bile olsam köpeğe icabet etmem ki, şimdiye kadar nice aslanlara kulak asmadım.’” (Zihni Efendi, 1982:11-12). Ayşe Kurtubiyye'nin Endülüs'teki en büyük kütüphaneye sahip olduğu da rivayet edilir (Özdemir, 2013: 159). Kurtubalı şair ve belagat uzmanı Ayşe bint Ahmet bin Kadim için, İbn Beşküval “anlayış, zekâ ve ilim açısından Endülüs'teki en üstün kadınlarından.” demektedir (Aktaran, Özdemir, 2013: 159).

Ayşe el-Kurtubiyye'ye ait olan şiirlerden biri şöyledir (Fevvaz, Fevvaz, 1895/1312 h.: 292).

ولا برحت معاليه تزيد	أراك الله فيه ما تريد
تؤمله وطالعه سعيد	فقد دلت مخايله على ما
حسام له وأشرقت البنود	تشوقت الجياد له وهز ال
إلى العليا ضراغمة أسود	وكيف يخيب شبل قد نمته
من العليا كواكبه الجنود	فسوف نراه بدار في سماء
زكا الأبناء منكم والجدود	فأنتم آل عامر خير آل
وشيخكم لدى حرب وليد	وليدكم لدى رأي كشيخ

Allah onun üzerinde sana istediğini gösterebilir,

Yüksek makamları devam etsin,
 Özellikleri mutluluk verici, hayalleri de arzuladığını işaret ediyor.
 Asil atlar onu özledi,
 Onun için kılıç sallanmıştı ve sancaklar parladı,
 Aslanlar tarafından yüksek makama ulaştırılan bir yavru nasıl kazanmaz,
 Askerleri onu gökyüzünde makamı olan bir hilal gibi görecektir,
 Siz Amir ailesi en iyi hanedir torunlar ve atalarınız tertemiz çıkmış,
 Çocuklarınız ilimde büyük adamlar gibi,
 Büyük adamlarımız ise savaşta gençleriniz gibidir.

3.4.3. Şühde el-Kâtibe

Şühde bint Ebi Nasr Ahmed b. El-Ferec b. Ömer el-Ebri Şühde, yazısı güzel olup bir çok kitap istinsah ettiği için “Katibe”, çok uzun yaşadığı için “Muammere” ve kadınlar arasında ilmiyle şöhret bulduğu için “Fahrünnisa” gibi lakaplarla anılırdı. Şühde, V. yüzyılda (hicri kameri) yaşamış ve hitabet yeteneği güçlü Müslüman kadınlardan biridir. O, şairliğinin yanı sıra seçkin bir bilgin ve tanınmış bir müderristi. Sekiz yaşında hadis öğrenmeye başlayan Şühde, Bağdat’taki en muteber isnat silsilelerine sahip olduğu için “Müsnidetü’l-Irak” diye ün kazanmıştı. Onun rivayetlerine sahip olmak isteyen talebeler, uzak yerlerden gelip kendisinden icazet alır ve hadis yazarlardı. Bu sebeple hadisçiler ona “Cihet” unvanı vermişlerdir (Kurt, 2017: 198). Şühde, Ferruhzad’a göre el-Kâtibe Bağdat’ta Ulu Cami’de ders de verirdi. Erkekleri tarih ve edebiyat alanında eğitirdi. Bu, o günün şartlarında nadir rastlanılan bir durumdu. Şühde’nin derslerine önemli ilim adamlarının, edebiyatçıların ve bilginlerin katılması ve onun derslerini dinlemesi, bu kadının kişiliğinin ve ilmi derinliğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla Şühde’nin İslam edebiyat tarihinde özel bir yeri olduğunu ve bu alanda en parlak bilginlerle anılabileceğini söyleyebiliriz mümkündür (Ferruhzad, 1999\1387: 1144). Şühde’nin büyük bir kalabalık tarafından takip edilen derslerinde tutulan değerli notların, meşhur oryantalistlerden A. V. Kremer’in elinde olduğuna dair rivayetler vardır. Şühde’den geriye kalanlar arasında Bağdat’ta tekke ve medrese gibi hayır kurumları da vardır (Zihni Efendi, 1982:408). Saray görevlilerinden biri ile evlenen Şühde yüz yıllık ömrünü ilimle taçlandırmıştır (Özafşar, 2000: 194).

3.4.4. Fatıma Hattate

İslam dünyasında, hüsn-i hat -güzel yazı- alanında yetişmiş pek çok sanat erbabı bulunmaktadır. Bunların arasında, meşhur olmuş birçok kadın sanatçı da vardır. Hüsn-i hat sanatı alanında başarılı olmuş bu kadınlar sadece hüsn-i hat konusunda meşhur olmuş

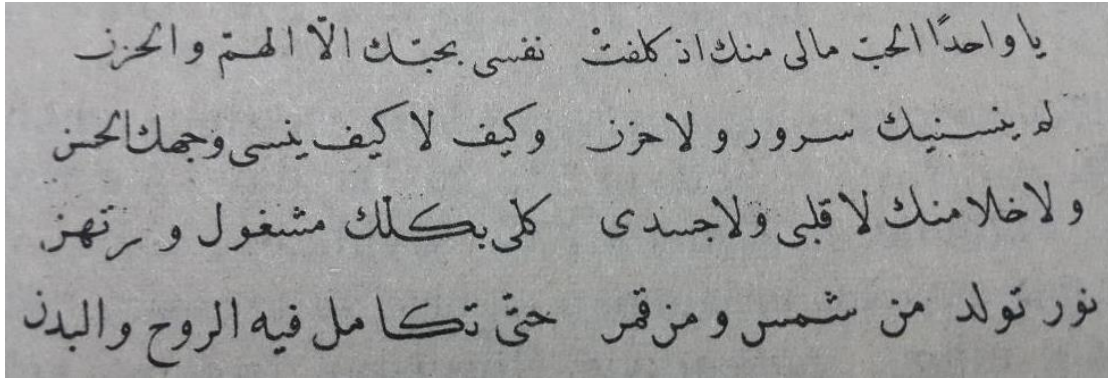
değillerdir. Bununla birlikte şiir, edebiyat musiki, fıkıh gibi diğer alanlarda da başarı göstermişlerdir (Akgül, 2006:164).

Hicri III. yüzyılda yaşamış olan Fatıma Hattate, Fazıl Hasan bin Ali Akra'nın kızıdır. Döneminin seçkin kadınlarından biridir. Özellikle hattatlık/güzel yazı konusunda eşsiz denecek kadar meşhurdur. Onun hattatlık konusunda İbn Bevvab olarak tanınan Alaeddin Ali bin Hilal'in yolunu takip ettiği rivayet edilir. Fatıma, yazı konusunda kendi üstatlarını dahi geride bırakmıştır. Onun güzel yazısı halk arasında darbimesel haline geldi. Rumlara yazılan Sulhname'yi Fatıma Hattate yazdı ve bunun Tuğrul beyin veziri Abdülmelik Kenderi'den bin dinar aldı. Fatıma Hattate, hadis ilmine de vakıftı. Eski eserlerde ondan hadisler nakledilmiştir (Ferruhzad, 1999/1378: 1234).

3.5. MÜZİKLE İLGİLENEN KADINLAR

3.5.1. Uleyye

Abbasiler döneminde sarayda çok sayıda şarkıcı vardı ve bu şarkıcılar arasında halifelerin kızları ve kardeşleri de bulunmaktaydı. Uleyye bint el-Mehdi de bu şarkıcı kadınlardan biridir. Uleyye, şiir alanında çok usta bir isimdi, kendisinin bir şiir divanı vardı. Bunun yanında müzik alanında da son derece yetenekliydi (Akgül, 2006: 164, Yardım, 1976: 352). Uleyye, Abbasi halifesi Mehdi'nin kızı olup Bağdat'ın en maharetli kadınlarından ve Abbasi sarayının yıldızlarından. Şair olmasının yanı sıra müzik alanına da hâkimdi. Yetkin hocalardan dersler aldı. Sadece erkeklerin bestekârlık yaptığı bir dönemde çok başarılı besteler yaptı. Saray şarkıcıları bu besteleri sarayda icra ederlerdi. Uleyye'nin sesi de çok güzeldi. Rivayete göre 73 şarkı bestelemişti ve babası onun şarkılarını çok beğeniyordu. Halife olan babası, onun en büyük destekçisiydi (Ferruhzad, 1999/1378: 1211). Uleyye, sadece şiir ve müzik alanlarındaki başarısıyla değil, aynı zamanda iffeti, dindarlığı ve ibadetine düşkünlüğüyle de dikkat çekerdi (Akgül, 2006: 164). Zihni Efendi, Uleyye'nin, Tall isminde bir kölesi olduğunu ve şiirlerinde onunla konuştuğunu belirtir. Aşağıda vereceğimiz beyitler de Zihni Efendi'nin Meşahürü'n-Nisa adlı eserinde geçmektedir (Zihni Efendi, 1982: 72):

Ey tek sevgilim! Senin sevginle meftun oldu olalı, ruhumun ağlamadan, üzüntü ve kederden başka bir nasibi yoktur.

Seni bana ne sevinç ne hüzn unutturamamıştır. Senin tatlı yüzün hiç unutulabilir mi?

Senden ne kalbim ne cesedim hâlî/boş olmamıştır. Zahir ve batınım bütünüyle seninle meşguldür.

(Sonra hitaptan gaybete iltifat ile) o bir nurdur ki güneş ve aydan doğmuş cisim ve can kendisinde kemal miktarını bulmuştur.

3.5.2. Zelfa

Yunus el-Katib, Emeviler döneminde yaşamış bir yazardır. Musiki ve kadın şarkıcılar hakkında bir eser kaleme almış, İsfehani de bu kitaptan bazı bölümleri eserinde naklederek bugüne kadar gelmesini sağlamıştır. (Savaş, 2006, 53). Bu bilgi, Emeviler döneminde kadınların müzikle ne kadar ilgili olduğu konusunda önemli bir kaynak niteliğindedir. İşte, Emeviler dönemine ait kadın şarkıcılardan biri de Zelfa'dır (Akgül, 2006: 164). Zelfa, Medine'de doğdu. Zelfa'nın güzelliği ve yetenekleri Medine halkını kendisine hayran bırakmıştır (Zihni Efendi, 1982: 271).

Zelfa, Gençliğinden beri şiir okumaya ilgi duyardı. O, Arp ve Rebap çalma konusunda ustaydı. Zelfa, defalarca cariye olarak alınıp satıldı. Onun ilk alıcısı Abdulmelik'in oğlu Said'dir. Ardından Said'in kardeşi Süleyman'a verildi ve orada kalıcı oldu. Yetenekli bir şair olan Abdulmelik'in oğlu Said, Zelfa'yı çok severdi. Ona birçok şiir yazdı. Bu şiirler Bağdat halkının dilinde dolaşır. Şiirden anlayan zevk sahibi kimseler de bu şiirleri okurdu. Arapların yerleşik olduğu bölgelerde Zelfa'dan geriye güzel anılar kaldı (Ferruhzad, 1999/1378: 981). Zihni Efendinin, "Meşahirü'n-Nisa" adlı eserinde geçen "Zelfa bir yakut tanesidir ki, köylü

kesesinden çıkmıştır” beyit onu anlatmaktadır. Ayrıca Zelfa’da geriye şu dizeler kalmıştır (Zihni Efendi, 1982: 271):

عباد الله من لي بدواء ما لا يشتكى وعلاج ما لا يسمي. طال الحجاب
وأبطأ الجواب. والقلب طائر والعقل عازب. والنفوس والهة والفؤاد
مختلس والنوم محتبس. رحمة الله على قوم عاشوا نجلدا وما تواركدا. ولو
كان إلى الصبر حيلة أو إلى ترك الغرام سبيل لكان امرأ جبيلاً.

Ey Allah’ın kulları!

Şikayet etmeyenin devası bendedir,

İlaç belirsizdir, uzun duvak cevabı yavaşlattı,

Akıl bakirdir,

Kalp havalanmış,

Nefis kırılğan,

Kalp değişken,

Uyku düzensiz,

Tanrı bir millete merhamet etmiş; bu millet iyi yaşadı ve kahırdan öldü,

Eğer sevgide hile varsa, bu sevgiden vazgeçmek daha iyidir.

ألا رب صوت رائع من مشوه
يروعد منه صوته ولعله
قبيح المحيا واضع الأب والجد
إلى أمة يغري معاً والى عبد

“Güzel ses, her ne kadar söyleyeni çirkin ve asaletsiz olsa da insana elbette tesir eder.

3.5.3. Atike bint Şehde

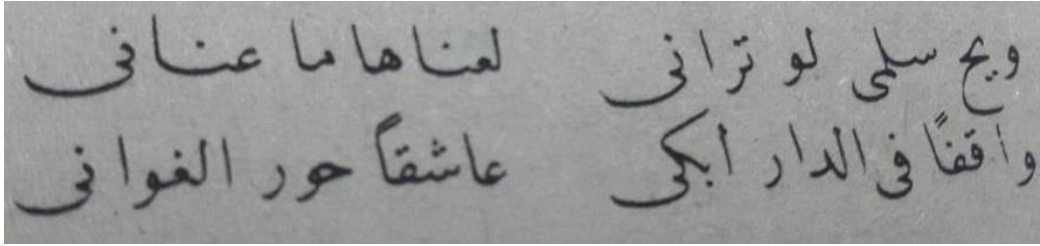
Ferruhzad, Kadın Ansiklopedisi adlı iki ciltlik Farsça eserinde, Abbasiler döneminde yaşayan Atike hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: Atike, Harun Reşid sarayının önemli şarkıcılarından ve Medinelî Şehde'nin kızıdır. Şehde Mekkeli olup Velid bin Yezid'in sarayında yaşayan ve döneminin en yetenekli şarkıcılarından ve müzisyenlerden biridir. O, birkaç öğrenci yetiştirmesinin yanı sıra Harun Reşid sarayının parlak yıldızlarından biri olan kızı Atike'nin eğitimini de üstlenmiştir. Şehde'nin ağıt okuduğu zamanlar da olmuştur. Ayrıca onun dini sohbet meclisleri de Mekke'de çok meşhurdur. Döneminin diğer şarkıcılarına göre daha maharetli ve daha gözde bir kişiydi. Atike, şarkıcılığının ve enstrüman çalmasının yanı sıra musiki konusunda bir otoriteydi. Kendisi, aynı zamanda bir bestekârdı (Ferruhzad, 1999:1190). O, Birçok kızı eğitmekle kalmamış, önemli müzik otoritelerinden İshak Mavsilî ve daha önce kendisinin kölesi olan Muharrîk de onun eğitiminden ve gözetiminden geçmişlerdir (Zarî'i ve Kazîmi, 2014/1393: 434). Atike'den kalan birkaç besteden, Müzik Sanatı Ansiklopedisi olan Eġani'de ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Atike'nin doğum ve ölüm tarihleri kesin değildir. Ancak hicri kameri ikinci yüzyılda Abbasiler döneminde yaşadığı kesindir (Ferruhzad, 1999/1378: 1190). Zihni Efendi, İsfehani'nin "Eġani" adlı eserinde geçen bir olayı nakleder. Olay şöyle gerçekleşir. Bir gün cariyelerden biri, halifenin ve Atike'nin de bulunduğu bir ortamda ders verirken, Atike'nin bestesinde el-Kiram yazan yeri yanlışlıkla er-Rical diye okur. Bunun üzerine Atike bu hatayı düzeltir ve Bendar isimli itibarsız bir adama atıfta bulunarak "O da, erkektir fakat şerefli kimselerden sayılır mı?" diye sorar. Bu tenkit, gerçekten çok yerinde bir tenkittir (Zihni Efendi, 1982: 35).

3.5.5. Feride

Abbasiler döneminde seçkin ve zengin olan her ailenin evinde şarkıcı bir cariyeye barındırdığı bir dönemde yaşayan Feride (Yardımlı, 1976: 351), Hicaz'da doğmuş, yetenekli bir şarkıcıdır. Güzel sesi ve müzik enstrümanlarını çalma konusundaki başarısı sayesinde şöhrete kavuşmuştur. Meşhur olmadan önce Furuşan'ın eline esir düşmüştür. Furuşan onu, Bağdat'ta Bermekilere satmış ve de Feride, Bermekilerin parlak döneminde büyük bir başarıya ulaşmıştır. Feride, Bermekilerin gözden düştüğü dönemde Bağdat'tan kaçmış ve saklanmıştır. Sonra tekrar Bağdat'a geri dönmüştür. Halife Emin'in sarayında eski parlak dönemine geri dönmüştür. Ancak bu da uzun sürmemiştir. Emin'in tahttan indirilip katledilmesinin ardından Feride, bir kez daha Abbasi sarayından kovulmuştur. Ardından, Bağdat'taki devlet adamlarından biriyle evlenmek zorunda kalmıştır ve bu evlilikten bir oğlu olmuştur. Kocasının ölümünden sonra tekrar evlenmiştir. Ömrünün sonuna kadar da onunla yaşadı (Ferruhzad, 1999/1378: 1268).

“Kitabu’l-Eğani’nin üçüncü cildinde de kendisinden söz edilmektedir (Zihni Efendi, 1982: 133).

Bunun yanı sıra Feride musiki konusunda çok başarılıydı. Velid bin Yezid’in aşağıdaki güftesini o bestelemiştir.

“Ah keşke Selma beni görseydi,
Bana çektiğini o da çekseydi,
Evde oturup ağlıyorum,
Aşık olduğum huri beni terk ettiği için.” (Zihni Efendi, 1982: 133).

3.6. ŞİİR VE EDEBİYATLA İLGİLENEN KADINLAR

3.6.1. Vellade

Vellade’yi döneminin diğer kadın şairlerinden üstün tutan en önemli özelliği, tarihçilerin ona göstermiş oldukları ilgidir. Her ne kadar Vellade müstakil olarak araştırmalara konu olmasa da Endülüs edebiyatı/şiiri denildiğinde adı mutlaka zikredilmektedir (Kadiri, 2009/1388: 107).

On birinci asırda, Endülüs Emevileri döneminde yaşayan Vellade, 1091 yılının Mart ayında, yaklaşık 80 yaşında vefat etmiştir (Çınar, 2015: 36). Korkmaz, Vellade için “Arap edebiyatının batıda parlayan kadın şairi” der. Vellade bint Müstekfi, halife Müstekfi Billah’ın kızıdır. Soylu bir ailenin sunduğu tüm ayrıcalıklara sahip olarak büyümüş, zevk sahibi ve iyi eğitim almış bir kadındı. Vellade, düzenlediği şiir meclislerinde dönemin erkek şairleriyle şiirler okur ve söyleşilere katılırdı. Vellade’nin birçok hayranı bulunmaktaydı. Bunlarda biri de Zeydun’dur. Zeydun, şair ve aynı zamanda devlet kâtibidir. Bu iki âşık, şiir diliyle hem aşklarını birbirlerine anlatmışlar hem de birbirlerini kıskandırmaya çalışmışlardır (Korkmaz, 2014: 2).

İbn Zeydun’un kaçak olarak İşbiliyye’ye gittiğinde Vellade’ye olan hasretini anlatmak için elli beyitlik bir kaside yazdığı söylenir (Durmuş, 2010: 152). Zihni Efendi, İbn Zeydun’un Vellade’yi anlatırken “Vellade; İlim ve edebiyatla, zerafetiyle, güzel sözü ve güzelliğiyle insanın

gönül ve gözünü tamam kılmakta, gönül ve akılları alıp çalmakta, ihtiyarlık ve düşkünlüğü bayağı gençlik tavrına çevirmek raddelerinde idi” şeklinde ifadeler kullanmıştır (Zihni Efendi, 1982: 284). Vellade'nin şiirlerinin konusu genellikle aşk, övgü ve hiciv içeriklidir (Çınar, 2015: 36; Şeyban, 2014: 133). Ayrıca boş zamanlarını doğayla iç içe geçirdiği için işlediği konulardan biri de doğadır (Kadiri, 2009/1388). Vellade'nin eğlenceli, kışkırtıcı ve hiciv içeren şiirleri sevdiğinden bahsetmektedir (Hammond, 2003: 49). Aşağıda Vellade'ye atfedilen dizeler, bir örnek olması açısından verilmiştir. Bu tarz bir şiire en iyi örnek olarak, Vellade'nin kendisini ne kadar açık bir şekilde ifade edebilen bir kadın olduğunun en iyi göstergesi olarak aşağıdaki şiir verilebilir (Özdemir, 2013: 54):

“Allah hakkı için yücelere layığım ben,
Başım dik yürürüm gururla ve eğilmeden,
Uzatırım yanağımı beni sevene,
Bahşederim öpücüklerimi dileyene.”

Aslında Kadiri tarafından verilen bilgilere göre Onun şiirleri farklı eserler aracılığıyla bugüne kadar ulaşmıştır (Kadiri, 2009/1388: 108).

Bu şiirlerden biri de Vellade'nin İbni Zeydun için yazmış olduğu bir kasidedir. Bu kasidede Vellade sevgilisinden uzak kalmış olmanın verdiği acıdan şikâyet etmektedir:

سبيل فيشكو كل صبّ بما لقي	ألا هل لنا من بعد هذا التفريق
أبيت على جمر من الشوق محرق	وقد كنت أوقات التزوار في الشتا
لقد عجل المقدور ما كنت أتقي	وكيف وقد أمسيت في حال قطعة
ولا الصبر من رقّ التشوق معتقي	تمر الليالي لا أرى البين ينقض

“Bu ayrılıktan sonra var mı acaba,
Aşğın şikâyetini sunacağı bir lahza,
Kışın beni ziyaret ettiğin her anda,
Gecelerdim içimdeki ateşin koruyla,
Günler nasıl geçsin ayrılık acısıyla,
Kader korktuğum şeyi getirdi başıma,
Ayrılık bitmiyor geceler aksa da,
Sabrın da niyeti yok beni azada.” (İshakoğlu, 2017: 162).

Vellade, yine başka bir şiirinde sevgilisine şöyle sitemde bulunmaktadır:

لو كنت تتصف في الهوى ما بيننا
لم تهو جاريتي ولم تتخير
وتركت غصناً مثمراً بجماله
وجنحت للغصن الذي لم يثمر
ولقد علمت بأنني بدر السماء
لكن ذهبتي لشقوتي بالمشترى

“İnsafı olsaydın biraz aşkımıza,
Gönül vermezdin benden başkasına,
Bıraktın güzel meyveleri dalında,
Yöneldin meyve vermeyen ağaca,
Biliyorsun benzediğimi dolunaya,
Değiştin beni Jüpiter yıldızına.” (İshakoğlu, 2017: 162).

Vellade; şiir, edebiyat, gramer ve dil konusunda uzmandı. Oldukça iyi bir eğitim almış ve döneminin çok ötesinde bir birikime sahip olan entelektüel bir kadındı. Vellade, kendi mal varlığıyla, köle kızların ve kadınların dil, edebiyat, müzik ve şiir alanında eğitim alabileceği bir medrese kurmuş ve burada bizzat müderrislik de yapmıştır. Vellade, hiçbir zaman peçe kullanmamış ve hiç evlenmemiştir (Çınar, 2015: 36). Arap edebiyatı hakkında yazılan kitaplarda isminden çokça bahsedilmiştir (Zekimani, 2005/1384). Vellade kendi döneminde yaşamış kadınlar için bir rol model olma özelliği de taşımaktaydı (Kadiri, 2009/1388: 111).

3.6.2. Hamdune

Çınar’a göre, Endülüslü kadın şairlerin en önemlilerinden biridir (Çınar, 2015: 36). Hamdune, IX. yüzyılda Kurtuba’da doğmuş ancak, Endülüs’te büyümüştür. O, şiir, edebiyat ve müzik bilgisiyle Endülüs’te eşsizdi. Hamdune’den geriye kalan birçok Arapça şiir, Arap edebiyatının iftiharlarından sayılmaktadır (Ferruhzad, 1999/1378: 750). Zihni Efendi, Hamdune’nin Zeyneb adında bir de kız kardeşi olduğundan bahseder. Zeyneb de Hamdune gibi ilim ve irfan sahibi bir kadındı. Hamdune ve Zeyneb’in memleketleri olan Vadiaş’a bağlı Gırnata’da meşhur kadınlara Arabiyyat denirdi. Arabiyyat, bir kadının soylu bir aileye mensup olduğu ve ilim sahibi olduğu anlamına gelirdi. Zeynep ve Hamdune de bu özellikleriyle meşhur olduklarından onlara da Arabiyyat denirdi (Zihni Efendi, 1982: 217).

Ondan kalan ya da onun için yazılan iki şiir aşağıdaki gibidir (er-Rumi, 1993: 1211):

أباح الدمع أسرارى بوادي
له في الحسن آثار بوادي
فمن نهر يطوف بكلّ روض
ومن روض يرفّ بكلّ وادي
ومن بين الأطباء مهة أنس
سبت لبي وقد ملكت فوادي

وذاك الأمر يمنعني رقادي
رأيت البدر في أفق السواد
فمن حزن تسربل بالسواد

لها لحظ ترقّده لأمر
إذا سدلت ذوائبها عليها
كأن الصبح مات له شقيق

وما لهم عندي وعندك من ثار
وقلّ حماتي عند ذاك وأنصاري
من نفسي بالسيف والسييل والنار

ولما أباى الواشون إلا فراقنا
وشتّوا على أسماعنا كلّ غارة
غزوتهم من مقلتيك وأدمعي

Gözyaşı bir vadide gözlerimi ifşa etti,

O vadinin belli güzellikleri vardır,

Bir taraftan her bahçede dolaşan ırmak,

Diğer taraftan her vadide açıp yaylayan bahçe vardır,

Geyiklerden gönlümü çalan, yüreğimi esir eden sevimli bir geyik dişi,

Göz bebeğini bir sebep için uyutuyor,

O sebep benim uykumu engelliyor,

Perçemlerini serbest bırakırsa karanlık ufukta ayı görürsün,

Sabahın bir öz kardeşi ölmüş gibi görünüyor,

Bu üzüntüden dolayı siyah ile örtüldü.

Dedikoducu ne bende ne sende, intikam sebebi olmasa bile ayrılmamız için ısrar edip

Kulaklarımıza her türlü saldırı ile hücum edip o durumda destekçi ve koruyucularım azaldıysa,

İki göz pınarı gözyaşlarım ve nefsimden kılıç, sel ve ateş vasıtasıyla onlarla savaştım.

3.6.3. Sükeyne bint Hüseyin

Emeviler döneminde yaşamış olan Sükeyne'nin annesi, İmru'l-Kays'ın kızı Rubab'tır. Sükeyne'nin asıl isminin Eymume veya Âmine olduğu, Sükeyne'nin ise lakabı olduğu rivayet edilir. Sükeyne birkaç kez evlendi. Önce amcasının oğlu Abdullah b.Hasan b.Ali b. Ebi Talib'le, sonra Mus'ab b. Zübeyr'le evlendi. Kocası Mus'ab vefat edince, Abdullah b. Osman el-Hızami'yle evlendi. Onun da ardından el-Esbağ b. Abdilaziz b. Mervan'la nişanlandı ancak nişanlılık sürecinde ayrıldı. Ondan sonra Zeyd b. Amr'la evlendi. En son İbrahim b. Abdirrahman b. Avf ile evlendi (Karaca, 2010: 62-63). Sükeyne, Mus'ab ile evli iken Ayşe binti Talha da Mus'ab'ın nikâhı altındaydı. Yaşadıkları dönemin meşhur kadınlarından olan bu iki kadın aralarındaki gerginlikleri şiir yoluyla dillendirmişlerdir (Kamacı, 2015: 141).

Sükeyne, çocukluk yıllarında çok acı tecrübeler yaşamış ve üzücü sahneler şahit olmuştur. Yezîd'e biat etmekten kaçınan ve Mekke'ye sığınan babası Hz. Hüseyin'le birlikte

yolculuk yaptı (28 Receb 60/4 Mayıs 680). Ailece Mekke’de birkaç ay kaldıktan sonra Kûfe’ye gitmişlerdir. 10 Muharrem 61’de (10 Ekim 680) Kerbelâ olayından sonra esir alınmıştır. Esir olarak önce Kûfe’ye, oradan da Yezîd b. Muâviye’nin sarayına götürülmüştür. Sükeyne daha sonra yakınlarıyla birlikte Medine’ye gönderilmiştir. Bir süre sonra da annesini kaybetmiştir. Sükeyne, halası Seyyide Zeyneb bint Ali ile beraber bir süre Mısır’da yaşamıştır. Halasının ölümünden sonra tekrar Medine’ye dönmüştür (Görgün, 2010: 46).

Sükeyne, evinde edebiyat-şiiir meclisleri tertip etmesiyle ünlüydü. Bu meclislerde şiiirler okunur, şarkılar söylenirdi. Dönemin önemli şiiirleri bu meclislere davet edilirdi. Edebi sohbetler yapılırdı (Karaca, 2010: 68).

Sükeyne’nin şiiir, estetik, musiki, mizah gibi birçok alanda bilgi sahibi olduğu kaynaklarda yer almıştır. Ayrıca Sükeyne, entelektüel bir çevreye mensuptu. Soylu bir kadındı ve çok iyi bir eğitim almıştı. Musiki ve edebiyat alanında derin bir donanıma sahipti. Ayrıca çok güzel, zeki, zarif bir kadındı ve çok ince bir espri anlayışına sahipti. Tüm bu özellikler onun Medine’de dikkat çekmesine, ilgi odağı olmasına sebep olmaktaydı (Karaca, 2010: 68).

Sükeyne, entelektüel sosyal yaşamının yanı sıra evlilikleri ve güzelliği ile de gündem olan bir kadındı. Yine kaynaklarda en çok öne çıkan özellikleri derin duygusallığı, asaleti ve zekâsıdır. Sükeyne, aynı zamanda Hz. Muhammed ile kan bağıının bulunması ve Kerbela olayının şahitlerinden olması dolayısıyla Şii kaynaklarda da çok yer almıştır. Dini bir kimliğe de sahip olan Sükeyne, kendi evinde hadis dersleri vermiştir. Ayrıca kendisi de babasından hadisler rivayet etmiştir. (Görgün,2012: 46). En önemli özelliklerinden biri de Evinde ağırladığı âlimlere sorular yöneltmesi, fikirlerini alması ve onlarla istişare etmesiydi (Zeydan, 2007/1386: 923).

Her zaman önemli şehir merkezlerinde yaşaması Sükeyne’nin kültürel birikimine oldukça katkı sağladı. Sükeyne şiiirlerle ve aristokrat kadınlarla meclisler tertip edip sohbetler yapmayı seviyordu. Sükeyne’den geriye birkaç beyit şiiir baki kalmıştır. Sükeyne’nin asıl alanı şiiir eleştirisidir. Cerîr b. Atıyye, Ferezdak, Küseyyir, Cemîl, Nusayb b. Rebâh ve Ehvas gibi şiiirlerin şiiir atışmalarında Sükeyne, hakemlik yaptı. Sükeyne meşhur şiiirlerin şiiirlerini okur, düzeltir ve eleştirilerde bulunurdu. Onun şiiir zevkine güvenen şiiirler de onun eleştirileri doğrultusunda şiiirlerinde düzeltmeler yaparlardı. Sükeyne, beğendiği şiiirlere ödüller de verirdi. Hatta Sükeyne bir ara şiiir Ubeydullah b. Süreyc’i himayesine de aldı (Görgün, 2012: 46; Mutlak, 2012/1391: 68; Zekimani, 2005/1384).

Sükeyne, yaşadığı dönemi fikri ve manevi anlamda etkilemiş önemli bir şahsiyettir. O dönemde Medine’de aristokrat kadınlar arasında dönemin önemli şahsiyetlerini kendine çekme gibi bir rekabet söz konusuydu. Bu rekabetlerin baş rakiplerinden biri de Sükeyne’ydi. Sükeyne,

katıldığı ortamı güzelliği, zekâsı ve mizah anlayışı ile canlandırmıştır. Çevresinde daima çok sayıda dostu ve arkadaşı bulunurdu. Emevi Halifesi Velid'in karısı Ümmü'l-Benin de bunlar arasındaydı. Bu dostluk, onun sarayda da etkin olmasını sağlamıştı. Sükeyne, eleştiril yapısından dolayı, aynı zamanda kendisinden çekinilen bir insandı (Karaca, 2010: 77). Ayrıca Sükeyne, oldukça politik bir kadındı. Döneminin yöneticilerinin yaptıkları yanlış uygulamaları eleştirmekten asla kaçınmamıştır. Düşüncelerinden, korkmadan açık yüreklilikle bunu ifade etmiştir (Taslaman, 2019: 39). Kısacası Sükeyne, kendi döneminde yaşayan kadınlara hem bilgisi hem de duruşuyla örnek olmuş asil, entelektüel bir kadın olarak tarihte iz bırakmayı başarmıştır.

3.6.4. Fatıma Hoşab

VIII. yüzyılda (hicri kameri) yaşamış olan Fatıma Hoşab kendi döneminin önemli hatip ve sanatkârlarındandır. Sekizinci yüzyılda, Şam'da büyük bir şöhret ve itibara sahipti. Özellikle yazdığı çok sağlam ve derin muhtevalı kasidelerle kendi döneminin şairlerden hiç geri kalmamıştır. Onun kasideleri, Arap edebiyat hazineleri arasındaki yerini almıştır (Ferruhzad, 1999/1378: 1229).

3.7. MUTASAVVIF KADINLAR

3.7.1. Şavane

İslam tarihinde evliya kadınların tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Tarikatlarda velilik sadece erkeklerin değil, kadınların da alabildiği bir sıfattı. Allah dostluğu söz konusu olduğunda cinsiyetler arasında hiçbir ayırım yoktu, aksine tam bir eşitlik söz konusuydu. İslam tarihinde İslam anlayışı içinde neşv-ü nema bulmuş olan tasavvuf, kadınlara veli olabilme imkânı sunmuş bir anlayış olagelmıştır (Smith, 1991: 31). Bu kadın sufilerden biri de Şavane'dir. Şavane'nin nereli olduğuyla ilgili ihtilaf bulunmaktadır. Molla Cami, Şavane'nin İranlı olduğunu söylerken, Sülemi'nin de dâhil olduğu diğer tarihçiler ise onun Übülleli olduğunu yazarlar (Kul, 2003:163). Şavane, hicvi birinci asrın sonlarında yaşamış, döneminin kadınlarına vaazlar veren, onlara nasihatler eden ve etkili bir şekilde şiirler okuyan irfan sahibi bir kadındı. Gözlerinde ilahi aşktan dolayı hep yaşlar olurdu. "İsterim ki ağlaya ağlaya gözlerimde yaş kalmasın. O dereceye kadar ki, cesedimde kanı kalmış bir uzvum kalmaya." derdi. Dönemin ilim irfan sahibi ileri gelen şahsiyetleri onun meclislerinde bulunur, onun dua ve öğütlerini almak isterlerdi. Meclisinde abid ve zahid gönül ehli olanlar hazır bulunur, ondan dualar alır ve kendilerine teveccüh etmesini isterlerdi. Fudayl b. İyaz el-Horasani gibi önemli evliyalardan biri bile Şavane'yi görmeye gelmiş ve onun ilim ve irfanından istifade etmiştir (Zihni Efendi, 1982: 398-399).

Genel anlamda, Şavane'nin irfan anlayışının temelinde Allah sevgisi vardır. Yaşamında sürekli olarak bir hüznün hali barındıran Şavane, kendisine ağır bir nefis terbiyesi uygulardı. En bilinen özelliği de sürekli Allah aşkıyla gözyaşı dökmesiydi. Onun sürekli hüznün duygusu hissetmesi ve ağlamasının nedenlerinden biri kendi eksikliklerinin farkında olmasıdır. Şavane, sürekli olarak nefisini hakir görür ve “Şavane kim ki? O, isyankâr siyah bir cariyeye!” derdi. Ölümden ve ölümden sonra hesap vermektan korkardı. Etrafindakilere “Ey ölüler, ey ölülerin çocuklar, ey ölülerin kardeşleri!” diye hitap eder ve onlara öğütler verirdi (Çubukçu, 2006: 83). Ayrıca “Ağlamaya gücünüz yetmiyorsa ağlayanlara karşı şefkatli olunuz. Ağlayan, perişan halinin farkında olduğu için ağlar. İşlediği cürmü bilir ve önüne açılan uzun yol için neler gerektiğini sezer...” derdi. Yine bir gün ağlayarak Allah'a şöyle yakardı: “Allah'ım, seni sevdiğim için gönlüne aşk ateşi düşen ve susayan kimse, ebediyen kanmaz/doymaz. Zira onun susuzluğunu bu âlem suyu gideremez.” Hizmetçisi “Onu gördükten sonra bir defa dahi maddi şeylere gönlümü kaptırmadım. Hiç kimseyi küçümsemedim” diyerek Şavane'nin onun hayatını nasıl değiştirdiğini ifade etmektedir (Kul, 2003: 163).

Şavane'nin “Sevgiliye kavuşmaktan mahrum kalıp hep onu görmeyi özleyen göze ancak yaşlı olmak yakışır.” demesinden anlıyoruz ki, onun hüznünün ve gözyaşlarının temelinde aslında sevgiliye olan özlem vardır. Yine Şavane'nin ”Her hastalık için dağlarda şifa veren bitkiler var, ama ilahi aşka tutulanların ilacı yok.” sözleri de bu özlemin bir başka yansımasıdır. Onun için Allah sevgisi diğer her şeyin üstündedir. Şavane, bu sevgi sayesinde umudunu da yitirmemiştir. “Günahlarımdan korkuyorsam da sana olan sevgimin beni kurtaracağından ümitliyim.” Sözü, onun korktuğu kadar ümitli olduğuna da gösterir. Tasavvuf ehlinin çoğu bekâr olmasına rağmen Şavane, evliydi ve bir de oğlu vardı. Kaynaklarda eşi ve oğlu olduğu rivayet edilmiştir. Bu özelliği ile de Şavane'nin tasavvufta diğerlerinden ayrı, önemli bir yeri vardır (Çubukçu, 2015: 83-84).

Şavane'nin şiirleri genelde Arapça olup, buna örnek olarak aşağıdaki dizeleri verebiliriz (Hüseyni, 2004\1383: 46)

فوافى المنيه قبل الامل
فعاش الفسيل و مات الرجل
و يوشك يوماً ان يخاف كما امن

يؤمل دنيا لتبقى له
حثيراً يروى اصول الفسيل
لقد امن المغرور دار مقامه

Yukarıdaki Arapça şiirin Farsçası şu şekildedir (Hüseyni, 2004/1383: 46):

امید دارد که دنیا برای او بماند، اما مرگ پیش از آرزو او را در می‌یابد. بسرعت ریشه های
نهال خرما را آبیاری می‌کند اما نهال می‌ماند و مرد می‌میرد.
و بیتی دیگر که گفته‌اند شعوانه مرتب آن را در خانه می‌خواند و می‌گریست و زاهدان نیز
با وی می‌گریستند(ابن جوزی، همان؛ مناوی، همان).

شخص فریفته دنیا، محل اقامتش در دنیا را جایگاه امنی تصور کرده است در حالی که
روزی که باید از آن بترسد همچون روزگار امنیتش نزدیک است.

Dünyanın ona kalmasını istemekteydi
Ama ölüm o arzudan daha önce ulaştı
Hızlıca hurma fidanlarının köklerine su verdi
Hurma büyüdü ama adam öldü
Dünyanın kendisini kandırdığı kimse, dünyayı kendisi için emniyetli zannetti
Oysa ondan emin olduğu gün, ondan kokması gerektiği gündür.

3.7.2. Fatma Bacı

Daha önce de değindiğimiz gibi Türk kültüründe kadın, sosyal yaşamda erkekle eşit konumda bulunmaktaydı. Anadolu'ya geldikten sonra da Türkmen kadınlar bu özelliklerini devam ettirdiler. Özellikle Osmanlı devletinin kuruluş aşamasında kadınlar, erkeklerle birlikte savaşa katılma, avlanma, silah kullanma gibi bir takım faaliyetlerde bulunurlardı ve bu kadınlara “Bacıyan-ı Rum” denirdi. Bektaşî tarikatında kadın müritler “bacı” olarak anılmaktaydı. Şeyhin karısına da anabacı diye hitap edilmekteydi. Anadolu'da yaşayan, ekonomik hayata katkı sağlayan, İslam'ın Anadolu'da yayılmasında etkili olan, tekkelerde sosyal hayata iştirak ederek misafir ağırlama, yoksul ve hastalara hizmet sunma gibi görevleri ifa eden bu kadınların oluşturduğu yapıya “Bacıyan-ı Rum” denmiştir. Bu teşkilat, hem şehirlerde hem de kasaba ve köylerde etkinlik gösterirdi. Bektaşî menkıbelerinde adı geçen şeyh kadınlara bakılırsa, bu yapının oldukça yaygın ve sevilen bir teşkilat olduğu görülür. Bu bacıların sınır boylarında erkek müritlerle birlikte cihat hareketine destek verdikleri de rivayet edilir. Fatma Bacı, Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud el Hoyî'nin karısı olup bu teşkilatın kurucusudur (Kemaloğlu, 2011: 149-151).

Mikail Bayram'a (1981: 61) göre Fatma Bacı, Evhadu'd-Din Hamid el-Kirmani'nin (635/1238) çocukluğunda yaramazlığıyla meşhur olan kızıdır. Köseadağ Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine Tokat ve Sivas, Moğol ordusuna teslim edilmişti. Böylece Kayseri'ye

yönelen Moğol ordusu orada yaşayan Ahilerin direnişiyle karşılaşmıştı. Ancak şehir muhafızının Moğol komutanıyla anlaşması üzerine şehre giren Moğollar, Ahileri kılıçtan geçirmiş, şehri yağmalamış, kadınları da esir almışlardı. İşte bu sırada esir alınan kadınlardan biri de Fatma Bacı'dır. Bu olaylar sırasında Konya'da bulunan Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-Din Mahmut el-Hoyi, Moğollar tarafından öldürülmekten kurtuldu. Ancak bundan sonraki hayatını yoğun bir keder duygusu içinde Moğollarla mücadele içinde geçirdi. Anadolu'da birçok ilin mücadeleye girişmesinde de rol oynamıştır. Fatma Bacı, Moğol esaretinin ardından eşinin yanına Kırşehir'e gitmiş, bir yıl sonra da eşinin vefat etmesinden sonra tekrar evlenmiştir

Fatma Bacı, Hacı Bektaş'ın Velayetname'sinde Fatma Bacı, Fatma Ana, Kadıncık Ana ve Kadıncık olarak anılmış ve birçok yerde kendisinden bahsedilmiştir. Fatma Bacı hakkında sözlü menkıbeler de anlatılmıştır. Bunların arasında hayal ürünü olan şeyler de bulunmaktadır(Çubukçu, 2015: 224).

Bacıyan-ı Rum kadın erkek bir arada sohbetlerde bulunan, zikir ve sema yapan bir teşkilattir. Kadın erkek eşitliği üzere inşa edilmiş bir yapılanmaydı. Bu durum, o dönem yaşayan ve farklı fikirlere sahip çevreler tarafından eleştiriliyordu. Fatma Bacı ile babası arasında geçtiği rivayet edilen bir konuşma da o dönemin bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir. Fatma bacı, babasını, kadın erkek ilişkilerindeki tutumlarından dolayı farklı çevrelerce eleştirildiklerini hatırlattığında babası: benim yanımda, karşımda daima insanlar var, ben onlar kadın mıdır, erkek midir farkında bile değilim demiştir (Önür, 2011: 70). Bu hem o dönemin kadına bakışını hem de Bacıyan-ı Rum'un kadına, kadın erkek ilişkilerine bakışını güzel bir şekilde yansıtmaktadır.

Fatma Bacı, dönemin sevilen, değer verilen kadınlarından biriydi. Hacı Bektaş da, Fatma Bacı'ya çok değer verirdi ve sık sık onu görmeye giderdi. Fatma Bacı, kendisine babasından kalan mirası, erenler için harcamış ve sonunda kendisi yoksul düşmüştür. Bektaş-ı Veli'nin ölmeden önce bu fedakârlıkları ve güzel özellikleri sebebiyle Fatma Bacı'yı kendisini vekili olarak bırakması araştırmacıları şaşkınlık içinde bırakmaktadır (Çubukçu, 2015: 224).

3.8. TIP VE MATEMATİKLE İLGİLENEN KADINLAR

Zihni Efendi, Meşahiru'n-Nisa adlı eserinde İslam öncesi ve sonrasında ilim, edebiyat, siyaset vb. birçok alanda iz bırakmış 1165 Arap, Türk ve İranlı kadının biyografisini içeren bir ansiklopedi olmasına rağmen, söz konusu eserde tıp alanında yalnızca bir kadın doktor tanıtılmıştır. Bu kadın doktorun adı Doktor Zeyneb'dir. Zeyneb ile ilgili verilen bilgi de sadece hangi kabilenin doktoru olduğuyla sınırlıdır. Örneğin Doktor Zeyneb'in nerede ve nasıl bir eğitim aldığından, ne tür hizmet verdiğinden söz edilmemiştir (Akgül, 2006: 173). Kadınların tıp alanına çok ilgi göstermemesinin veya gösterememesinin temel nedeni tıp eğitiminin

oldukça uzun ve meşakkatli bir eğitim süreci gerektirmesi olabilir. İstihdam konusundaki yetersizlikler de diğer nedenler arasında sayılabilir. Zihni Efendi, Meşahiru'n-Nisa'da Zeyneb ile ilgili olarak şu bilgiye yer vermektedir: “(Zeyneb) bir de tabibe-i Beni Eved ismidir ki bazı es’arda varid olmuş ve bitahsis Eġani’nin on ikinci cildinde Muhammed b. Künase’nin terceme-i halinde zikrolunmuştur” (akt. Akgül, 2006: 173)

Corci Zeydan da Zeyneb isimli bir kadın, doktordan bahsederek “Şam bölgesinde, Emeviler döneminde, Beni Hud kabilesinden Zeyneb adında bir kadın, cerrahi ve göz alanında uzmanlığıyla şöhret bulmuştur” demektedir (Yardım, 1976:356). Ancak bu iki Zeyneb, aynı kişi midir bilemiyoruz. İbn Hazm (1995: 129) Güvercin Gerdanlıġı adlı kitabında Endülüslü kadın doktor ve kan alıcılardan bahseder. Aynı şekilde Corci Zeydan da Endülüslü iki doktor kadından daha şu şekilde söz eder. “Endülüs’ün ünlü hekimlerinden Ebu Bekir bin Zühr’ün kız kardeşi ve kızı Endülüs’te yetişen ünlü kadın doktorlardandı. Bunlar yalnızca kadın hastaları muayene ederdi. Bu kadınlar ayrıca Maġrip bölgesinde hüküm süren Muvahhidler Devleti hükümdarlarından Mansur lakaplı Yakub bin Yusuf’un haremleri ve yakınlarının tedavileriyle uğraşırlardı. Mansur haremine bu iki kadın doktordan başkasını sokmazdı (Zeydan, 2012: 143). Taberi de savaşlarda yaralıları tedavi eden Rufeyde isimli bir kadının adını zikretmiştir (Taberi, 1991: 498). Diğer kaynaklarda da Müslüman kadınların savaşlarda ve cephe gerisinde hizmet verdikleriyle ilgili bilgilere rastlamaktayız (Seyithanoġlu, 1986: 55). Ku’aybe binti Said el-Eslemi de savaşlarda yaralanan askerlerin tedavisinde görev alan hemşire kadınlardan biridir (Gözütok; 2016: 181).

3.8.1. Şifa Bint Abdullah

Şifa, Medine’ye hicretten önce Mekke’de Müslüman olmuştur. İslam toplumunda çalışkan, akıllı ve iş bilir bir kadın olarak bilinirdi (Başar, 2011: 35). Şifa, Mekke’de doğumlu ve Kureş’in Adıoġulları kolundan olup Hz. Ömer’in akrabasıdır. Gerçek adı Leyla olmakla birlikte sonradan tıp alanındaki bilgisi ve bu alanda yaptığı hizmetler sebebiyle Şifa olarak şöhret kazandı. Şifa, İslam öncesi hayatında da iyiliksever ve erdemli bir insan olarak bilinirdi. Hz. Peygambere ilk iman eden ve Mekkelilerin işkencelerine maruz kalan sahabelerden biriydi. Şifa, İslam öncesi Ebu Hasme ile evliydi ve ondan Süleyman adında bir oġlu vardı. Daha sonra Ebu Hasme’nin kardeşi Mezruk ile evlenmiş ve künyesi Ebu Hâkim olan bir oġlu ile bir de kızı olmuştur. İslam öncesi dönemde okuma-yazma bilen nadir kadınlardan biri olması hasebiyle Şifa, İslam toplumunda kadınların eğitim faaliyetlerinde de öncü olmuştur (Uraler, 2010: 139). Köksal tarafından aktarıldığına göre Muhammed Hamidullah, Mekke döneminde, on ila yirmi kadar kişinin okur-yazar olduğunu ifade ederken, Ömer’in yakınlarından Şifa Hatun’un, Hafsa’ya okuma yazma öğrettiğinden bahsetmektedir (Köksal, 2010: 92).

Şifâ, İslam'dan önce bir cilt hastalığını dua okuyarak tedavi etmekle meşhur olmuştur. Müslüman olduktan sonra bu işi bıraktı. Ancak hastaları tedaviye devam etmesi noktasında ısrarcı idiler. Şifa, bunun üzerine Hz. Peygambere durumdan söz etti. Hz. Muhammed, Şifa'nın tedavi sırasında okuduğu duaya baktı ve itikada halel getirecek bir durum olmadığını söyledi. Hatta Hz. Peygamber Şifa'dan bu tedavi yöntemini karısı Hafsa'ya da öğretmesini istemiştir. Şifa, Hafsa'nın hem hocası hem de akrabası idi. Bu sebeple onu sık sık ziyaret ederdi. Şifa, Hz. Peygamberin diğer eşlerini görmeye de giderdi. Ayrıca Hz. Muhammed ara ara onun evinde istirahat ettiği için, Şifa bint Abdullah'ın onun için evinde bir yatak tahsis ettiği rivayet edilmiştir (Zihni Efendi, 1982: 400). Şifa, Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetleri döneminde de itibarlı bir konuma sahipti. Hz. Ömer, onu ziyarete gider ve onunla bazı konularda görüş alışverişinde bulunurdu. Hz. Ömer'in Şifa'yı Medine pazarında esnafı denetlemek üzere görevlendirdiği de rivayet edilir.

Şifa, çok güzel hasletleri olan akıllı, bilgili, görgü sahibi ve becerikli bir kadındı. Şifa, Hz. Ömer döneminde Medine'de vefat etti. Şifa bint Abdullah, çok farklı konularda hadis de rivayet etmiştir (Uraler, 2010: 139). Şifa bint Abdullah'ın Medine'de kontrolör (muhtesib) olması, İslam'da kadının sosyal hayatta görünür olması konusundaki düşüncesini ortaya koymakta ve kadınların sosyal hayata katılmasının İslam'a aykırı olmadığını göstermektedir (Toksar, 1993: 76).

3.8.2. Kurtubalı Lübna

Lübna, (ö. 374/984), Endülüs Emevileri döneminde yaşadı (Yılmaz ve Erbaş, 2017: 177). Onun için Labha ya da Labhana isimleri de zikredilmekle birlikte, daha çok Kurtubalı Lübna olarak bilinir. Kurtubalı Lübna, hiç evlenmedi. Hayatı hakkında bize kadar ulaşan çok az bilgi bulunmaktadır. Lübna ile ilgili günümüze ulaşan bilgilerin güvenilirliği de sorgulanabilir durumdadır. Kurtubalı Lübna, Abbasilerden kaçan ve Endülüs'te Endülüs Emevi devletini kuran III. Abdurrahman'ın sarayında yetişti. Kaynaklarda ona birçok vasıf, yetenek ve istidat atfedilmiştir. Onda olduğuna inanılan özelliklerin bazıları şair, müstensih, yazar, kraliyet ailesinin kütüphanesinin kitap satın alma sorumlusu, özel sekreterlik ve matematik uzmanlığıdır (Frederique, 2015: 1). Lübna, İspanyol bir köle olarak doğmuş, daha sonra III. Abdurrahman'ın sarayında çok önemli görevlere getirilmiştir. Saray kâtipliği yaptıktan sonra III. Abdurrahman'ın oğlu II. Hakem'in özel sekreteri olmuş. Hatta bu görevin yanında kraliyet kütüphanesinin başkanlığına da getirildi. Ayrıca Kurtubalı Lübna'nın kütüphaneye yeni kitaplar edinmek amacıyla Kahire, Şam ve Bağdat'a seyahat ettiği söylenir. Lübna, aynı zamanda bir yazardı (Frederique, 2015:1, Yardım, 1976:360). Kurtubalı Lübna, Öklit ve Arşimet gibi ünlü matematikçilerin kitaplarını da tercüme etmiş ve konu hakkında kendi

yorumlarını da yazmıştır. Kurtubalı Lübna'nın Kurtuba sokaklarında çocuklara bazı matematik denklemlerini ve çarpım tablosunu öğrettiği de rivayet edilir. İbn-i Beşkuval onun yazı, dilbilgisi ve şiir konusunda mükemmel olduğunu, matematik konusundaki bilgisinin çok derin olduğunu ve diğer ilimlere de yeterince hâkim olduğunu söyler ve “Emevi sarayı Lübna kadar asil başka birini görmedi” övgülerini yağdırır (Frederique, 2015: 1).

Zihni Efendi'nin “Meşahirü'n-Nisa” adlı eserinde Lübna'dan şu şekilde bahsedilmektedir: “Endülüs Edibelerinden güzel, sarf ilmi, hesap ilmi, şiir ve inşada akranlarından üstün, özellikle hüsn-i hat ve kitabette Abdulhamid'e denk, İbnu'l-Amid'e benzer paha biçilmez bir ‘Yakut’ idi. Melik Hakem'in (III. Abdurrahman'ın oğludur) onu kitabette istihdam ettiği Endülüs tarihinde görülmüştür. ‘Yakut’ tabiri 600 yılının ortaları meşhurlarından olan Yakut el-Musta'sımı'ye işaretir ki, bu yakut, hüsn-i hatta gününün yeganesi idi. Sonrada Lübna'nın (Lübna bint Abdülmevla) adıyla Mustakim Zade'nin Tezkeresinde de müstakil bir hal tercümesi görülmüştür” (Zihni Efendi, 1982: 176). Ömer Rıza Kehhale, “A'lemü'n-Nisa' fi Alemeyi'l-Arab ve'l-İslam” (Arap ve İslam Dünyasında Meşhur Kadınlar) adlı eserinde Lübna'nın yazar, şair, dilbilgisi uzmanı ve çok iyi hattat olduğunu, matematik ve aruz ilmine vakıf olduğunu ve ilmi araştırmalar yaptığını ifade etmektedir (Kehhale, 1984: 287).

3.9. SİYASETTE ETKİLİ OLAN KADINLAR

3.9.1. Terken Hatun

Selçuklu devletinde kadınların, hükümdar üzerinde daima etkileri olmuştur. Dışardan gelen konukların eş olarak, kadın-erkek beraberce ağırlanması Selçuklu geleneğinde mevcuttur. Hatta bu durum bilen yabancı elçiler, öncelikle hükümdar eşlerinin gönüllerini almak isterlerdi. Bu sebeple onlara armağanlar sunarlardı. Bu dönemde hükümdar eşleri ellerindeki siyasi yetkileri kullanmış, gerektiğinde bizzat iktidar mücadelesi vermişlerdir. Birilerini görevden alma yetkileri olduğu gibi ülkeler arasında arabuluculuk da yapmışlardır. Kendi mal varlıklarına sahip bu hatunların idari ve askeri teşkilatları da bulunmaktaydı. Gerekli durumlarda naib olarak ülkeyi yönettikleri de görülmüştür (Can, 2011: 397-399).

Terken Hatun, Selçuklular döneminde yaşamış en akıllı ve politik kadınlardan biri olup Selçukluların önemli hükümdarlarından Melik Şahın karısıdır (Ferruhzad, 1999: 632). Celaliye Hatun olarak da bilinen Terken Hatun'un gerçek adı bilinmemektedir. Ailesi hakkında da tartışmalar varsa da Batı Karahanlılar'ın kurucusu ve ilk hükümdarı Tamgaç Han'ın kızı olma ihtimali çok yüksektir. Terken Hatun ve Melik Şah'ın; Davut, Ahmet, Mah Melek Hatun ve Mahmut adlarında dört çocukları vardır (Bezer, 2011:510). Terken Hatun, kendi adına 12.000

kişilik bir süvari birliğine sahipti (Üçok, 2011: 224). Terken Hatun, Bağdat ziyareti sırasında Melikşah'a eşlik etmişti (Serdar, 2018: 37).

Melikşah, Bağdat'ta vefat ettiği zaman Berkyaruk, Muhammed Tapar, Sencer ve Mahmut olmak üzere dört varisi vardı. Terken Hatun ve oğlu Mahmut, Melikşah vefat ederken onun yanındaydılar. Melikşah'ın ölümünü değerlendirmeyi bilen Terken Hatun, tahtı oğlu adına elde etmek için hiçbir çabadan geri durmamıştır. Sultan'ın ölümünü gizlemesi, cenazeyi saklaması, taziye yapılmasına engel olması ve adet olduğu üzere atkuyruğu kestirmemesi de Terken Hatun'un kendi oğlunun tahta geçmesini sağlamak için yaptığı girişimlerdir (Yazar, 2011: 212).

Terken Hatun, dönemin halifesinden oğlu Mahmut adına hutbe okumasını istedi. Ancak Gazzâlî, çocuğun küçük olduğuna ve sultan olamayacağına dair fetva verdi. Halife de Mahmut adına hutbe okumaktan yana değildi. Fakat Terken Hatun'un çabaları sonucu bazı şartların da kabul edilmesiyle Halife, Mahmut adına hutbe okumayı kabul etmiştir (Bezer, 2011: 510). "Nasirü'd-Dünya ve'd-Din" unvanı verilen Mahmut'a Bağdat'taki Selçuklu emirlerinin ve askerlerin biat etmelerinin üç önemli etkeni olduğu düşünülmektedir. Birinci etken Mahmut'un annesinin, babasının (Melikşah'ın) hayatta olduğu dönemde askerlere cömert davranması ve siyasette etkin olması. İkinci etken Terken Hatun'un soylu bir aileye mensup olması (Karahanlılar ailesi). Üçüncü etken ise Terken Hatun'un hazineyi elinde tutması (Yazar, 2011: 212).

İslam topraklarında Terken Hatun adına birçok yapı bulunmaktadır. Bağdat'ta Terken Hatun Medresesi ve İsfahan'da Ulu Cami'nin kubbeli bölümü Terken Hatun adına (1088) yapılmıştır. Terken Hatun, içinde bulunduğu siyasi faaliyetler ve gelişmeler nedeniyle birçok suçlamaya maruz kalmıştır ve Selçuklu tarihinin çok önemli isimlerinden biridir (Bezer, 2011: 510).

Terken Hatun'un yaşamış olduğu siyasi mücadelenin çok farklı gerekçeleri olabilir. Oğlunu hükümdar etme isteğinin yanı sıra devleti başı boş bırakmama güdüsü de onu bu maceraya sürüklemiş olabilir. Zira tarihte daima boş kalan yerler yeni önderler ve gruplar tarafından doldurulduğuna şahitlik etmekteyiz (Can, 2011: 415).

3.9.2. Arslan Hatun

Arslan Hatun, Çağrı Bey'in kızıdır. Yezd bölgesinde hükümdar olan Kakuyi Hanedanı'ndan Alaü'd-Devle Ali'nin karısıdır (Merçil, 2013: 511). Hadice es-Selçukiyye olarak da bilinen Arslan Hatun, Alaü'd-Devle Ali'den önce 448/1056 yılında Halife Kaim Biemrillah ile evliydi (Zihni Efendi, 1982: 231).

Arslan Hatun, hayır sahibi ve iş bilir bir kadındı. Toplumsal projeler üzerine kafa yormak, su kanalları, kehrizler açmak ve şehre bağ bahçe yapmak gibi konulara çok ilgi duymaktaydı. Bu konuda cariyeleri ve şehrin ileri gelen varlıklı kişileri de ona destek olurlardı. Arslan Hatun, Yezd şehrinde önemli girişimlerde bulundu. Bunlardan uygulamaya geçmiş olanlar Sevak, Ebr ve Mübarek su kanallarıdır. Bu kanallar o dönemde şehirleşme için önemli girişimlerdi. Yezd'de bu kanallardan istifade etmeyen hiçbir ev ve okul yoktu. Yezd'de Arslan Hatun'dan geriye bir de minare kalmıştır. Bu minare bu şehrin tarihi yapılarından biri sayılmaktadır (Ferruhzad, 1999: 166). Bunun yanında Arslan Hatun'un Bağdat'ta ve diğer bölgelerde de pek çok hayır kurumu ve medrese açtığı bilinmektedir (Çetin, 1999:189).

SONUÇ

Bilindiği üzere geçmişten itibaren kadının toplumdaki yeri konusunda çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Hatta siyasi, sosyal ve iktisadi açıdan değerlendirildiğinde kadın bedeninin ilham kaynağı olduğu gelişmelerin yanı sıra kadının nasıl etkisiz hale getirildiğine dair tartışmalar da bulunmaktadır. Bu noktada kadın konusu incelendiği zaman, kadınların bir tarihi var mıdır? Kadın bir varlık mıdır? Ya da ataerkil toplum kadınları görmezden mi gelmiştir gibi çeşitli sorular akla gelmektedir. Bu noktada asıl üzücü olan unsur, kadınların tarihiyle ilgili bilgi verenlerin gene erkekler olmasıdır. Bu soruların cevapları hem çok karmaşık hem de bakış açılarına göre değişiklik göstermektedir. Orta Çağ gibi geniş bir zaman diliminde hem Doğu'daki hem de Batı'daki kadına yaklaşım tarzı, kadınları daima erkeklerin arka planında olmaya sürüklemiştir. Kadınların varlığının ne olduğu ya da kadın nedir sorularının cevapları verilemeyince, bu konuda farklı kuramlar ortaya çıkmıştır. Bu kuramlar da yine erkeklerin kendi zihinlerinde yarattıkları kadın profiline göre değişim göstermiştir. Bu durumda, kadınların eğitim görmesi kısmen engellenmeye çalışılmıştır. Bu tezimizde dikkat edildiği üzere bahsettiğimiz Bibi Müneccim'den, 12 bin müzik makamını konu alan bir musiki eseri kaleme alan Bezl'e, tarihte bilinen ilk üniversiteyi kuran Fatıma el-Fihri'den muhteşem bir yazıya sahip olduğu için Kâtibe unvanı alan Şühde el-Kâtibe'ye, Endülüslü kadın şair Hamdune'den, saray kütüphaneciliğinden matematiğe, şiirden yazıya kadar her konuda kendini ispatlamış olan Kurtubalı Lübna gibi başarılı ve Orta Çağ İslam dünyasına ismini yazdıran kadınlar da bulunmaktadır. Ancak Kadriye Hüseyin'in Hatşepsut ve Şecereddür hakkında söylediği "Kaderleri inkâr edildi, çünkü kadındılar" sözü, Orta Çağ İslam dünyasında iz bırakmış kadınlar hakkındaki bilgilerin kısıtlılığı düşünüldüğünde çok anlamlı gelmektedir (Coşkun, 2012: 63). Çünkü Batıda olduğu gibi Doğuda da kadınlar ataerkil toplum baskısından kurtulamamışlardır. Ancak tüm bu zorluklara rağmen günümüzdeki kadın hareketlerinin başlangıç noktasını oluşturan Orta Çağ'da İslam dünyasında iz bırakan Müslüman kadınların varlığı dahi artık "kadın nedir?" sorusuna kısmen cevap vermekte olup "Kadınların tarihi var mıdır?" sorusuna da kadınlarının tarihinin başlangıcının Orta Çağ olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

- Afifi, A. (1932). *al-Mar'a al-Arabaiyye fi Cehiliyyetihe ve İslamihe* (ikinci baskı). Medine-i Münevvere: Mektebetü's Sakafe.
- Areng, N. (2012/1391). Caygah-i Zen dar Merzbanname. *Haftomin Girdehema-i Seraseri-i Encümen-i Tervic-i Zeban ve Edeb-i Farsi İnan*.
- Belazuri, A. b. Y. C. (1988/1367). *Fethu'l Buldan*. Çev: Ahmet Tevekkül. (Birinci Baskı). Yer yok: Naşr-i Nokre.
- Çakuli, B. ve Ağa Muhammedi, B. (2016/1395 ş.). Sima-i Zen Dar Surudeha-i Çehar Şair-i Montahab-i Asr-i Abbasi: Abbas bin Ahnaf, Abul 'Atahiyeh, Da'bal ve Mutanabbi. *Faslname-i İlmi-Pejuheşi-i Tarih-i İslam*. 17 (3): 229-250.
- Ahmedvend, A. ve Emiri, Z. (2013/1392). Nakş-i Kahramaneha Dar Asr-i Dovvom-i Abbasi (h. 232-334). *Pejuheşname-i Tarih-i İctima'i ve İktisadi, Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani ve Motalaat-i Ferhangi*. 2 (2): 1-17.
- Azizi, H. (2015/1394 ş.). Caygah-i İlmi-i Zenan Dar Tarih Nigari-i Müslimin. *Pejuhişha-i Tarihi (İlmi-Pejuheşi) (İsfahan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)*. 51 (1 Bahar 1394): 85-102.
- Beyani, Ş. (2013/1392). Caygah-i Zen Der Destgah-i Hilafet-i Abbasi ve Nakş-i İraniyan Dar İn Caygah. <http://rasekhoon.net/article/show//جایگاه-در-زن-جایگاه-دستگاه-خلافت-عباسی-نقش-و-ایرانیان>
- Çanlı, H. K. ve Bekşalu, H. (2012/1391). Nakş-i İzdivacha-yi Siyasi Dar Girayışha-yi Alevi-İrani Me'mun-i Abbasi. *Maskuye*. 5 (51): 91-112. -جایگاه-این-در- / 75918 (Erişim Tarihi: 15. 05. 2018).
- Çolunger, M. A. (2014/1393). Caygah-i Zenan Dar Teşkillat-i Davet-i Fatimiyan. *Mecelle-i Pejuhişha-i Tarihi-i İnan ve İslam*. 15 (yaz ve sonbahar): 106-120.
- Çupbesti, H. C. ve Rehberi, L. (2013/1392). Movkiiyet ve Nakş-i Zenan-i Müselman der İlm: Mokayese-i Tarihi-i İnan ve Garb. *Faslname-i Tovsi'e-i İctima'i*, 6 (2): s. 33-54.
- Dehoda, A. E. (1998/1377). *Lugatname-i Dehoda*. Cilt 14. Tahran: Müessese-i Danişname-i Dehoda.
- El-Meknasi, A. b. A. (1973). *Cozvet el-İktibas fi Zikr min Hall min el-İ'lam Mudun Fas*. Erribat: Dar el-Mansur Li't Tabaat Ve'l Varaka.
- El-Meziyyi, İ. H. (1980). *Tezhib el-Kemal fi Asma' er-Rical*. Tercüme/tashih: Beşşar Avvad Maruf. Beyrut: Er-Risale.

- El-Bağdadi, İ. H. (2002). *Tarih Medinetu's Selam (Tarih-i Bağdat)*. Tercüme/tashih: Beşşar Avvad Maruf. Beyrut: Dar el-Ğarb el-İslami.
- Er-Rumi, Y. H. (1993). Mu'cam el-Udaba – İrşad el-Erib ile Ma'rifat el-Edib, cilt 3. Beyrut: Dar el-Ğarb el-İslami.
- Es-Safadi, S. (2000). *El-Vafi Bilvafayat*. cilt 22. Beyrut: Dar İhya' et-Turas el-Arabi.
- Ferruhzad, P. (1999/1378 ş.). Danişname-i Zenan-i Ferhengsaz-i İran ve Cihan/Zen Ez Ketibe Ta Tarih. Tahran: İntişarat-i Zeryab.
- Fevvaz, Z. (1895/1312 h.). *ed-Davr el-Manşur fi Tabakat Rubbat el-Hudur*. Mısır: el-Matbaat'ul Kubra el-Emiriyye.
- Genc Ali, Z. (2013/1392). *Berresiye Cahyagah İctima'i ve Siyasi-i Zenan Dar Dovre-i Tasallut-i Turkan Gaznevi (351-446 h.) ve Selçukiyan (429-590 h.)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Danişhag-i Azad-i İslami Vahid-i Tahran-i Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani.
- Haşimipur, B. (2014/1393 ş.). Bibi Münecime. Danişname-i Cihan-i İslam. Cilt 5, Tahran: Bonyad-i Dairetul Maarif-i İslami.
- Hüseyni, M. (2004/1383 ş.). Şavane Parsa: Zan-i Arif-i Şair-i İranî-i Karn-i Dovvam-i Hicri. Faslname-i Pejoheşha-i Edebî, 5 (Sonbahar): 39-54.
- Hüseyni, S. H. (2012/1391). Tahlil-i Numuneha-i az Nukuş-i Zenan ber Sofal-i Dovran-i İslami. *Zen Der Farhang ve Honer*. 4 (2): 63-82.
- Kahrudi, S. S. (2016/1395). *Vaz'iyet-i İlmi İctimai ve Farhangi-ye Zenan-i Mısır ve Şam Dar Ahd Memalik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tahran: Danişgah-i ez-Zehra (s) Danişkede-i İlahiyat ve Maarif-i İslami.
- Kadiri, F. (2009/1388). Nakş-i Zan dar Adabiyat-i Endülüs, ba Te'kid bar Vellade. *Mutalaat-i İctimai-Revansinahti Zenan*. 22 (yaz): 97-114.
- Kehhale, Ö R. (1984). A'lemü'n-nisa' fi Alemlil-'Arab ve'l-İslam, cilt 1. Şam: Müesset er-Risale.
- Kehhale, Ö R. (1984). A'lemü'n-nisa' fi Alemlil-'Arab ve'l-İslam, cilt 3. Şam: Müesset er-Risale.
- Kehhale, Ö R. (1984). A'lemü'n-nisa' fi Alemlil-'Arab ve'l-İslam, cilt 4. Şam: Müesset er-Risale.
- Muhakkik, M. ve Nimeti, H. (2012/1391). Şerh-i Ahval ve Usul-i Fikri Ebu Ali Dakkak. *Faslname-i Tahassosi Zeban ve Edebiyat-i Farsi*. 14 (kış), s. 9-41.

- Mutlak, K. Ş. (2012/1391). *Vaz'iyet-i Zenan Dar Kurun-i Sevvom ve Çiharrom-i Hicri Dar Hilafet-i Abbasiyan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kum: Bakır el-Ulum Üniversitesi İslam Tarihi.
- Nefisi, S. (1980/1359). *Zindigi ve Kar ve Endişe ve Ruzegar-i Pur Sina* (üçüncü baskı). Tahran: İntişarat-i Danış.
- Pir Muradiyan, M., Islahi, M. E., M. E. (2015/1394). Mukayese-i Vaz'iyet-i Zen Dar Dovreye Cahiliyet ve Ba'daz İslam. *Faslname-i Tarih-i Nov*. 11 (Yaz 2015/1394): 55-80.
- Reyyahi, M. H. (2007/1386). Nakş ve Movkiiyet-i Zenan-i İsfahan Az Dovre-yi Safevi Ta Asr Hazır. *Farhang-i İsfahan*. Sonbahar ve Kış sayıları (37-38), s. 40-49.
- Rezmcu, C. (2008/1387). *Caygah-i İctima'i, Ferhengi ve Siyasiye Zenan Der Dovre-i Emeviyan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tahran: Danışgah-i Terbiyet Müderris, Danışkede-i Ulum-i İnsani.
- Recebi, M. H. (1995 / 1374 ş.). *Meşahir-i Zenan-i irani ve Parisigu*. Tahran: İntişarat-i Seda ve Sima.
- Rezevibini, A. (2004/1383 ş.). Te'sir-i Taaruz-i Sünen-i Cahili ve Amuzeha-i Dini Ber Faalliyetha-i Siyasi Zenan Dar Dovre-i Beni Ümeyye ve Asr-i Evvel-i Abbasi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tahran: Ezzehra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Seyyadzade, S. (2011/1390 ş.). *Movkiiyet-i Siyasi ve İctimai-i Zan Dar Dovre-i Selaçike ve Harzemşahiyan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Huzistan: Ahvaz Şehit Çamran Üniversitesi Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Şadkazvinî, P. (2012/1391). Berresi-i Hoviyet-i Zenan Dar Nkukuş-i Asar Honeri-i Sedeha-i Ağazin-i İslam. *Zan Dar Farhang ve Honer*. 4 (4): 59-74.
- Tahiri, Z. (2006/1385). Zenan dar Arse-i Hadis ve Tasavvuf-i Dovran-i İslami. *Danışhag-i mutalaat-i Harici-i Tokyo*. Japonya: Naşr-i Daniş. 114: 11-14.
- Zarı'i, M. İ. ve Kazımi H. Ş. (2014/1393 ş.). Mutalaa-i Te'sir Zenan Dar Erse-i Huner-i Musiki-i Dovran Meyani-i İslam Ber Esas Nukuş Sofali. *Zen Dar Farheng ve Huner*. 6 (4): 442-444.
- Zekimani, A. (2005/1384). İslam ve Zen, Nakş-i Zen Dar Dovreha-i Pas Az Peyğamber Çev: S. M. Eşkezeri. *Peyam-e Zen*. 165: belirtilmemiş.
- Zeydan, C. (2007/1386). *Tarih-i Temeddun-i İslam*. Çev: Ali Cevahir Kelam. Tahran: Emir Kebir Yayınları.

İkincil Kaynaklar

- Ahsan, M. M. (2012). Abbasiler Döneminde Sosyal Hayat: Ev İçinde ve Açık Havada Oynanan Oyunlar. *Tarih Okulu Dergisi*. XII (Ocak-Nisan): 235-260.
- Akalın, A. G. (2003). Eski Çağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. 21 (33): 17-47.
- Akdemir, S. (1991). Tarih boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de kadın. *İslami Araştırmalar*, 5(4): 260-270.
- Akgül, Ş. (2006). *İslam Tarihçiliğinde Meşahirü'n-Nisa Geleneği ve Mehmed Zihni Efendi'nin Meşahirü'n-Nisa Adlı Eserinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksu, A. (2001a). Emeviler Döneminde Kadının Durumu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5 (1): 263-279.
- _____ (2001b). Asr-ı Saadet Hulefa-i Raşidin ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5 (2): 203-228.
- _____ (2006). Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalar. *İstem Dergisi*. 4 (8): 63-81.
- Aktan, H. (2001). Hz. Peygamber döneminde kölelik olgusu ve insan özgürlüğüne Kur'anî yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16: 59-79.
- Akyol, O. F. (1996). Orta Çağdan Kadından. *Kadın Araştırmaları*. 4: 14-24.
- Alptekin, S. (1997). *el-Hakim-Biemrillah Devri Fatımi Tarihi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altıntaş, R. (2001). Cahiliye Arap Toplumunda Kadın. *Diyanet İlmi Dergi*, 37(1): 61-85.
- Altunya, H. (2011). *İslam Felsefesinde Kadının Temsili Sorunu*. Ortaçağ'da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Armstrong, K. (2017). *Tanrının Tarihi*. Çev: Oktay Özel ve diğerleri. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Armutlu, S. (2017). Klasik Arap, Fars ve Türk Şiirinde Güzel/Sevgili Proto Tipleri. *Doğu Esintileri*, 7: 1-68.
- Arslan, İ. (2011). Muktedir Döneminde Abbasilerde Sosyal Hayat. *İstem Dergisi*. 9 (17): 123-154.
- _____ (2015). Abbâsî Devlet Yönetiminde Kadınların Etkisi: Seyyide Şağab Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8 (40): 827-839.

- Avcı, C. (2010). Tabakat. TDV İslâm Ansiklopedisi, 39. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Ayaz, F. Y. (2007). Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7: 45-94.
- Aydın, M. A. (2001). Kadın (İslam'da Kadın). TDV İslâm Ansiklopedisi, 24. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eşmeli, E. (2016). Siyasetname. *TESAM Akademi Dergisi*. 3 (2): 139-145.
- Bal, F. (2014). Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadası'nda Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi. *Akademik Orta Doğu*, 9 (1): 95-118.
- Başar, S. (2011). *Kur'an'ın İlk Kadın Yorumcuları*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bayram, M. (1981). Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-I Rum) Teşkilatı'nın Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?. *Selçuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1: 57-72.
- _____ (2002). Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı. *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Benlioğlu, S. (2011). *İlk Dönem Abbasi Sarayında Musiki*. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berkey, J. P. (2015). *Orta Çağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*. Çev: İsmail Eriş. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Berki, Ş. (1981). Kur'an'da Miras Hukuku. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38 (1): 107-132
- Berktaş, F. (1985). Orta Çağda Kadınlar. *Tarih ve Toplum*. 23: 316-320.
- _____ (1996). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- _____ (2004). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları 7*: 1-30.
- Biçer, R. (2011). *Ortaçağ İslam Teolojisinde Kadın İmgesi*. Ortaçağ'da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Biçici, K. (2011). *Tasvirli Eserlere Göre Ortaçağ Türk Sanatında Kadınlar*. Ortaçağ'da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Boleli, N. (2008) Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tesbitler II. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, 12. 1-57.
- Boyacı, N. P. (2014). Platon'da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 18 (güz): 205-230.
- Cabiri, M. A. (2019). *Arap-İslam Medeniyetinde Entelektüeller*. İstanbul: Mana Yayınları.

- Can, S. (2011). *Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması*. Ortaçağ'da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Ceviz, N. (2002). Cahiliye Döneminde Süvari Şairler. *Ekev Akademi Dergisi*, 6 (10): 175-203.
- Clot, A. (2007). *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*. Çev: Nedim Demirtaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Coşkun, B. (2012). Mısır Prensesi Osmanlı Edibesini Kadriye Hüseyin Hanım. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. 63: 63-88.
- Çağrı, M. (1995). Emir Bi'l-Ma'Rûf Nehiy Ani'l-Münker. TDV İslâm Ansiklopedisi, 11. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çağatay, N. (1957). *İslam'da Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları (MARS T. ve S. A. Ş. Matbaası).
- Çelebi, A. (1976). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Çelik, İ. (2017). Meşru Bir Yatırım Aracı Olarak Mudarebe ve Günümüzde Kullanımı. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3): 381-396.
- Çelik, S. (2006). Abbasiler Döneminde Hürremiyye Mezhebi ve Babek İsyanı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15: 95-106.
- Çetin, A. (1999). İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler: Karahanlı, Selçuklu ve Beylik Dönemi Medreseleri. *Dini Araştırmalar Dergisi*. 2 (5): 177-202.
- Çınar, F. M. (2015). Astronomdan Gramer Uzmanına, Doktordan Kâtibe Endülüslü Kadınlar. *Derin Tarih*. Özel sayı 4: 32-37.
- Çubukçu, H. (2006). *İlk Dönem Hanım Sufiler*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- _____ (2015). Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri. *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 5 (Bahar): 218-231.
- Dağ M. ve Öymen. H. (1974). *İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Demircan, A. (2004). Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti. *İstem*, 2: 9-29.
- _____ (2013). Cahiliye Ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh. *Diyanet İlmî Dergi*, 49 (3): 21-42.
- Demirel, C. (2016). Kadın Erkek Eşitsizliği Vehmini Uyandıran Konular ve Bu Konuyla İlgili Ayetlerin Yorumları. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. 1 (1): 63-74.
- Döğüş, S. (2015). Kadın Alplardan Baciyân-ı Rum'a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde Kadının Siyasi Ve Sosyal Mevkii. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (1): 127-150.

- Durant, W. (basım yılı yok). *İslam Medeniyeti*. Çev: Orhan Bahaddin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Duby, G., Michelle P. (1992). *Kadınların Tarihi./2. cilt/ Orta Çağın Sessizliği*. Çev: Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Duman, Z. (2011). İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 29 (1): 1-54.
- Durmuş, İ. (2010). *Şiir*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 39. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Düzgün, Ş. A. (2011). *Kadın Rollerine Kur'an'ın Değerler Sisteminin Kaynaklığı*. Ortaçağ'da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Ekinci, E. B. ve Menşei, K. (1995). Tarihimizde Kölelik. *Tarih ve Medeniyet*, 11: 20-25.
- Elmalı, H. (1994). Ebû Temmâm. TDV İslâm Ansiklopedisi, 10. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Emiroğlu, N. (2017). Kadınların Hadis Okuttuğu Mekânlar: el-Camiü'u-Muzafferi Örneği. *İslam Araştırmaları Dergisi*. 37: 33-70.
- Ergin, A. Ş. (1995). Ferezdak. TDV İslâm Ansiklopedisi, 12. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Ergüven, Ş. (2009). Ana Hatlarıyla XI. yüzyılda Endülüs'te Sosyal Hayat. *İstem Dergisi*. 7 (14): 145-153.
- Erkoçoğlu, F. ve Arsan, F. (2009). Endülüs'ün 11 Sanat Güneşi" Ziryab (ö. 238/852). *İstem*. 7 (14): 261-281.
- Et-Tâzî, A. *Karaviyyîn Camii*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 24. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Fidan, İ. (2016). Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi. *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı*: 293-320.
- Frederique, P. (2015). Forgotten Women- Lubna of Corboda. *Al Miraah: Reflections on the Middle East and North Africa*.
- Gençtürk, C. (2016). Kirman'da Saltanat Süren Kadın Bir Hükümdar Safvetüddin Padişah Hatun. *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. Düzenleyen Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ve diğerleri. Ağrı. 12-14 Ekim 2016.
- Goldziher, I. (1988). İslam'da Eğitim. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 2 (7):79-94.

- Göçemen, Y. (2015). *Muallaka Şairi 'antere B. Şeddâd'ın Hayatı Ve Şiirlerinin Dil Ve Tema Yönünden Tahlili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Gökkaya, Ş. (2011). *El-Mütenebbi'nin Şiirinde Yaşam Felsefesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görgün, H. (2010). Sükeyne bint Hüseyin. TDV İslâm Ansiklopedisi, 38. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Gözütok, Ş. (2001). İslam Tarihinde Kadın Öğretimi ile İlgili Bazı Yaklaşımlar. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2: 269-301.
- _____ (2002). *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- _____ (2016). Rasulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi. *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*: 175-196.
- Güloğlu, N. V. (2007). *Tasavvufta kadın ve Ebû Abdurrahman Süleî'nin Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidati's-Sûfiyyât Adlı Eseri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, N. (2011). *Alevilikte Kadın Şahkulu Sultan Dergâhındaki Kadınların 'Alevi Kadın' Algısı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, T. T. (2010). Orta Çağdan Erken Modern Döneme Batı Avrupa'da Eğitim Tarihi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 6 (1): 25-40.
- Gürhan, N. (2010). Toplumsal Cinsiyet ve Din. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 17: 58-80.
- Güner, O. (2007). İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 23: 51-63.
- Güloğlu, N. V. (2007). *Tasavvufta kadın ve Ebû Abdurrahman Süleî'nin Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidati's-Sûfiyyât Adlı Eseri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, A. (2012). Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le Evliliği, Çocukları Ve Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme. *İSTEM*, (19): 57-100.
- Hammond, M. (2003). *Literature: 9th to 15th Century*. Encyclopedia of Women & Islamic Cultures, volume 1 Methodologies, Paradigms and Sources. Boston: Brill.
- İbn Batuta, E. A. M. (2000). *İbn Batuta Seyahatnamesi/ Cilt 1*. Çev: Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbni Haldun (2004). Mukaddime. Cilt 1. Çev: Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak.

- İbn Hazm (1995). *Güvercin Gerdanlığı*. Çev: Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbn Hişam (2006). *İslam Tarihi/Cilt 2*. Çev: Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İshakoğlu, Ö. (2017). Endülüs Arap Edebiyatının Gelişmesinde Kadın Şairlerin Rolü. *Nüsha*, 17 (45): 149-172.
- Kallek, C. (1998). Hisbe. TDV İslâm Ansiklopedisi, 18. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kamacı, F. (2015). Tâbiin Döneminden Seçkin Bir Kadın Portresi Ayşe bint Talha. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 49: 127-160.
- Kan, K. (2011). Emiretü’Müminin Zübeyde Bint Cafer. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri Akademik Araştırma Merkezi Dergisi*. 11 (2): 167-198.
- Karaca, F. (2010). *Emeviler Dönemi Kadının Durumuna Genel Bir Bakış: Sükeyne bint Hüseyin Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Karaca, Ş. (2012). Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye’nin Kaleminden İslamiyet’te Feminizm. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21 (2): 269-280.
- Kaya, S. (2017). Türkiye Selçuklularında Astronomi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1: 85-102.
- Kaynak, D. (2007). Hz. Muhammed’in eğitim faaliyetleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kemaloğlu, M. (2011). XI.-XIII yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Sosyal Zümreler. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*. 4: 145-158.
- Keser, N. (2013). Akademiler Çağının Ötekileri: Ressam Kadınlar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11 (Bahar): 77-84.
- Kia, R. A. (2015). Atina’daki Demokrasiden Orta Çağ’a Kadının Dünyası ve Kadın Filozoflar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73 (1): 7-20.
- Koçak, Y. (2006). Şair Câriyeler. *Şarkiyat Mecmuası*. 9: 35-44.
- Koçak, Z. C. (2017). İslam Öncesi Arap Aile Yapısının Hz Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (7): 237-271.
- Korkmaz, B. (2014). Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 54: 61-80.
- Kortantamer, S. (2011). *Memluk Toplumunda Kadın*. Ortaçağ’da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.

- Köksal, H. (2010). *Rivayetler Işığında Hz. Muhammed Döneminde Gündelik Hayat Ve Kadın*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, O. F. (1991). *Bâciyân-ı Rûm*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 4. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Köse, S. (1999). Cahiliye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslam'ın Getirdiği Hukuki Düzenlemeler. *Mehir Dergisi*, 3: 8-12.
- Kul, S. (2003). *İlk Dönem Tasavvuf Tarihinde Kadın*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuran. Ö. Z. (2013). *Abbasi Dönemi Şiiri Nazım Türlerinde Yenilik Hareketleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, R. (2017). Münzirî'nin (v. 656/1258) Hadis Aldığı Kadın Hocaları Hakkında Bir Değerlendirme (et-Tekmile Özelinde). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 29: 193-225.
- Lapidus, İ. M. (2005). *İslam Toplamları Tarihi Cilt 1: Hazreti Muhammed'den XIX. yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin, T. (2011). *Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine*. Ortaçağ'da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Ocak, A. (2011). *Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri*. Ortaçağ'da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Önür. H. T. (2011). *Ortaçağda Türk Kadınının Sosyal Konumunu Etkileyen Bazı Faktörler*. Ortaçağ'da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Öz, M. (1997). *Hâkim-Biemrillâh*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 15. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Özafşar, M. E. (2000). Hadis Tarihinde Kadın Gerçeği Üzerine. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 13 (2): 189-202.
- Özcan, H. B. (2015). Memlûkler Döneminde Hanımlar ve Sehavi'nin Hanım Hocaları. *IV. Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*. Düzenleyen Kütahya Dumlupınar Üniversitesi ve İLEM. Kütahya. 14-17 Mayıs 2015.
- Özcan, S. E. (2011). İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet ya da Tarih Bilinci. *Tarih Okulu*. 11: 33-51.
- Özdemir, M.. (2013). *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Özkan, H. (2013). Zeyd b. Amr. TDV İslâm Ansiklopedisi, 44. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Özkan, M. (2010). Hudeybiye Anlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi. *İSTEM*. 15: 43-59.
- Öztürk, E. (2015). Kur'an'ın Kadına Bakışı ve İslam Tarihinde Kadının Sosyal Statüsüne Genel Bir Bakış. *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, 1(2): 17-34.
- Öztürk, M. (2011)f. İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku. *Kuran'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyum Metni*: 229-273.
- Özyıldırım, M. (2008). Aziz Paulus. *Arkeoidea Dergisi*. 2 (5): 27-30.
- Parıldı, M. (2007). *Ebu'l-'Atâhiye Ve Şiiri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parlak, S. (2017). *Orta Çağda Kadın Olmak*. Doç. Dr. Numan Durak AKSOY Anısına Hayatı, Eserleri ve Armağanı. Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici (editör) baskı no: 4054111. Gaziantep Üniversitesi.
- Piyadeoğlu, C. (2011). *Büyük Selçuklu Coğrafyasında Yaşamış Kadın Alimler*. Ortaçağ'da Kadın, Altan Çetin (editör). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Polat, H. (2018). Abbâsî Dönemi Şiiri ve Şairlerine Genel Bir Bakış. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (14): 636-649.
- Robinson, F. (2005). *Cambridge Resimli İslam Ülkeleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sarıcık, M. (2013). Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (31): 109-140.
- Sarıçam, İ. ve Erşahin, S. (2014). *İslam Medeniyet Tarihi*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Savaş, R. (2006). Emeviler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları. *İstem Dergisi*. 4 (8): 51-61.
- Serdar, M. (2018). *Sultan Melikşah Dönemine Kadar Selçukluların Abbasi Hilafetine Dair Düşünceleri*. Türk Tarihine Dair Yazılar III, Alparslan Demir (editör). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Seyithanoğlu, K. (1986). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Cilt 2*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik/5. cilt*. Çev: Abdurrahman Aliy. İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

- Skalli, L. H. (2007). *Poverty: North Africa*. Encyclopedia of Women & Islamic Cultures. Volume 4 Economics, Education, Mobility and Space. Boston: Brill.
- Smith, M. (1991). *Rabia Bir Kadın Sufi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şan, E. (2016). *Abbasi Devleti Döneminde Avrasya'yla Gerçekleştirilen Uluslararası Köle Ticareti*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeker, M. (2017). Orta Çağ Türk-İslâm Devletlerinde Hükümdarın Adalet Sembolü: Dîvânü'l-Mezâlim. *Humanitas*. 5(10): 77-89.
- Şeyban, L. (1996). *İlk Dönem Abbasilerde Kadın*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeyban, L. (2014). *Endülüs*. İstanbul: Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.
- Taberi, E. C. M. B. C. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi/ Cilt 5*. Çev: Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir. Ankara: MEB Yayınları.
- _____ (2007). *Taberi Tarihi/Cilt 3*. Çev: M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Taslaman, C. Taslaman, F. (2019). *İslam ve Kadın*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Tan, M. (2012). Geçmişten Günümüze Dürzilik. *el-Makalat Mezhep Araştırmaları*. 5 (2): 61-82.
- Taner, Y. (2016). Abbasilerde Sportif Faaliyetler ve Eğlence Kültürü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 26 (2): 351-367.
- Tekin, B. (2015) Orta Çağ İspanyasında Büyü Büyücülük ve “Lacelestina” Adlı Esere Yansımaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 55 (1): 305-32.
- Terzi, A. (2012). Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü. *XXI. yüzyılda Eğitim ve Toplum*. 1 (1): 17-24.
- Toksarı, A. (1993). Hz. Muhammed Devrinde Kadın. *Diyanet İlim Dergisi*. 29 (4): 67-80.
- Toprak, M. F. (2017). Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 32 (1-2): 157-175.
- Turabi, A. H. (2000).İbrâhim El-Mevsîlî. TDV İslâm Ansiklopedisi, 21. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Tuzcu, K. (2009). İslamiyet'ten Önce Arap Yazısı. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi (Uluslar Arası Dördüncü Orta Doğu Semineri İlk Çağlardan İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Orta Doğu*, 29-31 Mayıs: 207-227.

- Türkmen, H. Ö. (2011). Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık ve Tıbbın Değerleri. *Lokman Hekim Jurnal*. 1 (2): 21-27.
- Türköne, M. (1995). Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü. İstanbul: Ark Yayınları.
- Uludağ, S. (1995). *Sufi Gözüyle Kadın*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Uraler, A. (2010). *Şifâ Bint Abdullah*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 39. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Üçok, B. (1960). Delhi Müslüman Türk Sultanlığının Kuruluşu ve Sultan Raziye'nin Saltanatı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (1): 125-134.
- _____ (1967). *İslam'dan Dönerler ve Yalancı Hz. Muhammedler: Hicri 7-11. Yıllar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (1968). *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (2011). *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ülgen, P. (2017). *Orta Çağ Avrupası'nın Ölümle Dansı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2004). *Türkiye'de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma: Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vural, M. (2015). Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi). *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*. 2 (44): 339-363.
- Yalar, M. (2005). Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1): 75-95.
- _____ (2009). Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer bin Ebi Rabi'a. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18 (2): 43-73.
- Yanar, N. (2014). Halife b. Hayyât ve Hadis İlmindeki Yeri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1): 239-259.
- Yazar, N. (2011). Melikşah'ın Ölümünden Sonra Terken Hatun'un Oğlu Mahmut'u Sultan Yapma Çabaları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10 (20): 211-219.
- Yazıcı, H. (1999). İbn Kuteybe: Ebû Abdullah Muhammed b. Müslim B. Kuteybe El-Kûfi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 20. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yektar, O. N. (2015). Cahiliye Döneminden Sonra Sahabe Şiirinin Rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XIX (2): 223-241.

- Yıldırım, T. ve Altungök, A. (2015). Abbasiler Döneminde İslam Tıbbı ve toplum Sağlığı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25 (2): 269-295.
- Yıldırım, Y. (2003). İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7: 79-111.
- Yılmaz, A. (2012). Geçmişten Günümüze Kadın Şairlerin Konumuna Genel Bir Bakış. *XXI. yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2): 46-63.
- Yılmaz, İ. (2017). İslâm Hukukunda Kız Çocuğunun Miras Hakkı ve Cahiliye Döneminde Kız Çocuğunu Mirastan Mahrum Etmenin Günümüz İslâm Ülkelerindeki İz Düşümü. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 29: 261-297.
- Yılmaz, M. ve Velioğlu, T. (2015). Hz. Peygamber Döneminde Kadınların El Sanatlarına İlgisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 38:57-76.
- Yılmaz, S. ve Erbaş, F. (2017). Endülüs Emevi Halifesi II. Hakem'in İlmi Kişiliği ve İlim Hayatına Sağladığı Katkılar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17 (1): 157-185.
- Yılmaz, Y. (2012). Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış. *Dini Araştırmalar*, 15 (40): 203-221 .
- Yiğit, F. A. (2015). Memluk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXX (1): 45-62.
- Yiğit, İ. (1994). Aynı'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11-12: 27-45.
- _____ (2004). Memlükler Zamanında (1250-1517) Kadın. *Diyanet İlmi Dergi*. 40 (2): 131-144.
- _____ (2008). Ribât. TDV İslâm Ansiklopedisi, 35. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yücel, İ. (2016). *Peygamberimizin Hayatı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yücetürk, O. S. (1992). Belkıs. TDV İslâm Ansiklopedisi, 5. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yürekli, T. (2011). Eyyubi Ailesi Kadınları. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6: 329-342.
- Yüksel, A. T. (1999). *İslam'ın ilk döneminde ticari hayat*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Zeydan, C. (2012). *İslam Uygarlıkları Tarihi/Cilt 2*. Çev: Necdet Gök. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zihni Efendi, H. M. (1982). *Tarihte İz Bırakan Meşhur Kadınlar/Cilt 1*. Çev: Bedrettin Çetiner. İstanbul: Şamil Yayınevi.

Zihni Efendi, H. M. (1982). *Tarihte İz Bırakan Meşhur Kadınlar/Cilt 2*. Çev: Bedrettin Çetiner.
İstanbul: Şamil Yayınevi.

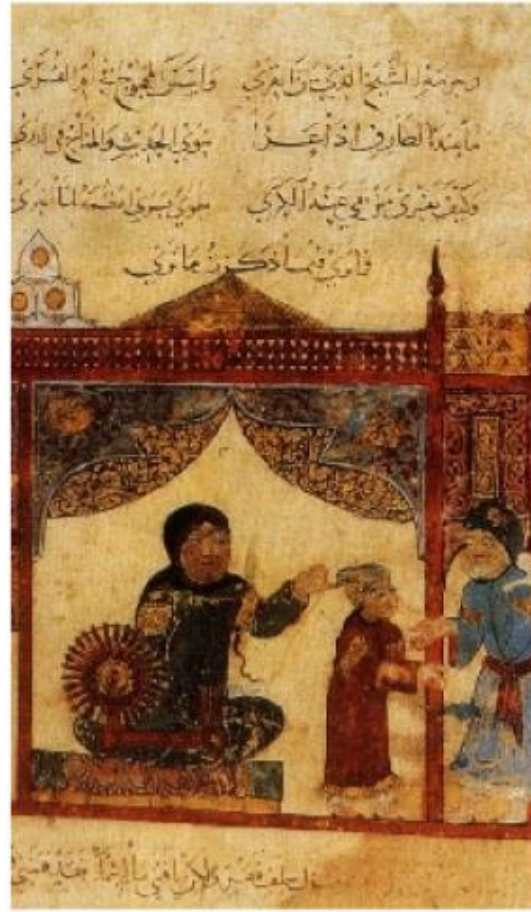
EKLER

نقاشی دیواری بر دیوار حمام قصر امرا، اردن، پیکر زن رقص و زن نوازنده، اوایل قرن دوم هـ. ق دوره امویان/در پیکره‌های این زنان نیز هویت مستقل و جایگاه اجتماعی معتبری برای زنان مشخص نشده است، زن موجودی در کنار دیگر موجودات است که پیکر آنها برای زیباتر کردن فضا به‌کار گرفته شده و بیشتر جنبه تزیینی دارد.

Resim- 1: Emeviler Döneminde Umera Köşkü hamam süslemesi

Emeviler Döneminde Umera Köşkü hamam süslemesi. Müzisyen ve dans eden kadın figürü. Ürdün. Hicri Kameri X. yüzyılın başları. Bu kadınlar için müstakil bir kişilik biçilmemiş ve toplumsal bir değer verilmemiştir. Kadın burada diğer varlıkların yanında sadece estetik amaçla resmedilmiştir. (Zarî'i ve Kazımı, 2014/1393: 434).

تصویر شماره 10 زن تخریسی، نگاره‌های از یک نسخه خطی مقامات حریری، تحریر یحیی الواسطی، مکتب عباسی، قرن 6 هـ. ق/ در این صفحه زنی را با پوشش اسلامی در حال تخریسی در قسمت میانه تصویر مشاهده می‌کنیم. این زن در فضای داخلی یک منزل دیده می‌شود پوشش و حجاب زن نشان از عامی و غیر درباری بودن او دارد که از زور یازوی خود ارتزاق میکند. این نگاره از این جهت دارای اهمیت است که به هویت مستقل و قابلیت‌های فردی زن ارج گذاشته است.

Resim- 2: Abbasiler dönemi kumaş dokuyan bir kadın figürü

İslami öğretilere uygun giyinmiş, geçimini sağlamak için kumaş dokuyan halk tabakasından bir kadın figürü. Abbasiler dönemi. Kadının giyim kuşamından onun saray eşrafından olmadığı ve halk tabakasından bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Bu görsel kadının bağımsız kişiliğini ve bireysel yeteneklerini göstermesi bakımından önemlidir. (Şadkazvinî, 2012/1391: 73).

شکل ۱۱. پیاله مینایی زراندود، کاشان، سده ۷ هجری، مجموعه موزه‌های بنیاد [۱۸، ص ۱۰۶].

شکل ۱۰. کاسه مینایی با لعاب زراندود، سده ۶ هجری، کاشان، مجموعه کیلیکیان [۴۱، ص ۱۰۲].

Resim- 3: Altın işlemeli kâse

Altın işlemeli kase. Kaşan. VI. yüzyıl

Altın işlemeli kase. Kaşan. Hicri VII. yüzyıl. (Zarî'i ve Kazîmi, 2014/1393: 439).

شکل ۱۶. پیاله مینایی، سده ۶ هجری، کاشان
[۴۴، ص ۱۹]

شکل ۱۵. کاسه مینایی منقوش زراندود، سده ۶ هجری، کاشان [۴۱، ص ۱۰۴]

Resim- 4: Mina tekniğiyle yapılmış Altın işlemeli kâse

Mina tekniğiyle yapılmış Altın işlemeli kase. Hicri VI. yüzyıl. Kaşan

Mina tekniğiyle yapılmış kase. Hicri VI. yüzyıl. Kaşan (Zarî'i ve Kazîmi, 2014/1393: 440).

شکل ۱۸. فنجان مینایی منقوش، ری، سده ۷ هجری [۴۱، ص ۱۰۹]

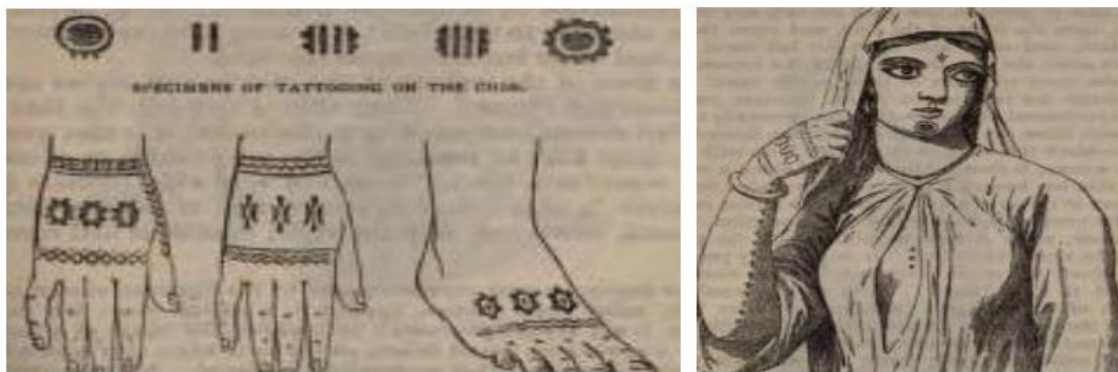

شکل ۱۷. پیاله مینایی، ری، سده ۶ هجری، مجموعه موزه‌های بنیاد [۱۸، ص ۱۰۶]

Resim- 5: Altın işlemeli fincan

Mina tekniğiyle yapılmış kase. Rey. Hicri VI. yüzyıl. Mozeha-i Bonyad.

Mina tekniğiyle yapılmış fincan. Rey. Hicri VII. yüzyıl (Zarî'i ve Kazîmi, 2014/1393: 440).

(شکل ۳-۱)

نمونه‌ای از خال کوبی دوره مماليك برگرفته از نقاشی‌های کتاب، ادوارد ویلیام، آداب و رسوم مصر مدرن، ص ۴۲

Resim- 6: Edward William'ın Modern Mısır'da Gelenek ve Görenekler

(Edward William'ın, Modern Mısır'da Gelenek ve Görenekler kitabının 42. Sayfasında bulunan ve Memlûkler döneminde dövme kültürünü yansıtan bir örnek) (Zarî'i ve Kazîmi, 2014/1393: 441).

(شکل ۴-۵)

www.ghatreh.com,new

این مسجد در جمادى الآخر سال ۸۷۳ ق در زمان اشرف قایتبای به دست سیده مصونه معروف

Resim- 7: Kadınlar mescidi

Kameri 873 yılında yapılan kadınlar mescidi dönemin önemli dini merkezlerinden biriydi (Kahrudi, 2016/1395: 243).

تصویر ۴- نمونه‌ای دیگر از کاسه مینایی با داستان بهرام و آزاده ساخت کاشان واقع در موزه لوور پاریس. (درگاه اینترنتی موزه لوور)

تصویر ۳- کاسه مینایی تصویر بهرام و آزاده سوار بر شتر ساخت ری واقع در موزه برلین. (درگاه اینترنتی موزه برلین)

Resim- 8: Behram ve Azade

Rey'de üretilmiş, mina tekniğiyle yapılmış bu kasede Behram ve Azade deve üstünde resmedilmiş olup, Berlin müzesinde bulunmaktadır.

Yine Behram ve Azade hikayesinden uyarlanmış bu kase Kaşan yapımı olup Paris Louvre müzesinde bulunmaktadır (Hüseyini, 2012/1391: 68).

تصویر ۶- صحنه‌هایی از داستان بیژن و منیژه بر روی گلدان مینایی متعلق به اواخر قرن ۶ هجری واقع در موزه فریر گالری منسوب به شهر کاشان. (کریمی و کیانی، ۱۳۷۴)

تصویر ۵- بشقاب زرین‌فام دارای نقوش الهام گرفته از مثنوی خسرو و شیرین نظامی، ساخت شهر کاشان- واقع در موزه فریر گالری. (رفیعی، ۱۳۷۷)

Resim- 9: Hüsrev ve Şirin

Bu tabak Nizami'nin Hüsrev ve Şirin Mesnevisinden ilham alınarak yapılmıştır. Altın işlemelidir. Kaşan da üretilmiştir. Ferir müzesinde bulunmaktadır.

Bijen ve Menije destanından bir sahnedir. VI. yüzyıla ait bu vazo mina tekniğiyle yapılmıştır. Kesin olmamakla birlikte Kaşan şehrinde üretildiği düşünülen Ferir Galeri müzesinde bulunmaktadır (Hüseyni, 2012/1391: 70).

تصویر ۸- نمای نزدیک از تصویر لیلی و مجنون در مکتب‌خانه که مجنون در جهت مخالف سایر شاگردان و روبه‌روی لیلی نشسته است. مأخذ تصویر: (درگاه اینترنتی مجموعه دیوید در کپنهاک دانمارک)

تصویر ۷- بشقاب زرین‌فام ساخت کاشان با نقوش لیلی و مجنون- اواخر قرن ۶ هجری واقع در مجموعه دیوید در کپنهاک. مأخذ تصویر: (درگاه اینترنتی مجموعه دیوید در کپنهاک دانمارک)

Resim- 10: Leyla ve Mecnun

Leyla ve Mecnun süslemeli Kaşan yapımı altın işlemeli tabak. Hicri VI. yüzyıl sonları. Kopenhak'ta David Müzesinde bulunmaktadır.

Leyla ve Mecnun motifinin yakın çekimi. Okulda herkese arkasını vererek yüzünü Leyla'ya dönmüş Mecnun görülmektedir (Hüseyini, 2012/1391: 71).

تصویر ۱۰- نمای نزدیک نماد ماه به صورت زنی نشسته در حالی که دستهای خود را بالا برده و هلال ماه بر دور گردن او قرار گرفته است. مأخذ تصویر: (درگاه اینترنتی موزه متروپولیتن)

تصویر ۹- کاسه مینایی متعلق به اواخر قرن ۶ هجری با نقوش تزئینی برگرفته از مفاهیم و نمادهای نجومی. مأخذ تصویر: (درگاه اینترنتی موزه متروپولیتن)

Resim- 11: Yıldız sembolü

Minyatür tekniğiyle yapılmış Hicri VI. yüzyılın sonlarına ait bir kâse. Yıldız sembollerleriyle motiflenmiştir.

Ay sembolü burada oturmuş, elleri yukarı kalkmış ve boynuna hilal dolanmış kadın şeklinde ifade edilmiştir (yakınlaştırılmış çekimi). (Hüseyini, 2012/1391: 73).

تصویر ۱۱- نمای نزدیک نماد نجومی ستاره ناهید که به صورت زنی نشسته و در حال نواختن چنگ نمایان شده است. مأخذ تصویر: (درگاه اینترنتی موزه متروپولیتن)

تصویر ۱۲- کاسه زرین فام با تصویر نماد نجومی ستاره ناهید ساخت شهر ری، متعلق به قرن ۶ هجری واقع در موزه برلین. مأخذ تصویر: (درگاه اینترنتی موزه برلین)

Resim- 12: Zühre yıldızı

Yıldız sembolünün yakın çekimi. Zühre yıldızı oturmuş, enstrüman çalan bir kadın şeklinde sembolize edilmiştir.

Yıldız sembolü, Zühre yıldızı altın işlemeli bir kase. Rey şeklinde yapılmıştır. Hicri 6 yüzyıl. Berlin müzesinde bulunmaktadır (Hüseyni, 2012/1391: 74).

تصویر ۱۳- کاسه زرین فام با نقوش تزیینی شش خاتون متعلق به قرن ۶ هجری، واقع در موزه آشمولین. مأخذ تصویر: (ویلسون، ۱۳۸۷)

تصویر ۱۴- کاسه زرین فام با نقوش شش خاتون، ساخت شهر کاشان- ساخت سال ۶۰۰ هجری- واقع در موزه آشمولین. مأخذ تصویر: (رفیعی، ۱۳۷۷)

Resim- 13: Altı Hatun motifi

Altın işlemeli, altı Hatun motifli kase. VI. yüzyıl. Aşmulin müzesinde bulunmaktadır.

Altın işlemeli altı Hatun motifli kase. Kaşan'da yapılmıştır. Hicri 600 yılları. Aşmulin müzesinde bulunmaktadır (Hüseyini, 2012/1391: 75).

تصویر ۱۵- کاسه زرین فام متعلق به قرن هفتم هجری-
 تصویر ۱۶- تنگ سفالی مینایی با تصویر سه زن متعلق به قرن
 ساخت شهر کاشان- واقع در مجموعه ادسل فورد به قطر:
 ۷ هجری واقع در مجموعه فریر گالری واشنگتن با ارتفاع: ۱۸
 سانتی متر. مأخذ تصویر: (رفیعی، ۱۳۷۷)
 سانتی متر. مأخذ تصویر: (کامبخش فرد، ۱۳۸۳)

Resim- 14: Üç Kadın Figürü

Altın işlemeli, Hicri VII. yüzyılda Kaşan'da üretilmiş kase.

VII. yüzyıla ait, mina tekniğiyle yapılmış üç kadın figürlü çömlek. nerede (Hüseyini, 2012/1391: 76).

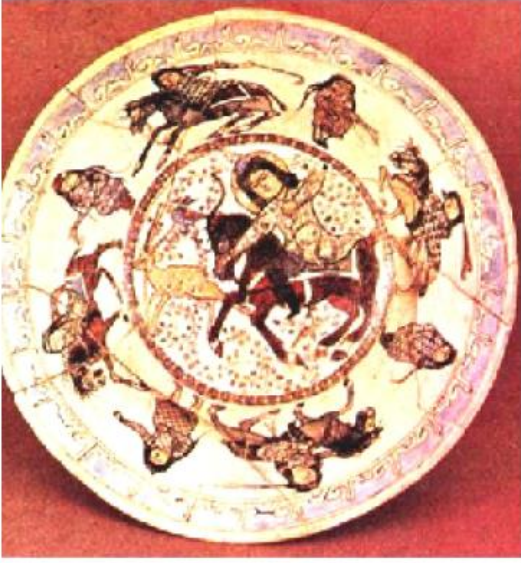
تصویر ۱۷- کاسه مینایی متعلق به اوایل قرن ۷ هجری-
 ساخت شهر ری- واقع در موزه لیسبون پرتغال. مأخذ تصویر:
 (رفیعی، ۱۳۷۷)

تصویر ۱۸- کاسه مینایی ساخت شهر کاشان- متعلق به اوایل
 قرن ۷ هجری واقع در موزه بریتانیا. مأخذ تصویر: (درگاه
 اینترنتی موزه بریتانیا)

Resim- 15: Portekiz müzesi

Mina tekniğiyle yapılmış kase. Hicri VII. yüzyıldan kalmıştır. Rey şehrinde üretilmiştir. Portekiz Lizbon müzesindedir.

Kaşan yapımı, mina tekniğiyle yapılmış, Hicri VII. yüzyıl başlarına ait vazo. Britanya müzesinde bulunmaktadır (Hüseyni, 2012/1391: 77).

تصویر ۱۹- بشقاب با تصویر قوش باز یا سوارکار واقع در موزه لوور مربوط به دوره ایلخانی. مأخذ تصویر: (درگاه اینترنتی موزه لوور مربوط به دوره ایلخانی واقع در موزه ملی ایران. مأخذ تصویر: تصویر ۲۰- کاسه لعابدار مینایی از ری قرن ۷ ه. ق مربوط به دوره ایلخانی و کیانی، ۱۳۷۴)

Resim- 16: Kuş avcısı

Kuş avlayan ya da kuşa binmiş bir insan nakşedilmiş İlhanlılar dönemine ait bir tabak. Louvre müzesindedir.

Mina tekniğiyle yapılmış kase. Rey'de üretilmiştir. Hicri Kameri VI. yüzyıl. İlhanlılar dönemine ait. İran Milli Müzesindedir (Hüseyini, 2012/1391: 78).

Resim- 17: Harem Hanımefendisi

Bir harem hanımefendisi (Zeydan, 2007/1386: 978).

Resim- 18: Harem dansçısı

Harem dansçısı (Zeydan, 2007/1386: 984).

Resim- 19: Harem hizmetçisi

Bir harem hizmetçisi (Zeydan, 2007/1386: 996).

Resim- 20: Kadın Őhzade

Müslüman bir hanım Őhzade (Zeydan, 2007/1386: 1009).

Resim- 21: İranlı müzisyenler

İranlı müzisyenler (Zeydan, 2007/1386: 1018).

Resim- 22: ömlek bardak

Altın rengi ve diğer renkleri olan çömlek bardak (Zeydan, 2007/1386: 926).

زن سلحشور عرب در زمان خلفای راشدین

Resim- 23: Silahşor Kadın

Hulefa-i Raşidin döneminden Silahşör bir Arap kadın (Zeydan, 2007/1386: 771)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı Esra ÖZLÜK

Kişisel Uyruğu: T.C.

Bilgiler Doğum Tarihi ve Yeri: 24.10.1981 / Tokat

İletişim E-posta: esraozluk60@gmail.com
Bilgileri

Lise: 1995-1999 Tokat İmam Hatip Lisesi

Lisans: 2011-2015 Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Tarih Bölümü

Öğrenim Yüksek lisans (1): Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı.
Bilgileri

Yüksek Lisans (2): Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisan Programı (devam ediyor) Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı (devam ediyor)

Kadın, Ali Şeriatî, Fecr Yayınları, Ankara (2009).

Mektuplar, Ali Şeriatî, Fecr Yayınları, Ankara (2010).

Ali Şeriatî'nin Biyografisi, Bilge Adamlar Dergisi, Şeriatî Özel Sayısı.

Puran Şeriatî ile Ali Şeriatî üzerine röportaj, Bilge Adamlar Dergisi, Şeriatî Özel Sayısı.

Akademik
Çalışmalar

Ağaceri ile Ali Şeriatî üzerine röportaj, Bilge Adamlar Dergisi, Şeriatî Özel Sayısı

2003 yılında İran Kazvin Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi'nde Farsça Eğitim Merkezi'nde bir yıl süreyle Farsça Sertifika eğitimi.

2004 - 2006 yıllarında Tahran'da Ezzehra Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans eğitimi.

2010 yılında İran Kültür Müsteşarlığı'nın daveti üzerine Tahran Üniversitesi'nin düzenlediği iki haftalık Farsça Mütercimlik Semineri eğitimi.

İş Deneyimi SGDD – ASAM (Sığınmacı ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği): Farsça Tercüman

Yabancı Dili Farsça